

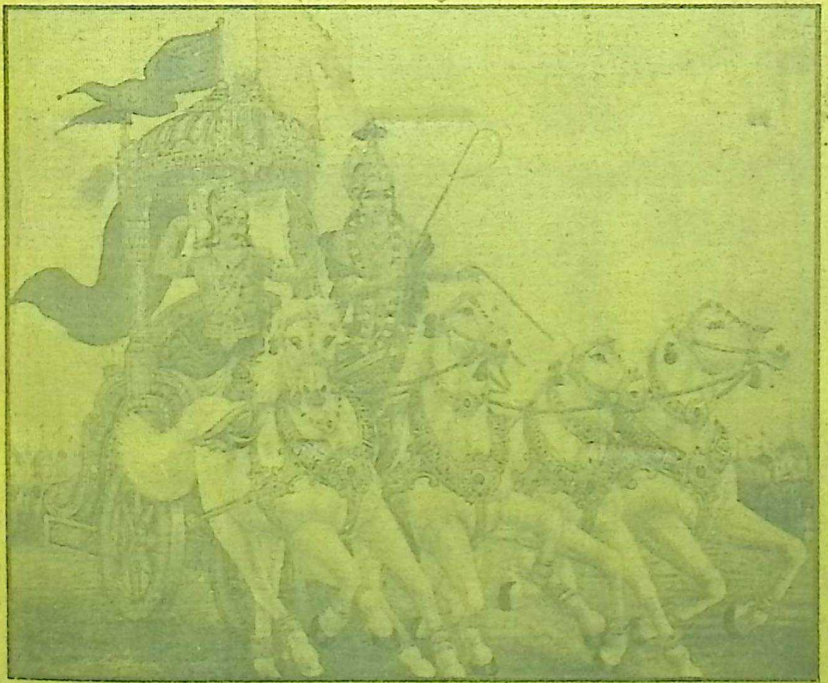
वे - ६१३

श्री:

श्रीमद् भगवद्गीता

८

सप्तश्लोकी नेपाली अनुवाद

लेखक :

टेकनाथ गौतम

वे. ६५३

ॐ
श्रीमद् भगवद्गीता

२

सप्तश्लोकी नेपाली अनुवाद

(नेपाली गीता)

लेखकः

टेकनाथ गौतम

संशोधकः

- पं. रामेश्वर शर्मा दर्शन एवं साहित्याचार्य,
पं. हरिप्रसाद आचार्य विद्यावारिधि,
पं. दामोदर चालिसे दर्शनाचार्य ।

पुस्तक प्रप्तिस्थान :

टेकनाथ गौतम

गौतम निवास

काटेकोहल, घोराही,

दाङ

(फोन नं. ०८२-५६०३४३)

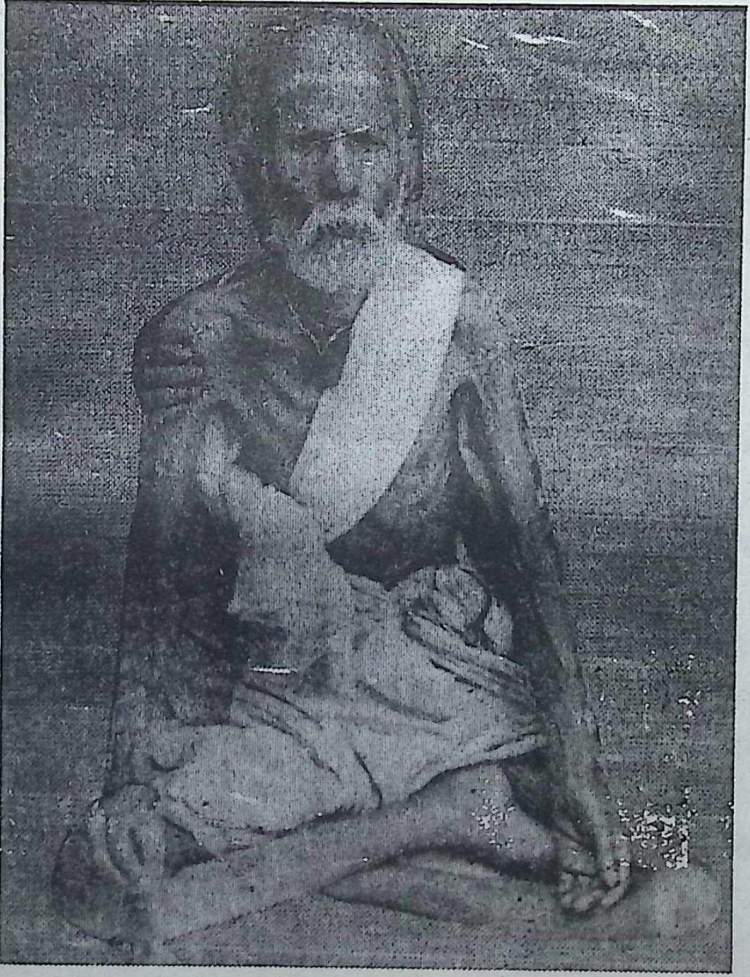
प्रकाशक :

सुशील गौतम

शास्त्री, एम्. ए.

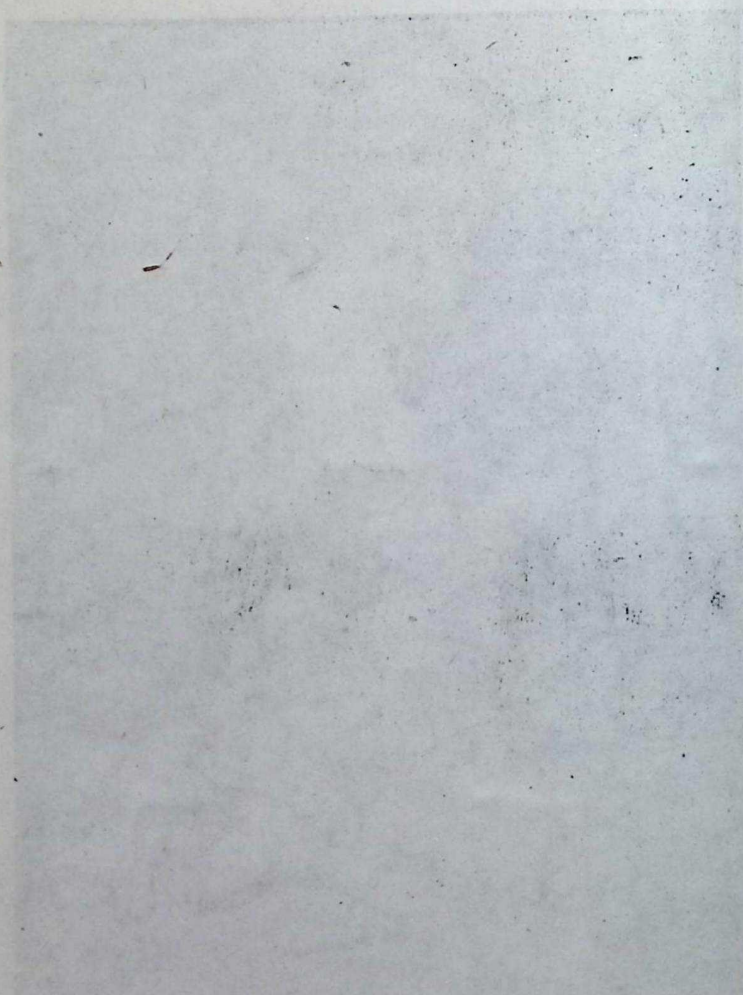
- लेखक : टेकनाथ गौतम
- प्रकाशक : सुशील गौतम शास्त्री, एम्. ए.
- कम्प्यूटर टाइप : नरनारायण न्यौपाने
- मुद्रक : नेपाल अफसेट प्रेस, घोराही, दाङ
- प्रथम संस्करण : २०५० स्वर्गद्वारी आश्रमको
सहयोगमा १००० प्रति
- द्वितीय संस्करण : २०६२, कृष्ण जन्माष्टमी
- स्वात्वाधिकार : लेखकको अधिनमा
- प्रकाशित प्रति : ५००

वे - ६४३

जसले नित्य बिहान पाठ गरेको सुनेर मलाई वाल्यावस्थामा नै गीता कण्ठस्थ जस्तै
भएको थियो, वहाँ गीताका परमभक्त काशीमा ब्रह्मलीन मेरा पिता श्री चन्द्रनिधि गोतामे
(१९२७-२०२७) का पुण्य स्मृतिमा
सादर समर्पित ।

-लेखक

श्री गुरुभ्यो नमः
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
सर्वज्ञः सर्वशक्तिः सर्वेश्वरः
सर्वभूतहितैषः सर्वभूतपालः
सर्वभूतसुखदायकः सर्वभूतसुखदायकः

श्री

शुभाशंसा

पं. टेकनाथ गौतमजी बाल्यावस्थामा काशी गई पढ्दा हाम्रो सम्पर्कमा आउनुभएको हो । पछि, संस्कृत विश्वविद्यालयको प्रसंगमा उहाँसँग फेरि भेट भयो । सो प्रसंगमा हाम्रा अगाडि धेरै विघ्नबाधा नतेर्स्याइएका होइनन्, तर सबैको निराकरण गरी संस्कृत विश्वविद्यालयको स्थापनामा जो सफलता प्राप्त भयो त्यसमा श्री गौतमजीको अटुट सहयोग चिरस्मरणीय छ ।

दाङ जिल्लामा त्यस बेला उत्कृष्ट बुद्धिजीवीमा चिनिने श्री गौतमजीसँग वार्तालाप हुँदा उहाँ नेपालको इतिहासतिर चिन्तनशील हुनुहुन्छ भन्नेसम्म थाहा थियो, तर गीता जस्तो गहनतम ग्रन्थमा पनि उहाँको लेखनी सफल भएको देख्दा ठूलो सन्तोष लागेको छ ।

गीताशास्त्रले आत्माकाराकारित बुद्धिवृत्ति स्थिर गरी आत्मालाई ठम्याउने दिशातिर उत्प्रेरित गर्ने हुँदा विश्वका सबैजसो प्रसिद्ध भाषामा गीताका अनुवाद र चिन्तन भएका छन् भन्ने सुनिन्छ । नेपाली भाषामा पनि गद्य र पद्य गरी धेरै थरि अनुवाद पाइन्छन् ।

गौतमजीको अनुवाद सबै हेर्ने अवसर ता मैले पाएको छैन, प्रत्येक अध्यायका आद्यान्त श्लोकको अनुवाद मात्र दिक्-प्रदर्शन (नमुना) को रूपमा उहाँले पठाउनुभएको हुँदा यो अनुवाद शब्दानुवाद मात्र नभई यथासम्भव भावाभिव्यक्ति गर्न सक्षम हुनेछ भन्न सकिन्छ ।

गौतमजी सम्पन्न परिवारका हुनुभएकोले द्रव्यार्जनार्थ यो अनुवाद अवश्य पनि लेखिएको होइन किन्तु अबोध जनतालाई गीताज्ञानबाट उपकृत तुल्याई आत्मसन्तुष्टि प्राप्त गर्ने हो । त्यसैले सन्त तुलसीदासले

स्व

‘स्वान्तः सुखाय’ लेखेको मानस रामायणले भैं यस गीतानुवादले पनि
लोक-प्रियता प्राप्त गर्नेछ भन्ने कुरामा पूर्ण आशावान् छु ।

गङ्गाधर शास्त्री पराजुली

२/१८६ मिरुवा, पोखरा

वि. ३१/४/२०५०

श्री

प्रस्तुति:

श्रीमद्भगवद्गीता नामको यो त्यस्तो ग्रन्थ हो जसको तुलना संसारका कुनै भाषा या धर्मका ग्रन्थहरूले गर्न सक्दैनन् । श्री शंकराचार्यभन्दा अधिका भर्तृप्रपञ्च आदि यसका व्याख्याहरू त अब उपलब्ध छैनन् । शंकराचार्य, रामानुज, नीलकण्ठ दीक्षितदेखि लिएर बालगंगाधर तिलक, महात्मा गान्धी, सर्वपल्ली राधाकृष्णन्, श्रीमती एनी बेसेन्ट, डा. जयदयालजी गोयन्दका, श्रीपाद दामोदर सातुबलेकर, सत्यसाईं बाबा, आचार्य रजनीश, अड गडानन्द, धरणीधर कोइराला, लेखनाथ पौड्याल, कृष्णप्रसाद घिमिरे, कोमल नाथ, कमलनाथ शर्मा र बडा गुरुज्यू अम्बिका प्रसाद अधिकारी आदि विद्वान्ले विभिन्न भाषामा अनेक थरि व्याख्या, टीका, समालोचना त गर्नुभएकै छ; यिनका साथै फारसी, अरबी, इङ्गलिश, फ्रेञ्च, स्पेनिश, रसियन, जर्मन, चाइनिज, जापानी आदि विश्वका कुनै त्यस्ता समृद्ध भाषा छैनन्, जुनमा यो गीताका अनेक थरि अनुवाद या व्याख्या भएका नहोउन् । गीता प्रेस गोरखपुरका अनुसार अहिलेसम्म विश्वका विभिन्न भाषाहरूमा २५०० थरि जति अनुवाद, टिका, व्याख्या, समालोचना यो गीताका भैसकेको अन्दाज गरिन्छ ।

यो गीता उपनिषद्-सरह वेदान्त शास्त्रको मुख्य ग्रन्थ मानिन्छ । सांख्य, योग, न्याय, वैशेषिक आदि दर्शनले पनि आफ्ना विकासका प्रारम्भिक कालदेखि नै यसका कथन-उपर विचार गर्दै आएका छन् र कैयौं पुराणमा यो गीताको प्रशंसा पाइन्छ ।

आधुनिक समयमा यसको अतिरिक्त विशेषता के छ भने संसारका कुनै सम्प्रदाय (मजहब) सित यसको विरोध या पक्षपात देखिन्न । साथै;

विषय गहन भएर पनि भाषा चाहिँ अति सरल र आकर्षक छ । त्यसैले आफ्ना मत सिद्धान्त अनुसार यसको व्याख्या गरी यसबाट प्रेरणा सबैले लिने गरेका छन् ।

५००० भन्दा बढी वर्ष अगाडि अर्जुनका निम्ति जस्तो यो मननीय थियो, अहिले पनि यसको मननीयता त्यत्तिकै छ । अर्जुनका लागि यसका उपदेश जति प्रेरणादायी ग्राह्य भएका थिए त्यत्तिकै प्रेरणा आजका विद्वान् साधु, महात्मा, वैज्ञानिक, सैनिक र नेताहरुले यसबाट लिदै छन् ।

सरसर्ती एकबाजि पढिसकेपछि फेरि पढ्न इच्छा नहुने उपन्यास जस्तो यो होइन । यसलाई ता नरिवलको बाहिरी जटा फ्याँकी कडा खपटालाई फोडेर गडी निकालेजस्तै गरी यसका पारिभाषिक शब्द र शैलीको एकान्तमा या आफुभन्दा बढी जान्ने मानिसका साथ पूर्वापर्य मिलाएर गहिरिएर अध्ययन, चिन्तन, मनन आदि गर्दै नवुभेका कुरा शंकर, तिलक, रजनीश आदिका व्याख्याबाट बुझ्दै वार वार पाठ गर्ने दोहोर्‍याउने गरे मात्र यसका मार्मिक तत्त्व रहस्यको बोध हुन्छ । अनि मात्र मानसिक शंकाका समाधान र कर्तव्यपरायण हुने बुद्धि प्राप्त हुन्छ ।

अब प्रश्न उठ्दछ गीताका उपर्युक्त अनेक थरि टीका व्याख्या छँदाछँदै म जस्ता अनभिज्ञले यसमा कलम किन चलाएको भन्ने । त्यसको उत्तर यही हो कि मैले गीताका अरु व्याख्या छैनन् या मैले गीताको विशेष रहस्य बुझाउन सक्छु भनेर यसमा कलम चलाएको होइन ।

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम,

त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।

भनेभैँ यो गीता-प्रतिको आफ्नो आस्थाले र भानुभक्तको रामायणलाई भैँ संस्कृत नवुभने कसैले यो भाषा गीतालाई चाहेमा पाठ गरुन् भन्ने उद्देश्यले

नेपाली भाषारूपी फूलबारीमा यौटा फूलको बोट थप्ने प्रयास मात्र गरेको हुँ ।

मेरो यस प्रयासका सहायक गीताको शांकर भाष्य, जयदयाल गोयन्दकाको तत्त्वविवेचिनी, बडा गुरुज्यू अम्बिका प्रसाद अधिकारीको लोकभाष्य र गीता प्रेस गोरखपुरको अंग्रेजी अनुवाद हुन् । यिनका साथै पं. गंगाधर पराजुलीज्यूबाट पनि मैले सहायता पाएको हुँदा वहाँहरूको म ऋणी छु ।

मैले यथाशक्य छाया अनुवाद नै गर्ने सोचेको थिएँ । तर छन्द, अनुप्रास आदिका कारणले कहीं भावानुवाद गर्न पनि बाध्य भएको छु । साधारण विशेषण र अर्थमा फरक नपर्ने शब्द-वाहेक आफ्ना तर्फबाट केहि थपेको या छाडेको छैन ।

यसमा सर्वसाधारणले बुझ्ने नेपाली शब्द राख्ने प्रयास गर्दागर्दै पनि त्यस्ता शब्द खोज्न नसक्दा संस्कृत शब्द नै राख्न बाध्य भएको हुँ । विशेष जान्न चाहनेले त माथि लेखिएका व्याख्याहरूको अनुशीलन गर्नुपर्छ ।

अनुष्टुप् छन्दका श्लोकहरूलाई ता तिनकै विभिन्न थरि भेदमा अनुवाद गरेको छु । लामा छन्दलाई उनैमा र केही छन्द जो मूलमा नै विषम छन् तिनका एक दुई पाउलाई आधार मानी पूरा गरेको छु ।

मेरो यो अनुवाद आफ्नो अमूल्य समय दिएर सुनी पढी ठीक ठीक अनुवाद भए-नभएको जाँची अनेक ठाउँमा संशोधन गरिदिनुहुने संशोधक विद्वान्हरूप्रति र शुभासंशा लेखिदिनेप्रति आभार व्यक्त गर्नु म आफ्नो परम कर्तव्य सम्झन्छु ।

एक जना हाल दिवंगत पं. रामप्रसाद मजगैयाँले मेरा पुरा श्लोक कोमलगीताका श्लोकहरूसित भिडाई केही पाउ, श्लोकार्ध मिल्छन्, बदल्न

बेस होला भनी सूचित गर्नुभयो र तुरुन्तै कोमलनाथजीको गीता खोजी श्लोकार्ध मिले १-१२, २-१६, ३-३८ र ७-७ लाई बदले, अरु बदल्दै थिएँ । त्यत्तिकैमा कमलनाथजीको पनि त्यस्तै गीता छ भनी अर्काले सुनाए । दाङमा निकै खोज-पछि सो पनि भेटियो र तीनै थरि अनुवाद मिलाउँदा कुनै-कुनै पाउ ता तीनै थरिमा मिलेका देखिए । अनि उही भाषामा उही कुरा उक्ति अक्षरमा भन्दा मिल्नु स्वाभाविक नै हुँदो रहेछ भनी बदल्ने विचार छाडिदिएँ । म पाठकहरुलाई विश्वास दिलाउँछु कि मैले कसैको अनुकरण गरेको होइन ।

मैले यो गीता छपाई पैसा जोर्ने उद्देश्यले लेखेको होइन । मैले प्रथम संस्करण श्री स्वर्गाद्वारी आश्रमको सहयोग समेतबाट छपाएर मेरो हिस्सामा परेका जति वितरण गरेको थिएँ । सो सकिएपछि धेरैको राय अनुसार कोमलनाथजीको गीता जस्तै गरी माथि मूल गीता दिएर तल अनुवाद दिन जाति होला भन्ने थियो । तदनुसारनै अहिले यो मूल समश्लोकि अनुवादका साथै भाषानुवाद समेत लेख्दै थिएँ । त्यत्तिकैमा मेरो माहिलो नातिले सन्तैको अनुवाद दिनुभन्दा विशेष विशेष श्लोकको मात्र प्रष्ट व्याख्या गरिदिनुस् भनेकोहुँदा त्यस्तैगर्छु भनी लागें त्यसैगरि गीताको उत्तरार्धको कुनै अध्यायका एउटा श्लोकको चौथा पाउको अर्थ नमिलेजस्तो लगेको हुँदा त्यस्लाई पनि सुधार्ने इच्छा थियो । तर गत तीन महिनादेखि मेरा आँखा वन्दप्रायः भएकाले थप्न सुधार्न सकिन । केवल कुनै कुनैका पुराना व्याख्यालाई यथा स्थानमा दिएकोछु ।

पाठ्य पुस्तक पनि पढ्न नचाहने हिंजोआजको समएमा यो आध्यात्मिक विषय पढ्न कसले रुचि लिनेछ र ? रुचि लिउन् कि नलिउन्, समाजका समक्ष राखिदिन सके मलाई आत्मतुष्टि हुनेछ ।

कसैले यो पढेर उत्पन्न भएको जिज्ञासाको परि पूर्ति गर्न चाहेमा माथि लेखिएका व्याख्याहरु पढ्न अनुरोध गर्दछु र म अन्धो भएको अवस्थामा सिकारु विद्यार्थि नरनारायण न्यौपानेद्वारा नेपालीमा अर्थ लेखाई कम्प्यूटर टाईप समेत गराएको हुनाले र कवि श्री शङ्कर पौडेल ज्यूवाट पुफ संशोधन कृपा पूर्वक गरीदिनु भएकोले दुवै प्रति आभार व्यक्त गर्दै केहिँ भएका वाक्य, अक्षर र शब्द सम्बन्धि त्रुटि हरूलाई पाठकहरुले क्षमा गर्नु हुनेछ भन्ने आशा गर्दछु। अगाडि ईश्वरको जो इच्छा।

विनीतः

टेकनाथ गौतम

काटेकोहल, गौतम नगर,

घोराही, दाङ.

(कृष्ण जन्माष्टमी २०६२)

यो श्रीमद्भगवद्गीता पढनुभन्दा अधि जान्नुपर्ने

कथा-प्रसंग

भारतवर्षमा आर्य जातिका भरत - पछिका कुरु-कुलमा शन्तनु नामका प्रतापी राजा भएका थिए । देवव्रत नामका छोरा जन्मेपछि, उनकी रानी (गंगा) स्वर्ग गइन् । शन्तनुले अर्को विहा गर्न खोज्दा केटीका बाबुले आफ्नी छोरीको सन्तान राजगद्दीको अधिकारी हुने विश्वास दिलाएपछि मात्र छोरी दिन्छु भन्ने शर्त राखेको हुनाले गद्दीको अधिकारी ता मेरो जेठो छोरा देवव्रत छँदै छ भनी सो शर्त स्वीकार नगरी बाबु फर्के । सो कुरा थाहा पाएपछि देवव्रतले केटीका बाबुलाई भेटी "मैले राजगद्दीको दावी गर्नेछैन, मेरा सन्तानले पनि दावी नगरून् भन्नका लागि विवाह नगरी मैले जीवनभर ब्रह्मचर्यको पालन गर्नेछु" भन्ने प्रतिज्ञा गरी बाबुको विहा गराइदिए । यस्तो भीष्म (कृष्ण) प्रतिज्ञा गरेका हुनाले उनलाई सबैले 'भीष्म' र पछि सबैका बाजे पर्ने हुनाले पितामह या भीष्मपितामह पनि भन्न थाले ।

शन्तनुकी कान्छी रानीबाट चित्रांगद र विचित्रवीर्य दुई छोरा जन्मिए । चित्रांगद लडाइँमा मारिए । विचित्रवीर्यका धृतराष्ट्र, पाण्डु र भिष्मानीबाट विदुर तीन छोरा भए । धृतराष्ट्र अन्धा जन्मेका हुनाले बाबुपछि माहिला पाण्डु राजा भएका थिए । उनकी जेठी रानी कुन्तीबाट युधिष्ठिर, भीमसेन, अर्जुन र कान्छी रानी माद्रीबाट नकुल र सहदेव समेत गरी जम्मा ५ छोरा जन्मेपछि पाण्डु परंधाम गए ।

पाण्डुपछि धृतराष्ट्र राजा भए । यिनका दुर्योधन, दुःशासन आदि सय (धेरै) भाइ छोरा थिए । हुन ता कुरुका वंशज हुनाले दुवै थरि कौरव नै हुन्, तर बुझाउनका निम्ति पाण्डुका छोरोलाई पाण्डव र धृतराष्ट्रका छोरोलाई कौरव भनी छुट्याइन्थ्यो । दुवै थरिलाई पहिले कृपाचार्यबाट र पछि द्रोणचार्यबाट सबै प्रकारको र विशेष गरेर धनुर्वेद (शस्त्रास्त्रविद्या) को शिक्षा दिलाइएको थियो ।

पाण्डवहरु नैतिक, मिलनसार र उद्यमी थिए जबकि कौरवहरु उदृण्ड, घमण्डी र पाण्डवहरु प्रति ईर्ष्यालु रहन्थे । गद्दीका वास्तविक हकदार पाण्डवहरुनै भएका हुँदा भीष्म, द्रोणादिका आग्रहमा उनीहरुलाई इन्द्रप्रस्थको सानो राज्यदिन धृतराष्ट्र बाध्यभए ।

सानो राज्य पाएपछि पाण्डवहरुले आफ्ना बाहुवल र युद्ध कौशलले दिग्विजय गरी राज्यको उत्तरी सीमा बढाएर धेरै धन दौलत जुटाए ।

पाण्डवहरुको बढ्दो प्रभाव र वैभव देखेर दुर्योधन आदि कौरवलाई डाहा हुन लाग्यो । अनि उनीहरु पाण्डवको अवनति गराउनतिर सौँच लागे ।

त्यो बेलाको चलन अनुसार लड्ने र जुवा खेल्नका निम्ति हाँक दिएर बोलाइएपछि नजानु क्षत्रियहरुका लागि ज्यादै अपमानको कुरा हुन्थ्यो । आफ्ना मामा शकुनिका सल्लाह अनुसार दुर्योधनले पाण्डवलाई जुवा खेल्न बोलाए । शकुनिले कपटी पाशा बनाई ल्याएका रहेछन् । ती पाशाले खेल्दा जेठा पाण्डव युधिष्ठिरले जुवा हारे ।

हार्नेले आफ्नो राज्य, दरबार, श्रीसम्पत्ति सबै छाडी बाह्र वर्ष वनमा र एक वर्ष कुनै नगरमा गुप्त रूपले बिताउनुपर्ने यस्तो पहिलेको कबुल अनुसार पाण्डवहरुले राजपाठ छाडी वनमा गै तेह्र वर्ष पूरा गरी फर्के, तर दुर्योधनले कबुल अनुसार पाण्डवको राज्य फिर्ता गर्न मानेनन् ।

भगवान् कृष्ण उपर्युक्त दुवै थरिका नातेदार होइबक्सिन्थ्यो । वहाँ दुर्योधनादिलाई संझाई मिलाउने कुरामा लागिबक्सियो । तर दुर्योधन “सूच्यग्रं न प्रदास्यामि विना युद्धेन केशव” सियोका टुप्पा जति जमीन पनि लडाइँ नजिते दिनेछैन भनी कृष्णको नै अपमान गर्न तुले ।

अगत्या; पाण्डवहरुलाई लड्नुपर्ने हुन आयो । दुवैतिरबाट युद्धको उद्योग भयो र सम्पूर्ण भारतवर्ष, फारस, तुर्की, मध्यएशिया चीनबाट समेत योद्धाहरु लडाइँमा सहायताका लागि बोलाइए र पाण्डवतर्फ सात, कौरवतर्फ एघार

अक्षौहिणी सेना कुरुक्षेत्रका मैदानमा एकत्रित भए । राजा धृतराष्ट्रका दरबारमा बसी उनको नुन-पानी खाएका कारणले भीष्म पितामह, द्रोण, कृपाचार्य आदि कौरव पक्षबाट लड्ने भए । आफु नलड्ने प्रतिज्ञा गरी भगवान् कृष्ण अर्जुनका सारथि (रथ हाँके) भैबक्सियो ।

राजा धृतराष्ट्र अन्धा र बूढा थिए । उनी युद्धस्थलमा गएर लडाइँको दृश्य हेर्न सक्दैनथे, तर उनलाई त्याहाँको प्रत्येक कुरा सुन्ने जान्ने अति उत्सुकता थियो । उनको त्यस्तो इच्छा बुझेर उनका निजी सचिव संजयलाई महर्षि वेदव्यासले दिव्य शक्ति प्रदान गर्नुभयो । जसबाट उनी दरबारमानै बसेर पनि युद्ध-स्थलको सबै कुरा देख्ने सुन्ने र सुनाउन सक्ने भए ।

लडाइँ चलिरहेकै वेला धृतराष्ट्रले, “लड्न भनी कुरुक्षेत्रमा गएका पाण्डव र मेरा छोराहरु के गर्दै छन्” भनी संजयसित सोधेपछि संजयले लडाइँ शुरू हुनुभन्दा पहिलेदेखिका कुरा धृतराष्ट्रलाई सुनाउन थाल्छन् र त्यहीँबाट यो गीताको थालनी हुन्छ । लडाइँ थाल्नुभन्दा पहिले अर्जुनले युद्धमा डटेका आफ्ना बन्धु बान्धव सम्बन्धिलाई देखेर यी आफन्तलाई मारेर जितेको राज्य गर्न म चाहान्छु भनी युद्धबाट हट्न थाल्छन् । अनि भगवान्ले उनलाई अनेक प्रकारले संभाएर ‘लड्छु’ भन्ने गराइबक्सिन्छ । तिनै अर्जुन र कृष्णका कुराकानी संवादलाई आफ्ना दिव्य शक्तिले सुने-देखेका संजयले धृतराष्ट्रलाई सुनाएका कुरा नै यो गीता हो ।

यो बुझेर गीता पढ्न लागे पछि मात्र गीताको सामान्य बोध हुन्छ ।

ॐ

प्रार्थना

ॐ नमः श्री परमात्मने ।

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्र-रुद्र-मरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैः

वेदैः साङ्ग-पद-क्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।

ध्यानाऽवस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो

यस्याऽन्तं न विदुः सुराऽसुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥१॥

वंशी विभूषितकरान्नवनीरदाभात्

पीताम्बरादरुण विम्बफलाऽधरोष्ठात् ।

पूर्णेन्दु सुन्दर मुखादरविन्दनेत्रात्

कृष्णात् परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥२॥

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीत-

मेको देवो देवकीपुत्र एव ।

एको मन्त्रस्तस्य नामानि यानि

कर्माप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥३॥

नामसंकीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ।

प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥४॥

त्वमेव माता च पिता त्वमेव

त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ।

त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव

त्वमेव सर्व मम देव - देव ॥५॥

ॐ शान्तिः

ॐ

परमात्मने नमः

नेपालीश्रीमद्भगवद्गीता

अथ प्रथमोऽध्याय

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।

मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ।१।

राजा श्री धृतराष्ट्रले सोधे

पुण्यभूमि कुरुक्षेत्र विच लड्ने विचारले ।

मेरा र पाण्डुका छोरा जुटी संजय ! के गरे ?।१।

संजय उवाच

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।

आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ।२।

संजय भन्नलागे

देखी पाण्डवको व्यूह^१ बद्ध सेना सुयोधन-।

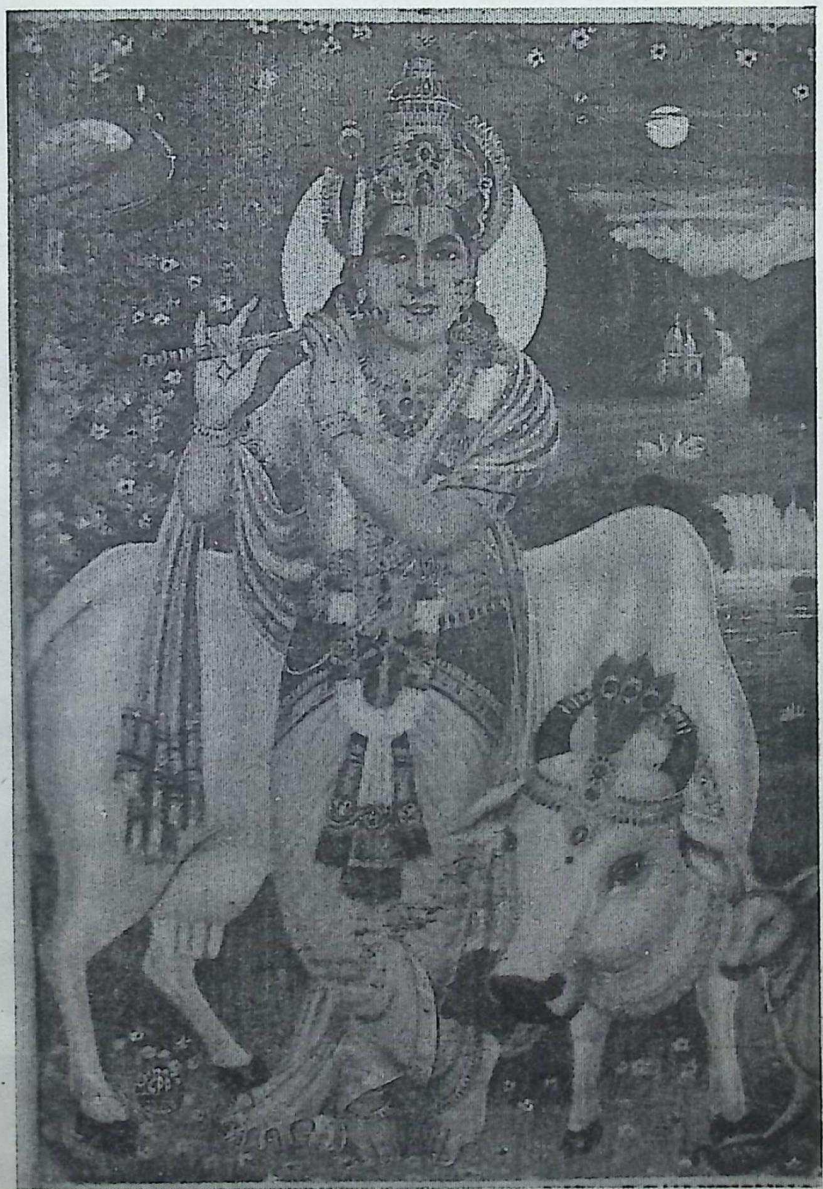
राजा पुगी द्रोणछेउ गर्न लागे निवेदन ।२।

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महर्ती चमूम् ।

व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ।३।

गुरु ! हेर्नुस् धृष्टद्युम्न^२ हजुकैँ विज्ञ शिष्यले ।

१. मोर्चा कसेको । २. योधाहरुका नाम ।

सजाएको पाण्डवको यो ठूलो सैन्य जुक्तिले ।३।
 अत्र शुरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
 युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।४।
 यहाँ भीमार्जुन^१ सरी शुरा भारी धनुर्धर ।
 युयुधान^१ द्रुपद^१ र छन् विराट^१ महारथ ।४।
 धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
 पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः ।५।
 धृष्टध्वजी^१, चेकितान^१, काशीराज^१ महावली ।
 कुन्तिभोज^१ र पुरुजित्^१ शैव्य^१ वीरशिरोमणि ।५।
 युधामन्युश्च विकान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
 सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ।६।
 बलीया उत्तमौजा^१ र युधामन्यु^१ पराक्रमी, ।
 सौभद्र^१, द्रौपदी^१ -पुत्र सबै नै छन् महारथी ।६।
 अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
 नयका मम सैन्यस्य सञ्ज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ।७।
 हाम्रा सैनिकमा जो छन् श्रेष्ठ नायक तीकन ।
 म भन्छु सुन्नुस् गुरुजी ! नाम याद गराउन ।७।
 भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समित्तिञ्जयः ।
 अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च । ८।
 हजूर ओ भीष्म^१, कर्ण^१, संग्राम-विजयी कृप^१ ।

 १. योधाहरूको नाम ।

भूरिश्रवा^१, औ विकर्ण^१ अश्वत्थामादिका^१ संग ॥८॥
 अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
 नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥९॥
 मेरा निम्ति प्राण दिदै गर्ने शस्त्रास्त्र चालन ।
 शूरा अरु अनेकौं छन् युद्ध गर्न विचक्षण^१ ॥९॥
 अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
 पर्याप्तं त्वदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥१०॥
 श्रीभीष्मले सधाएको हाम्रो सेना असंख्य छ ।
 थोरै छ यिनको सेना भीमले जो छ रक्षित ॥१०॥
 अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
 भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥११॥
 आ-आफ्ना भागका गौंडा -हरूका मुखमा वसी ।
 श्रीभीष्मको सुरक्षा नै गर्नुहोला सबै मिली ॥११॥
 तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
 सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥१२॥
 जगाउँदै हर्ष तिन्को प्रतापी बृद्ध भीष्मले ।
 गर्दै ठूलो सिंहनाद वजाए शंख जोरले ॥१२॥
 ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
 सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥
 जगाउँदै हर्ष तिन्को प्रतापी बृद्ध भीष्मले ।

गर्दै ठूलो सिंहनाद वजाए शंख जोरले १९३।
 ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
 माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः १९४।
 सेता घोडा जोतिएका विशाल रथमा वसी ।
 अनि राम्रा शंख फुके कृष्ण अर्जुनले पनि १९४।
 पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः ।
 पौण्ड्रं दध्मौ महाशंख भीमकर्मा वृकोदरः १९५।
 श्री कृष्णले पाञ्चजन्य^१, देवदत्त^२ तपार्थले^३ ।
 पौण्ड्र भन्ने ठूलो शंख वजाए भीमसेनले १९५।
 अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ १९६।
 वज्यो अनन्त-विजय^४ श्री युधिष्ठिरको तव ।
 फुके माद्री^५ - तनयले सुघोष^६ मणिपुष्पक^७ १९६।
 काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
 धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः १९७।
 ठुला धन्वी काशीराज^८, महारथ-शिखण्डिले^९ ।
 नहारेका सात्यकि^{१०} र धृष्टद्युम्न^{११}, विराटले^{१२} १९७।
 द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
 सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक् पृथक् १९८।
 द्रुपद^{१३}, द्रौपदी-पुत्र^{१४} हरूले अभिमन्युले^{१५} ।

१. शङ्खको नाम । २. अर्जुनले । ३. शङ्ख । ४. नकुल र सहदेवले । ५. शङ्ख ।

६-७. योधाहरूका नाम ।

आ-आफ्ना शंख पकरे फुके अत्यन्त जोशले । १८।

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।

नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् । १९।

आकाश पृथिवी व्याप्त गर्दै कौरव - पक्षको ।

छाति चिदैँ सवैतर्फ घन्कियो घोर शब्द त्यो । १९।

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।

प्रवृत्ते शस्त्रसम्पाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः । २०।

अनि देखी डटेका ती कौरवादि सवैकन ।

शस्त्र छुट्ने समयमा समाई धनु अर्जुन । २०।

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत । २१।

हे राजन् ! श्री कृष्णलाई गर्दछन् यो निवेदन ।

अर्जुन भन्नलागे

हाम्रो रथ दुवै सेना -विच रोक्नुस् जनार्दन ! । २१।

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।

कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे । २२।

क्यै वेर हेछु यिन्लाई को को भै लड्न उत्सुक ।

यहाँ रहेछन् आएका मैले लड्नु छ कोसित । २२।

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।

धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः । २३।

दुर्बुद्धि दुर्योधनको हित-खातिर युद्धमा ।

लड्न खोज्नेलाइ हेर्छु जो उपस्थित छन् यहाँ । २३।

सञ्जय उवाच

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् । २४।

संजय भन्नलागे

यस्तो अर्जुनको विन्ति सुनी सो रथ उत्तम ।

रोकी दुवै सैन्य- मध्ये भन्न लागे जनार्दन । २४।

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवाच पार्थ ! पश्यैतान् समवेतान्कुरुनिति । २५।

ए ! अर्जुन द्रोण, भीष्म, अरू राजा र कौरव ।

सवै यहाँ जुटेका छन् यिन्लाई हेर लौ अव । २५।

संजय उवाच

तत्रापश्यत्स्थितान् पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा । २६।

संजय भन्नलागे

देखे त्यहाँ अर्जुनले बाबु बाजे सङ्गी जन ।

डटेका गुरु, मामा र छोरा नाति सबैकन । २६।

श्वशुरान् सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् । २७।

भाइ, मीत र ससुरा -हरूलाई दुवैतिर ।

देखे आफन्त सब नै जुटेका लड्ने-खातिर । १२७

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् । १२८।

आयो अति दया, दिक्क हुँदै भन्छन् धनञ्जय ! ।

अर्जुन भन्नलागे

आफन्तलाई ए कृष्ण ! देखी लड्ने समुत्सुक । १२८।

सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।

वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते । १२९।

मेरा सेलाउँछन् हात- गोडाऔं मुख सुक्दछ ।

उम्रिन्छन् जीउमा काँढा शरीर पनि काप्दछ । १२९।

गाण्डीवं संसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।

न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः । १३०।

हातवाटं धनुष् खस्छ छाला हुकिन्छ यो सब ।

अड्ने शक्तिनँ रिडटा लागेभै मन गर्दछ । १३०।

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।

न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे । १३१।

ए कृष्ण ! लक्षण सबै देख्दछु विपरीत म ।

आफन्तलाई रणमा मारी कल्याण देख्दिनँ । १३१।

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
 किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ।३२।
 चाहन्नं जित औ राज्य सुख भोगादि केशव^१ ! ।
 राज्यले भोगले वाँची के हुने हामिलाइ छ ? ।३२।
 येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
 त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ।३३।
 जस्का निमित्त चाहिन्छन् सुख भोग प्रशासन ।
 रणमा ती डटेका छन् त्यागी धन र जीवन ।३३।
 आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
 मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ।३४।
 आचार्य, बाबु, बाजे र संधी जस्ता वडा जन ।
 मामा र ससुरा, शाला, छोरा, नाति सबैकन ।३४।
 एतान्न हन्तुमिच्छामि घन्तोऽपि मधुसूदन ।
 अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ।३५।
 पृथ्वीको के कुरा तीनै लोकका निम्तिमा पनि ।
 यिन्लाई मार्न चाहान्नं यिन्ले मार्छन् भने पनि ।३५।
 निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
 पापंमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ।३६।
 मारी कौरवलाई के होला सन्तोष केशव^१ ! ।
 आइलाग्ने बन्धु मार्दा पनि लाग्नेछ पातक ।३६।
 यहाँ 'आइलाग्ने' शब्दले आततायीलाई बुझाएको हो । प्राण, स्त्री, सम्पत्ति

लुट्ने आगो लगाउने, विष दिने आततायी भनिन्छन् । त्यस्ता आइलागे
भने विचारै नगरी मारिदिनू भन्ने राजनीति-शास्त्रमा लेखिएको छ तापनि
पहिले हिंसा त्यसै त्याज्य छ । त्यसमा पनि आफ्ना भाइ-बन्धुता आततायी
भए पनि तिनलाई अरू कुनै तरीकाले पन्छाउनुपर्छ, मार्नु हुँदैन । मार्ने हो
भने बन्धु हत्याका पापबाट जोगिन सकिन्न । (अर्जुनको भनाइ)

तस्मान्नाहर्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् ।

स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ।३७।

तसर्थ हामिले हुन्न बन्धु कौरव मारन ।

सुखी वनौंला कसरी मारी बन्धु सवैकन ? ।३७।

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।

कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ।३८।

देख्दैनन् यद्यपि यिनी लोभले ग्रस्त भै मन ।

मित्र-द्रोह र कुलको नाश संभव दूषण ।३८।

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।

कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ।३९।

मित्र-द्रोह र कुलका नाशको दोष देखने- ।

हामी यस्ता पापबाट किन बच्न नसोचने ? ।३९।

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।

धर्मं नष्टे कुल कृत्स्नमधर्मोऽभिव्यत्युत ।४०।

कुल नष्ट भए कृष्ण ! कुल-धर्म सनातन ।

नाशिन्छन् पापले ढाक्छ त्यस्ता कुल सवैकन ।४०।

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
 स्त्रीषु दुष्टासु वाष्ण्येय जायते वर्णसङ्करः ।४१।
 पापले ढाकिए दोषी हुन्छन् कुलवधूजन^१ ।
 वर्ण-संकर जन्मिन्छन् दोषीस्त्रीमा जनार्दन ! ।४१।
 सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
 पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ।४२।
 कुलका निम्ति ठिमहा हुन्छन् नरक-कारक ।
 पिण्ड पानी छुटी तिन्का गिर्छन् पितृ सवै तल ।४२।
 दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसङ्करकारकैः ।
 उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ।४३।
 वर्णलाई भ्रष्ट पार्ने दोषले कुल-घातिका ।
 सनातन सवै धर्म नाशिन्छन् कुल जातिका ।४३।
 उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
 नरकेनियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ।४४।
 कुलका धर्मको नाश भएका सव मानिस ।
 सुन्छौं, नरकमा धेरै -सम्म पर्छन्, छ नित्य निश्चय ।४४।
 अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
 यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ।४५।
 अहो ! बान्धवको हत्या जस्तो यो घोर पातक ।
 लोभले राज्य - सुखका भएछौं गर्न तत्पर ।४५।

१. कुलका स्त्रीहरू ।

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।

धर्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥४६॥

नछेक्ने^१, शस्त्र राखेको मलाई शस्त्रं लीकन ।

मारुन् कौरवले मेरो होला त्यो हित उत्तम ॥४६॥

सञ्जय उवाच

एवमुक्त्वार्जुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥४७॥

सञ्जय भन्न लागे

यस्तो भन्दै धनुर्वाण त्यहीं राखेर अर्जुन ।

वसे पछाडि रथका शोक सन्तप्त भै मन ॥४७॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

ब्रह्मविद्यायां योगसास्त्रे

श्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषायोगो

नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितियोऽध्याय

सञ्जय उवाच

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।

विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।१।

संजय भन्नलागे

त्यस्तो दयाका वश भै आँशू गहभरी गरी ।

खिन्न, अर्जुनलाई यो भन्न लाग्नुभयो हरि ।१।

श्रीभगवानुवाच

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।

अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ।२।

स्वर्ग कीर्ति विगाने र छोटालाई हुने अहो !

मोह यस्तो कुवेलामा कसरी तिमिलाई भो ? ।२।

कैल्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्वत्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ।३।

लाछी नहोऊ, योचाल सुहाउन्न तिमिकन ।

मनका तुच्छ कंजोडी हटाई उठ अर्जुन ! ।३।

अर्जुनउवाच

कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोण च मधुसूदन ।

इषुभिः प्रति योत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ।४।

अर्जुन भन्नलागे

आफ्ना पूजायोग्य भीष्म, द्रोणजस्ता वडाकन ।
रणमा बाण फर्काउँ कसरी मधुसूदन ! १४।

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयोभोक्तुं भैक्ष्यमपीहलोके ।

हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥१५॥

गुरु प्रणामार्ह हरू नमारी
खानु छ यहाँ वेस भिखमागी ।
मारी उहाँका रुधिराक्त^१ राज्य—
ऐश्वर्यको भोग म ठान्छु व्यर्थ ॥१५॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो-

यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

यानेव हत्वा न जिजीविषाम-

स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥१६॥

यो जान्दैनौ को बलवान् हामिमा छौं
जित्छौं कि हामी उनले या जितिन्छौं ।

चाहान्न वाँच्नै जसलाई मारी
छन् युद्धमा कौरव ती अगाडि ॥१६॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः

पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।

१. मानिएका गुरुहरूका । २. रगतले भिजेको ।

यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् । ७।

अज्ञानले भ्रष्ट हुँदा विवेक
नजानि कर्तव्य म सोध्छु अहले ।
जेल मेरो हुन्छ कल्याण सोही
आज्ञा हओस् शिष्य संझी मलाई । ७।

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्
यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।

अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं-

राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् । ८।

यो लोकको शत्रु - विहीन राज्य
या पाइएमा पनि स्वर्ग - राज्य ।
मेरा सबै इन्द्रिय शुष्क पार्ने
देख्दीन केही पनि ताप टार्ने । ८।

सञ्जय उवाच

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तप ।

न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह । ९।

संजय भन्न लागे

यस्तो कुरा कृष्णलाई सुनाएर म लड्दिनँ ।

भनी चूप भए राजन् ! निद्रारहित अर्जुन । ९।

१. ए महाराज धृतराष्ट्र । २. अर्जुनले नीद जितेका हुनाले युद्ध चलुञ्ज्या निदाउन्नथे ।

श्री भगवानुवाच

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥१०॥

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

दुवै सेनाका विचमा अति दुःखित अर्जुन ।

लाई आज्ञा हुन्छ कृष्ण हाँसे-जस्तै गरीकन ॥१०॥

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥११॥

अशोच्यको शोक गछ्यौं वोल्छौं जान्ने वनीकन ।

चाहे कुनै मरुन्वाँचुन् गर्देनन् शोक पण्डित ॥११॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥१२॥

न थिएनौं तिमी या म न यी राजाहरू कवै ।

हुनेछैनौं पछि अव भन्दा हामी न ता सबै ॥१२॥

तिमी, म, यी राजाहरू अहिलेका शरीर लिएर नजन्मिदै पनि आत्मारूपमा थियौं । जस्तै घडा बन्नुभन्दा पहिले पनि माटो थियो नै । घडा बनेपछि केही समयसम्म घडाकारूपमा देखिन्छ, तर माटो हराउन्न । घडा फुटेपछि पनि माटो रहि नै रहन्छ । त्यस्तै अहिले देखिने हाम्रा शरीर घडा भै केही समयसम्म मात्र रहने हुन् । त्यसकारण यी नाशिएलान् भनी चिन्ता लिनु हुँदैन । यी शरीरमा रहेका जीवचाहिं अधि पनि थिए, अहिले पनि छन्, पछि पनि नाश नभएर रहि नै रहनेछन् ।

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति । १३।

वाल्म्य, वैस, बुढ्याई यी हुन्छन् जस्तै शरीरमा ।

त्यस्तै अर्को देह मिल्छ त्यस्मा आत्तिन्न धीर ता । १३।

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।

आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत । १४।

जाडो, गर्मी, दुःख - सुख विषयेन्द्रियं योगले ।

हन्छन् जान्छन् सधैं हुन्नन् सहू तिन्लाइ धैर्यले । १४।

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते । १५।

जस्लाई यिनले दुःख दिदैन् हुन्छन् सुख-दुःखमा ।

समान रहने धीर योग्य बन्दछ मुक्तिमा । १५।

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः । १६।

असत् सदैव टिक्नेन सत् रहन्छ निरन्तर ।

यो यी दुवैको सिद्धान्त मान्छन् तत्त्वज्ञ निर्णित । १६।

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति । १७।

अविनाशी त्यो छ जान जस्ले यो सव व्याप्त छ ।
 न मासिनेलाइ मास्न योग्य हुन्न कुनै बुझ १७
 अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
 अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्बुध्यस्व भारत १८।
 न मासिने अप्रमेय नित्यात्माकां शरीर यी ।
 मासिने हुन् बुझी यस्तो लड अर्जुन ! लौ तिमी १८।
 यएनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
 उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते १९।
 यस्लाई माने जो भन्छ या जो मारिन्छ भन्दछ ।
 जान्दैनन् ती दुवै यो ता न मारिन्छ न मार्दछ १९।
 न जायते म्रियते वा कदाचि-
 न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
 अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो-
 न हन्यते हन्यमाने शरीरे २०।
 जन्मिन्न यो या न कदापि मर्छ
 भएर यो फेरि न ता हुनेछ ।
 नजन्मिने नित्य पुराण आत्मा
 हुँदा न मारिन्छ शरीर मारिँदा २०।
 वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
 कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् २१।

१. सधै एक नाश रहने, कहिल्यै ननाशिने आत्माका । २. जीव आत्मा । ३. पुरानो, अनादि ।

जो यस्लाई जन्म नाश नहुने नित्य मान्दछ ।
त्यस्ले कस्लाई कसरी मराउँछ र मार्दछ ? १२१।

वसांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥२२॥

लुगा पुराना जसरी हटाई
नयाँ लुगा मानिसले बदल्छ ।

त्यसै गरी जीर्ण शरीर छाडी

नवीनमा जीव सरेर जान्छ ॥२२॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३॥

न शस्त्र काट्छन् यस्लाई न आगोले डढाउँछ ।

न गलाउँछ पानीले न हावाले सुकाउँछ ॥२३॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥

डढाइने काटिने र गलने या जलाइने ।

नहुँदा स्थिर यो नित्य व्यापी छ नसुकाइने ॥२४॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥

अचिन्त्य अव्यक्त यो^१ छ भनिन्छ नविगारिने ।
 यस्तो यस्लाइ^२ जानेर नहोऊ शोक मानने ।२५।
 अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
 तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ।२६।
 सदैव जन्मे या मरेको यदि यस्लाइ मान्दछौ ।
 भने पनि तिमी यस्का निम्ति शोचन अयोग्य छौ ।२६।
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
 तस्मादपरिहार्ये^३ न त्वं शोचितुमर्हसि ।२७।
 जन्मेको निश्चयै मर्छ, मरे जन्मिन्छ निश्चय ।
 नटारिने कुरालाई शोचन हुन्न धनञ्जय ! ।२७।
 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
 अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ।२८।
 देखिन्नथे अधि प्राणी देखिन्छन् अहिले सब ।
 मरे यी देखिने छैनन तिन्मा^४ के शोक गर्नु छ ? ।२८।
 आजभोलि संसारमा जो जति प्राणी देखिन्छन् ती अधि देखिन्नथे तापनि
 आत्मरूपमा थिए नै । यिनका हालका शरीर छुटेपछि पनि आत्मरूपमा
 रहि नै रहनेछन्, तर देखिनेछैनन् । हाम्रो जीवनमा एकक्षण जस्तै अनन्त
 कालमा हाम्रो दीर्घ जीवन एकक्षण जत्तिकै पनि हुन्न । अनादि र अनन्त
 समयमा नरहेका र नरहने क्षणिकभन्दा पनि क्षणिक यी शरीर नाशिएलान्
 (नरहलान्) भनी किन फिकी गछौ, नमान ।

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-

माश्चर्यवद्ब्रूति तथैव चान्यः ।

आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति

श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ।२९।

अचम्म भैँ यस्कन हेछैँ कोही

आश्चर्य भैँ भन्दछ अन्य कोही ।

आश्चर्य भैँ सुन्दछ अन्य कोही

यस्लाई जान्दैन सुनेर कोही ।२९।

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ।३०।

सर्वैका देहमा नित्य यो जीव छ नमारिने ।

तस्मात् कुनै प्राणि-निम्ति नहोऊ शोकले रुने ।३०।

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ।३१।

संझी आफ्नो धर्म पनि तिमी होऊ नकम्पित ।

धर्म - युद्ध सरी अर्को छैन क्षत्रियको हित ।३१।

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ।३२।

आई आफै नै खुलेको स्वर्ग- द्वार समानको ।

यस्तो युद्ध प्राप्त हुन्छ सुखी क्षत्रियलाई पो ।३२।

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं सङ्ग्रामं न करिष्यसि ।
 ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ।३३।
 धर्मसम्मतो यो युद्धं गरेनौ तिमिले भने ।
 स्वर्ग कीर्ति गुमाएर हुनेछौ पाप वोक्ने ।३३।
 अकीर्ति चापि भूतानिकथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
 सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।३४।
 वदनामी निकै तिम्रो गर्नेछन् सब लोकले ।
 मर्नुभन्दा वढी पार्छ वडालाई अकीर्तिले ।३४।
 भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
 येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ।३५।
 डरले लड्न छाडेको ठान्नेछन् वीर यी सब ।
 जस्का धेरै मान्य थियौ हुनेछौ हलुका अब ।३५।
 अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
 निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ।३६।
 तिम्रा वर्कतको गिल्ला गर्दै तिम्रा विपक्षिले ।
 भन्नु नभन्नु भन्नेछन् योभन्दा दुःखहुन्छ के ? ।३६।
 हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
 तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ।३७।
 मारिए पाउला स्वर्ग जितेमा राज्यको सुख ।
 तस्मात् अठोट लड्ने ली ए अर्जुन ! तिम्री उठ ।३७।
 सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ।३८।

लाभ हानी दुःख सुख जित हार वरावर- ।

संभर युद्धमा लाग पापको हुन्न क्यै डर ।३८।

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ।३९।

४।

वताएँ सांख्य मत^१ यो योगको मत^२ लौ सुन ।

जुन् बुद्धिले युक्त भए तोडौला कर्म-बन्धन ।३९।

यो भन्दा अधिका श्लोकहरूमा सांख्यदर्शन अनुसारका समत्व र आत्मा

अविनाशी छ शरीर वारवार नाश हुनेकुरा बताएँ । अब म तिमीलाई

अनासक्त कर्मयोगका बारेमा बताउँछु । जुन अनासक्त कर्मयोग सम्बन्धी

बुद्धि लिएर कर्म गर्नु भने तिमी ती भोगनुपर्ने बाध्यताबाट मुक्त हुनेछौ ।

नेहाभिकमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ।४०।

नाशिन्न थालनी यस्मा^१ कुनै लाग्दैन पातक ।

यो धर्म थोरै पनि ले ठुलो डर हटाउँछ ।४०।

/

।

फलको आशा र आसक्ति राखी गरिने कर्ममा पूरा नभए फल नमिल्नु,

विधि बिपरीत भए उल्टो फल हुनु आदि दोष हुन्छन् । यो अनासक्त या

निष्काम कर्मयोगमा त अपूर्ण, बिपरीत फल हुने आशंका रहँदैन । शुद्ध

भावनाबाट गरिएका कर्ममा प्रत्यवाय (दोष) को लेश पनि रहँदैन ।

कर्म पूरा हुनुनै पर्छ भन्ने पनि हुँदैन । जतिगर्न सक्थ्यो त्यत्ति नै पनि

७।

कल्याणकारक हुन्छ ।

१. बुद्धि, ज्ञान । २. कर्म-योगमा ।

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
 बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् । ४१।
 यौटा निश्चित मति नै यस्मां हुन्छ पृथासुत !
 अनन्त हुन्छन् बाँडिन्छन् मन जो छन् अनिश्चित । ४१।
 यो कर्मयोगमा यौटै निश्चयात्मक बुद्धि हुन्छ र त्यसैबाट इष्टसिद्धि हुन्छ ।
 तर जो बुद्धि एकाग्र निश्चयात्मक छैनन्, ती कहिले कतै, कहिले कतै
 भौतारिन्छन् । कुनै कुरामा पनि समर्पित भएर लाग्दैनन् । अनि तीबाट कुनै
 इष्टसिद्धि हुँदैन ।
 यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
 वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः । ४२।
 अरु केही छैन भन्दै विशेष विधिले युत ।
 जन्म औ कर्म-फलका दायी वेदार्थमा रत- । ४२।
 कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
 कियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति । ४३।
 स्वर्गका सुख ऐश्वर्य- भोगको आश दीकन ।
 लोभ्याउने कुरा गर्छन् नजान्नेहरु अर्जुन ! । ४३।
 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
 व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते । ४४।
 भोग ऐश्वर्यमा मस्त त्यसैले जसको मन ।
 खिचिन्छ, तिन्को एकाग्र बुद्धि हुन्न समाधिमा । ४४।

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् । ४५।

त्रिगुणात्मकं छन् वेद संयमी गुण-हीन र ।

निर्योग क्षेम निर्द्वन्द्व नित्य सत्त्वस्थ लौ वन । ४५।

वेद ज्ञानका भण्डार हुन् । त्यहाँ अनेक प्रकारका ऐहिक, पारलौकिक र मोक्ष विषयक मार्गहरू बर्णित छन् । त्यहाँ प्रवृत्ति मार्ग र निवृत्ति मार्गतिर लगाउने विधिका साथ राग, द्वेषले भरिएका मानिसलाई मन पर्ने मारण, मोहन, उच्चाटन जस्ता उग्र कर्मको पनि बयान छ । त्यसकारण बेदले बताएका भनेर ती सत्त्व रजः तमः को प्रभाव परेका कर्मतिर तिमी नलाग । योगक्षेम आर्जन र रक्षण तिर नलागी सबै चीजको संग्रह छाडेर अध्यात्म चिन्तनमा लाग ।

यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके ।

तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः । ४६।

भरीभराउ दहमा जति हुन्छ प्रयोजन ।

छ सबै वेदमा त्यत्ति विद्वान्को काम अर्जुन ! । ४६।

पानीले भरिएको, प्रशस्त पानी भएको कुवा (जलाशय) बाट पनि मानिसले आफुलाई जति जस्तो पानी चाहिन्छ त्यत्तिको मात्र उपयोग गर्छ । सबै पानीको उपयोग गर्न लाग्दैन र लागे गर्न पनि सक्दैन । त्यस्तै वेदका हजारौं शाखा प्रशाखा छन् । तिनमा अनेक सिद्धान्त विधि-विधानहरू बताइएका छन् । ती सबैको अनुसरण पालन गर्न सकिन्न, सम्भव छैन । जतिसुकै जान्ने र सामर्थ्यवान् मानिस भए पनि त्यसले वेद-विहित सबै कर्म पूरा गर्न नसक्ने हुँदा जान्ने मानिसले त्यसका ज्ञान-मार्गको मात्र अनुसरण गर्नतिर लाग्नु पर्छ ।

१. वेदले सत्त्व आदि तीन गुणका कार्यरूप भोग र तिनका साधनको प्रतिपादन गर्छन ।

केहिले यो श्लोकको ठूलो जलाशय भेटिएमा सानातिना कुवा पोखरीको क्यै काम हुँदैन, त्यस्तै वेदको व्यापक ज्ञान मार्गको अनुशीलनमा लागिसकेपछि वेदका सानातिना काम्य कर्महरूको क्यै प्रयोजन हुँदैन भन्ने पनि अर्थ गर्छन् ।

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ।४७।

कर्ममा मात्र हक छ फलमा छैन क्यै हक ।

फलका निम्तिमागर्ने नलाग कर्म छाडन ।४७।

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।

सिद्धयसिद्धयोः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ।४८।

योगी वनी कर्म गर छाडी आसक्ति अर्जुन !

असिद्धि सिद्धिमा तुल्य हुनु हो योग - साधन ।४८।

दूरेण त्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय ।

बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ।४९।

सकाम कर्म ता ज्ञान -योग भन्दाऽतितुच्छ छ ।

ज्ञानमा नै भर गर फलार्थी क्षुद्र हुन् सब ।४९।

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।

तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ।५०।

धर्म पाप दुवैलाई यहाँ योगी हटाउँछ ।

त्यसैले योगमा लाग योग हो कर्म-कौशल ।५०।

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।

जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् । १५१।

कर्मको फल त्यागेर ज्ञानले युक्त पण्डित ।

जन्म - बन्धन तोडेर पाउँछन् मुक्तिको पद । १५१।

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च । १५२ ।

जब तिम्रो मोहवाट बुद्धिले पार पाउला ।

सुनेका सुन्नु पर्नेमा वैराग्य अनि आउला । १५२।

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।

समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि । १५३।

वेदले अल्मल्याएकी बुद्धि निश्चल भै जब ।

समाधिसा स्थिर हुनिन् पाउला योग यो तब । १५३।

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।

स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् । १५४।

अर्जुन सोध्नलागे

स्थित प्रज्ञ' समाधिस्थ यतिको के छ लक्षण ? ।

त्यो के वोल्छ र कसरी हिँड्छ वस्छ जनार्दन ! । १५४।

आफ्नो चित्तलाई अध्यात्म-चिन्तनमा स्थिर राख्न सकेका 'स्थितप्रज्ञ' पुरूष

कस्ता हुन्छन् ? तिनको रहन-सहन, चालचलन कस्तो हुन्छ र तिनलाई

स्थितप्रज्ञ भनेर कसरी चिन्न सकिन्छ ।

१. स्थिर या एकाग्र बुद्धि भएको ।

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ।५५।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

ए पार्थ ! त्याग्छ जव ता मनका कामना सब ।

आफुमा तृप्त आफै भै स्थितबुद्धि कहाउँछ ।५५।

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ।५६।

नगर्ने दुःखमा फिक्री चाहना सुखको पनि ।

रिस राग भय त्याग्ने भनिन्छ स्थितधी मुनि ।५६।

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।५७।

जो सबैमा स्नेह-हीन छ, आएमा शुभाशुभ ।

रुष्ट तुष्ट नवन्नेकी बुद्धि हुन्छिन् प्रतिष्ठित ।५७।

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।५८।

कछुवाले अङ्ग खिंचे -जस्तै इन्द्रिय नै सब ।

विषयैदेखि खिच्नेकी बुद्धि हुन्छिन् प्रतिष्ठित ।५८।

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ।५९।

आहार छाड्नेहरुका छुट्दछन् विषयै सव ।

रस छाडी, रस पनि ब्रह्मदेखे हराउँछ ॥५९॥

आहार छाड्ने अर्थात् कुनै इन्द्रियद्वारा पनि विषय (शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्ध) ग्रहण नगर्ने मानिसहरूको विषयतिर बाह्य संपर्क त छुट्छ, तर विषय ग्रहण गर्दाको राग-स्वाद चाहि संस्कार रूपमा रहिरहन्छ, मेटिन्न । त्यो विषयतिर आकर्षणको संस्कार त ब्रह्मको साक्षात्कार गर्न सकेका योगिको मात्र मेटिन्छ ।

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥६०॥

दवाउनै यत्न गर्ने विद्वान्का पनि अर्जुन !

सताउने इन्द्रियले खिँच्दछन् वलले मन ॥६०॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।

वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥

ती सबै वशमा राखी वनोस् युक्त ममा रत ।

वश इन्द्रिय राख्नेकी बुद्धि हुन्छिन् प्रतिष्ठित ॥६१॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।

सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्कोधोऽभिजायते ॥६२॥

चिन्ता विषयको गर्दा तिन्मा आसक्ति जाग्दछ ।

आसक्तिले चाह बढ्छ चाहले रिस उठ्दछ ॥६२॥

कोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।

स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥

रिसवाटै मोह हुन्छ स्मृति हर्दछ मोहले ।

हरिए बुद्धि विग्रिन्छ नष्ट हुन्छ कुबुद्धिले । ६३।

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।

आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति । ६४।

छाडी राग द्वेष, राखी वशमा सब इन्द्रिय ।

भोग्दै विषय विनयी प्रसन्न मन वन्दछ । ६४।

राग द्वेषादिबाट रहित भएका मानिसले इन्द्रियद्वारा शब्दादि विषयको ग्रहण गरे पनि ईन्द्रियहरूलाई आफ्ना अधीनमा राखेको हुनाले शुद्ध अन्तःकरण भएका साधकको मन सदैव निर्विकार र प्रसन्न रहन्छ ।

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।

प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते । ६५।

मन प्रसन्न छ भने सबै दुःख हराउँछन् ।

प्रसन्न मनकी बुद्धि चाँडै ठेगान लाग्दछिन् । ६५।

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।

न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् । ६६।

अयुक्तको^१ बुद्धि^२ हुन्न न त्यस्को हुन्छ भावना^३ ।

शान्ति त्यो^४ नभए हुन्न, कहाँ सुख अशान्तमा । ६६।

योग-साधनमा अभ्यास नबसेका मनिसको चित्त एकाग्र हुँदैन । चित्त एकाग्र या स्थिर नभएकाको आत्मज्ञानतिर आकर्षण या आस्था हुँदैन । आत्मज्ञानतिर धून नभएसम्म विषय भोगको बासना मेटिन्न र त्यो नमेटुन्ज्याल मानसिक शान्ति हुँदैन । मन शान्त नभएसम्म सुखको अनुभव हुन सक्दैन ।

१. मनलाई वशमा राख्न नसकेका मानिसको । २. एकाग्र बुद्धि । ३. ईश्वरका प्रति आस्था, विश्वास, श्रद्धा । ४. भावना ।

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
 तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि । ६७।
 डुल्ने इन्द्रियमा जस्का पछाडि मन लाग्दछ ।
 वायुले नाउलाई भैं त्यस्ले बुद्धि वराल्दछ । ६७।
 तस्माच्चस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता । ६८।
 तस्मात् जस्का रहेका छन् वशमा सब इन्द्रिय ।
 विषयैदेखि त्यसकी बुद्धि हुन्छिन् प्रतिष्ठित । ६८।
 या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
 यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः । ६९।
 सबैको जो रात हुन्छ त्यस्मा जाग्दछ संयमी ।
 जागा अरू सबै वस्दा रात देख्दछ त्यो मुनि । ६९।
 सिद्ध ज्ञानी योगिका ईन्द्रिय मन सब बशमा हुन्छन् । पूर्णरूपेण तह
 लागिस्केका हुन्छन् । तिनले यो मायामय प्रपञ्चले युक्त जगत्लाई देख्दैनन् ।
 यसलाई नभएको मिथ्या ठान्छन् । तर, अरू सांसारिक मानिसहरू योगिले
 कर्तव्य ठहर्‍याएका निष्काम कर्मलाई असत्य बेकारको ठान्छन् । ज्ञानवान्
 पुरुषचाहिँ तिनैलाई कर्तव्य ठहर्‍याई तिनैका साधनामा लागिहन्छ या
 अज्ञानीहरू यो देखिने संसारलाई र यहाँका भोगहरूलाई सत्य मानेर तिनसा नै
 आसक्त लम्पट रहन्छन् । तर ज्ञानिहरू यी सबैलाई मायावाट भएका भ्रमात्मक
 रात जस्तै ठान्छन् जुन तत्त्व ज्ञान तिर साधारण मानिसको दृष्टि पुग्दैन, उसले
 ती कुरालाई आफ्नो अज्ञानरूप अन्धकारले गर्दा बुझ्न सक्दैन । ती कुरालाई
 संयमले युक्त मुनि ज्ञानीले भल्फली देख्छ ।

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं-

समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे

स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ।७०।

सधैं भरीनेऽचल^१ सिन्धुभिन्न^२

नदी सरी नै जसमा मनोरथ ।

विलीन हुन्छन् उसले सुशान्ति

पाउँछ, पाउन्न सकाम^३ मानव ।७०।

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।

निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ।७१।

त्यागी अहंकार सारा ममता र मनोरथ ।

भई निःस्पृह^४ जो डुल्छ त्यसैले शान्ति पाउँछ ।७१।

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।७२।

यो ब्रह्म भेट्ने स्थिति हो पाई यस्लाई मोहित ।

हुन्न यस्मै अन्त्यसम्म रहेमा मोक्ष पाउँछ ।७२।

उपर्युक्त स्थितप्रज्ञको अवस्थालाई ब्राह्मी स्थिति भन्दछन् । सो स्थितिमा

पुगेका योगीलाई कहिल्यै मोह (स्त्री, पुत्र, धन, यश-प्रति आकर्षण) हुदैन ।

उसलाई सदै ब्रह्मानन्दको अनुभव हुन्छ । आखिरी बेलासम्म पनि त्यही

अवस्थामा रहिरहने हुँदा देह छोडेपछि परं ब्रह्ममा लय हुन्छ ।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

सांख्यायोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

१. यहाँ, अचल ननाघ्ने भन्ने अर्थमा प्रयोग गरिएकोछ । २. समुद्र ।

३. अनेक प्रकारका भोगको इच्छा राख्ने । ४. कुनैकाम नभएको ।

अथ तृतीयोऽध्याय

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।

तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ।१।

अर्जुन सोधनलागे

कर्मभन्दा ज्ञान ठुलो मान्नुहुन्छ जनार्दन !

भने लगाइवक्सिन्छ उग्र कर्ममहाँ किन ? ।१।

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ।२।

दोधारे भैं भनाईले मेरो बुद्धि वराल्दछ ।

आज्ञा निश्चित यौटै होस् जेले कल्याण गर्दछ ।२।

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।

ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ।३।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

लोकमा दुइ निष्ठा छन् अधिनै यो बताइयो ।

ज्ञानले सांख्य जान्नेको कर्मले कर्म-योगिको ।३।

दुइ प्रकारका निष्ठा (साधना मार्ग) छन् भनेर मैले अगाडि बताइसकेको

छु । सांख्य सिद्धान्तका अनुसार नित्य र अनित्य वस्तुको विवेक-विश्लेषणद्वारा

ज्ञानयोगमा नै ज्ञानिहरू लागिरहनु पर्छ । त्यसैबाट ती मुक्त हुन्छन् । यस्ता

तमा
दन ।
यही

ज्ञानमार्गमा लाग्न असमर्थ मानिसहरू आसक्ति र फलको आश छाडी
कर्मयोगकै साधनामा लागे पनि मुक्ति प्राप्त गर्न सक्छन् ।

न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।

न च सन्न्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ।४।

केही कर्म नथाल्दैमा न निष्कर्मत्व मिल्दछ ।

कर्मका त्यागले मात्र न कोही सिद्धि पाउँछ ।४।

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ।५।

छिनभर् काम नगरी कुनै वस्दै न लोकमा ।

लगाइन्छन् प्रकृतिका गुणले सब काममा ।५।

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ।६।

कर्मेन्द्रिय सबै रोकी मनले विषयादिको ।

रहने संभ्रना गर्दै त्यो मिथ्याचारि मूढ हो ।६।

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ।७।

जस्ले इन्द्रिय^१ मनले रोकी कर्मेन्द्रियादिले ।

असक्त भै काम गर्छ त्यो विशिष्ट भनी बुझ्ने ।७।

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

१. देखावटी गर्ने । २. आसक्त नभएर ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धचेदकर्मणः ।८।

नगर्नुभन्दा गर्नु हो वेश, कर्म^१ तिमि गर ।

शरीर निर्वाह पनि हुँदैनन् कर्म - वेगर ।८।

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ।९।

यज्ञका निम्ति वाहेक कर्म बन्धन - बन्दछ ।

आशक्ति छाडी यज्ञार्थ मात्र ! कर्म तिमि गर ।९।

यज्ञ भनेर यहाँ बिष्णु (ब्यापक ईश्वर) लाई लक्ष्य गरिएको छ । ईश्वरका

निम्ति गरिने कर्म पनि यज्ञ भनिन्छन् । त्यस्ता कर्म बन्धन बन्दैनन् ।

तिनले चित्त शुद्धि गर्छन् । तसर्थ तिमिले फलको आश छाडी विधिपूर्वक

यज्ञादि कर्म गर । ती कर्म तिम्रा निम्ति बन्धन नबनेर ज्ञानप्राप्तिमा साधक

बल्नेछन् । तर फलमा आसक्त भएर कर्म गर्‍यो भने त ती कर्मले तिम्रीलाई

जन्म-मृत्युका बन्धनमा जेलिराख्नेछन् ।

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।

अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ।१०।

ब्रह्माले यज्ञका साथ प्रजा सृष्टि गरी भने ।

यस्ले उब्जाउ यो होला तिम्रा इच्छा पुर्‍याउने ।१०।

देवान्भावयतांनेन ते देवा भावयन्तु वः ।

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ।११।

यज्ञले देवतालाई, देवताले तिम्रीकन ।

परस्परै तुष्ट पारे पाउला श्रेय उत्तम ।११।

१. शास्त्रले तोकिएको कर्म ।

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥१२॥

तिमीलाई चाहिएको देलान् सन्तुष्ट देवले ।

नअर्पि ती दिनेलाई खाने हो चोर नै बुझे ॥१२॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥

साधु छुट्छन् पापवाट यज्ञको शेष भोगने ।

पाप - भागी वन्दछन् ती आफ्ना निम्ति पकाउने ॥१३॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥१४॥

प्राणी अन्नैवाट हुन्छन्, वर्षाले अन्न फल्दछ ।

वर्षा यज्ञैवाट हुन्छ, कर्मले यज्ञ वन्दछ ॥१४॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥१५॥

कर्म हुन्छन् वेदवाट, वेद हुन् ब्रह्म-संभव ।

सर्वव्यापी ब्रह्म तस्मात् यज्ञमा छन् प्रतिष्ठित ॥१५॥

वेदवाट कर्म-यज्ञादिको उत्पत्ति भएको हो, ती वेद परं ब्रह्म परमात्मावाट

निस्केका हुन् । त्यसकारण सर्वव्यापक परमेश्वर यज्ञमा नै रहेका हुन्छन् ।

१. पकाएको चिज ईश्वर, अतिथि, बाल, बृद्ध, दरिद्र आदिलाई नदिएर

आफुले मात्र खाने । २. परमात्मा ।

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ।१६।

यसरी चलि आएका चक्रका अनुसार जो-- ।

चल्दैँन इन्द्रियासक्त^१ पापी वाँच्दछ व्यर्थ त्यो ।१६।

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ।१७।

जो रमाउँछ आफैँमा हुन्छ जो तृप्त आफुमा ।

हुनेले आफुमै तुष्ट, गर्नु क्यै छैन लोकमा ।१७।

१३।

जो मानिस बाहिरी प्रपंचदेखि अलगिएर आफुमा आत्मचिन्तनमा मस्त रहेका हुन्छन्, त्यस्तालाई सांसारिक विषय वस्तुको केही आवश्यकता रहन्न । त्यस्ता पूर्णकाम मनुष्यलाई बाहिरी कर्म गरिरहनुपर्ने आवश्यकता हुँदैन ।

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ।१८।

गरेमा नगरेमा क्यै हुन्न मत्त्व अर्जुन ! ।

न त्यस्को प्राणिहरुमा कुनै हुन्छ प्रयोजन ।१८।

।

बाट

हुन् ।

आत्मज्ञानी पुरुष सदैँ आत्मामै रमेका हुन्छन् । अर्थात् उनका सवै प्रकारका इच्छा आत्मामै केन्द्रित हुन्छन् । व्यवहारमा कसैले उनीबाट क्यै आश राख्नु बेकार हुन्छ । तिनले पनि अरू कुनैसित क्यै प्रयोजन राख्दैनन् । तिनका देह इन्द्रियहरू अनुशासित हुन्छन् । त्यस्ता आत्माराम पुरुषका ममता र अहंकार हराइसकेका हुनाले तीबाट कसैको कुभलो

१. इन्द्रियका भोगमा लम्पट ।

हुँदैन । समता, दया आदि गुण उनमा स्वभावैले बसिसकेका हुन्छन् ।
उनले तिनको प्रदर्शन गर्नुपर्दैन ।

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ।१९।

तस्मात् आसक्ति छाडेर गर्ने कर्म सदैँ गर ।

आसक्ति छाडी गर्नाले प्राप्त हुन्छ परंपद ।१९।

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।

लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि ।२०।

कर्मले नै पुगेका हुन् सिद्धिमा जनकादिक ।

लोक - संग्रहलाई नै पनि हेर्दै तिम्री गर ।२०।

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।२१।

जे जे गर्छ ठुलो व्यक्ति त्यै त्यै नै अरु गर्दछन् ।

त्यस्तो प्रमाण जो मान्छ त्यस्कै माफिक चल्दछन् ।२१।

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ।२२।

मैले तीनै लोकमा क्यै गर्नु छैन धनञ्जय !

नपाएको पाउनु क्यै छैन गर्दै छु कर्म म ।२२।

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ।२३।

आलस्य छाडी नगरुँ कहिल्यै यदि कर्म म ।
 मेरै देखासिखी गर्हन् सबै मानिस अर्जुन ! १२३।
 उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्या कर्म चेदहम् ।
 सङ्करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः १२४।
 म कर्म यदि नगरुँ विग्रिनेछन् सबै जन ।
 सांकर्य कर्ता वन्नेछू नाशनेछू यी प्रजाकन १२४।
 सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
 कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसङ्ग्रहम् १२५।
 जसरी गर्दछन् कर्म अज्ञानिहरू सक्त भै ।
 लोक-संग्रह का निम्ति गरोस् विद्वान् असक्त भै १२५।
 न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
 जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् १२६।
 नपारोस् कर्ममा लाग्ने अज्ञका बुद्धिमा भ्रम ।
 विद्वान् गर्दै युक्त काम लगाओस् सब काममा १२६।
 प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
 अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते १२७।
 गुणले नै प्रकृतिका गरिने सब कर्मको ।
 म हुँ कर्ता भनी ठान्छ अहंले मूढ जो छ त्यो १२७।
 शरीर, इन्द्रिय-समूहको नाम (यहाँ) प्रकृति हो । कर्महरू प्रकृतिबाट
 गरिन्छन्, जीवात्माले गर्दैन । तर देह र इन्द्रिय समूहलाई नै म भन्ने
 ठान्नेले शरीरले गरेका कर्मलाई मैले गरेका भनी अहंकार गर्दछन् । त्यस्तो

१. आसक्त । २. सर्वसाधारणलाई काममा जुटाउनु, लगाउनु । ३. अहंकार ।

व्यक्ति बुद्धि नभएको स्वाँठ हो ।

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।

गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ।२८।

तत्त्व जान्दछ जो पार्थ ! गुण कर्म विभागको ।

गुणमा गुण छन् व्यस्त^१ भनी आसक्ति, छाड्छ त्यो ।२८।

ए अर्जुन ! गुण र कर्म यी दुवै आत्मादेखि भिन्न हुन् भन्ने बुझेको पुरुष

गुणहरू अर्थात् गुणका परिणामस्वरूप इन्द्रियहरू गुणका नै परिणामरूप

विषय -शब्द स्पर्श आदि) मा आफ्नो व्यापार गरिरहेका छन् भनी तिनको

उपेक्षा गर्दछन्, आसक्त हुँदैनन् ।

प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।

तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ।२९।

स्वभाव गुणले मूढ लाग्दछन् गुण कर्ममा ।

नजान्ने ती मूढलाई नपारोस् विज्ञ भ्रान्तिमा ।२९।

ए अर्जुन ! आत्मा चित् ज्ञान स्वरूप छ, गुण कर्म अचित्तरूप छन् ।

अचित्को चित् रूप आत्मासित केही सम्बन्ध रहदैन । प्रकृतिका सत्त्व

रजः, तमः तीन गुण नै इन्द्रिय विषयरूपमा परिणत हुन्छन् र तिनैबाट कर्म

चल्दछन् । जलमय समुद्रमा जलरूप तरङ्ग उठेर जलमै बिलाएभैं गुणमय

प्रकृतिका गुणमय मन, बुद्धि, इन्द्रिय आदि तरङ्ग (बिकार) उठ्छन् ।

हराउँछन् पनि । गुण कर्महरू सबै प्रकृतिकै बिकार या प्रवाह हुन् । यिनक

व्यापार निरन्तर चलिरहन्छन् ।

मयि सर्वाणि कर्माणि सन्न्यस्याध्यात्मचेतसा ।

निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः । ३०।

अध्यात्म बुद्धिले मैमा कर्म सौपेर नै सव ।

फलाशा र अहंकार छाडी फिक्री नली लड । ३०।

२८।

पुरुष

रूप

नको

अन्तर्यामी परमात्मामा पूर्ण श्रद्धा राखेर तिमी जे जे काम गर्छौं ती कर्मको राम्रो नराम्रो कुनै फलको आश नराखी 'म जे गर्छु परमात्माकै निम्ति गर्छु' भन्ने भाव लिएर गर्ने गर र त्यस्तै गरी यो युद्धमा लड पनि । त्यसो गरेमा तिमी पाप-पुण्यका भागि हुने छैनौ ।

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।

श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः । ३१।

जो मानिस सदै मेरा मत माफिक गर्दछन् ।

ती ईर्ष्या - हीन श्रद्धालु कर्म वाट त छुट्दछन् । ३१।

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

सर्वज्ञानविमूढास्तान्विद्धि नष्टानचेतसः । ३२।

ईर्ष्या लिई जो गर्दैन् मेरा मत मुताविक ।

ती सबै ज्ञानले हीन बुझ हुन् मूढ लट्ठक । ३२।

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति । ३३।

ज्ञानिले पनि आफ्ना नै गर्छ प्रकृति-माफिक ।

प्राणी प्रकृतिकै साथ चल्छन् के गर्छ निग्रह । ३३।

ज्ञानवान् पुरुष पनि आफ्ना स्वभावबाट अलगिएर रहन सक्दैनन् । जस्तै

कुनै ज्ञानी, उग्र, कुनै चंचल, कुनै शान्त स्वभावका हुन्छन् । आफ्ना अनेकौं जन्मका पुराना संस्कारबाट जसको जस्तो स्वभाव बसेको हुन्छ त्यै स्वभावले नै आफ्ना अनुसार ज्ञानिलाई पनि चलाउँछ । जबर्जस्तीबाट क्यै पनि परिवर्तन हुन सक्दैन ।

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ।३४।

हुन्छन् विषयमा राग द्वेष इन्द्रियका पनि ।

नपरोस् वशमा तिन्का शत्रु हुन् जीवका भनी ।३४।

इन्द्रियका आफ्ना विषय-प्रति पनि राग द्वेष उत्पन्न हुन्छन् । अर्थात् जुन इन्द्रियका पनि आफ्नो इष्टवस्तु पाउँदा राग आसक्ति र अनिष्ट आइलाग्दा द्वेष विरक्ति उत्पन्न भैरहन्छन् । भए पनि ती राग द्वेषका वशमा पर्न हुँदैन । किनभने ती राग द्वेषनै मानिसका शत्रु हुन्, यिनले मनुष्यलाई उँभो लाग्न दिँदैनन् ।

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ।३५।

अन्य राम्रो धर्मभन्दा आफ्नो नै धर्म वेश छ ।

आफ्नामा मर्नु कल्याण छ, अन्य धर्ममा डर ।३५।

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि वाष्ण्येय बलादिव नियोजितः ।३६।

अर्जुन सोध्नलागे

कस्का खटनले कृष्ण ! नचाही पनि पूरुष ।

वलले याँकिए जस्तै भई गर्दछ पातक ।३६।

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ।३७।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

रजोगुणोत्पन्न काम^१ - नै हो क्रोध धनञ्जय ! ।

धेरै खाने ठुलो पापी यो यहाँ शत्रु हो वृष्ण ।३७।

काम क्रोधको उत्पत्ति रजोगुणबाट हुन्छ । दुवैको अर्थ अनेक प्रकारका इच्छा, सुख-भोग, ईर्ष्या, द्वेष आदि हुन् । सुख-भोगको इच्छा ती पाएर तृप्त हुँदैन, अभ्र बढ्दै जान्छ । त्यसै गरी एकबाजि कसैसित रिस उठेर त्यसको प्रतिकार गरे पनि क्रोध सदैका लागि शान्त हुँदैन फेरि पनि अरु कारणले अरु-प्रति उठ्ने गर्छ । त्यसकारण यी काम क्रोधलाई आफ्ना वशमा राख्नुपर्छ । यिनलाई उत्पन्नै हुन दिनु हुँदैन, नत्र यिनले मानिसलाई अधोगतिर लैजान्छन् ।

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।

यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ।३८।

आगो धुवाँले, मैलाले ऐना, गर्भ त सालले ।

ढाके जस्तै ज्ञानलाई ढाकेको हुन्छ कामले ।३८।

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।

कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ।३९।

१. अनेक प्रकारका सुख-भोगको इच्छा ।

ज्ञानिको सर्वदा वैरी कहिल्यै नअघाउने ।
 ढाकेको ज्ञानलाई छ काम नामक अग्निले ।३९।
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
 एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ।४०।
 यो वैरी रहने ठाउँ हुन् बुद्धि मन इन्द्रिय ।
 यिनै द्वारा ज्ञान ढाकी पार्छ मानिस मोहित ।४०।
 तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
 पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ।४१।
 त्यसैले तिमिले रोक्यो पहिले सव इन्द्रिय ।
 ज्ञान विज्ञान नाशी यो पापिको गर निग्रह ।४१।
 इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ।४२।
 मानिन्छन् इन्द्रिय श्रेष्ठ तीभन्दा मन श्रेष्ठ छ ।
 मनभन्दा बुद्धि श्रेष्ठ तीभन्दा श्रेष्ठ जीव छ ।४२।
 एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
 जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ।४३।
 बुद्धिभन्दा श्रेष्ठ जीव बुझ्यो रोक्यो स्वयंकन ।
 विनाश गर दुर्जेय काम नामक दुश्मन ।४३।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ...

कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ।१।

श्रीभगवान् आज्ञा गर्न लाग्नुभयो

अधि मैले सिकाएथें विवस्वान् लाइ योगी यो ।

मनुलाई विवस्वान् ले अनि इक्ष्वाकुमा पुग्यो ।१।

एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ।२।

यस्तै गरेर राजर्षि- हरूले योग जानियो ।

धेरै समय वित्नाले यहाँ त्यो योग नाशियो ।२।

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ।३।

भक्त साथी पनि भनी सोही प्राचीन योग र ।

रहस्य उत्तम त्यस्को तिमिलाइ भनें सव ।३।

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ।४।

अर्जुन सोध्नलागे

विवस्वान्को जन्म अधि भयो पछि हजूरको ।

अधि आज्ञा भयो भन्ने पत्त्याऊँ कसरी म यो ? ।४।

१. माथि दासो तेस्रो अध्यायमा बताएको ज्ञान, कर्म, संन्यास तीनै धरि योग ।

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥५॥

श्रीभगवान् आज्ञा गर्न लाग्नुभयो

मेरा धेरै जन्म विते तिम्रा पनि अनेकन ।

संझिदैनौ तिम्री पार्थ ! संझिन्छु सब जन्म म ॥५॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।

प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया ॥६॥

उत्पन्न नष्ट नहुने भएर पनि ईश्वर ।

रही आफ्नै प्रकृतिमा मायाले जन्म लिन्छु म ॥६॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

जुन् वेला धर्मको हानि पापको बृद्धि अर्जुन ! ।

हुन्छ सोही समयमा आफ्नै औतार लिन्छु म ॥७॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥८॥

रक्षा सज्जनको गर्न दुष्टको नाश खातिर ।

धर्मको स्थापना निम्ति जन्मिन्छु म बराबर ॥८॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥९॥

जस्ले मेरा दिव्य जन्म- कर्मको तत्त्व जान्दछ ।

५६

त्यो मरे फेरि जन्मिन्न मैमा निश्चय मिल्दन् । १९।

वीतरागभयकोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।

बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः । १९०।

रिस-राग -भय त्यागी ममा लीन र आश्रित ।

तपस्या ज्ञानले शुद्ध भए धेरै ममा लय । १९०।

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः । १९१।

जस्ले जस्तो ममा भाव राख्छन् त्यस्तै रहन्छु म ।

मेरै पछ्याउँछन् वाटो सबै मानिस अर्जुन ! । १९१।

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिमेजन्त इह देवताः ।

क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा । १९२।

कर्मको सिद्धि चाहेर गर्दा पूजन देवको ।

चाँडै नै लोकमा सिद्धि हुन्छ सम्पूर्ण कर्मको । १९२।

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।

तस्य कर्तारमपि मां विद्वद्यकर्तारमव्ययम् । १९३।

चार वर्ण रचें मैले गुणकर्मानुसारले ।

कर्ता भए पनि तिन्को अकर्ता नित्य हूँ बुझ्ने । १९३।

सबै मानिस सबै कामका लागि उपयुक्त नहुने हुनाले जुन मानिसमा

सत्त्व, रजस्, तमो गुणका जति प्रभाव छन्, ती अनुसार ती मानिसले

जस्ता काम गर्न सक्छन्, सो विचार गरेर सत्त्व गुण प्रधान भएका बुद्धिको

चिन्तन्, मनन, शिक्षण आदि गर्न सक्ने शान्त प्रकृतिका मानिसको

ब्राह्मण भन्ने नाम राखें । रजो गुणको प्रभाव धेरै भएका बल, शूच्या
 उत्साहको काम गर्न सक्ने केही चंचल प्रकृतिका मानिसलाई क्षत्रिय भन्ने
 नामले छुट्याएँ । ति तिनै थरिगुणको मात्रा छयास्मिस भएका तीखो बुद्धि
 नभएका र धेरै बलको काम गर्न नसक्ने चञ्चलता कम भएका मध्यम
 प्रकृतिका मनुष्यहरूको वैश्य भन्ने वर्ग बनाएँ । तमो गुणको धेरै प्रभाव
 भएका, बुद्धि र उत्साहको काम गर्न नसक्ने, मन्द बुद्धिका, आफ्नो परको
 हिताहित सोच्न नसक्ने, तर अर्काको आडमा बल र सीपका काम गर्न सक्ने
 मानिसलाई शूद्र भनी छुट्टयाएर समाजको चार भाग गरें । यो वर्ण
 व्यवस्थाको कर्ता म भए पनि उनकै गुण कर्मानुसार गरिएको हुनाले
 अर्थात् यो व्यवस्थाका आधार उनकै गुण कर्म भएकोले यसका कर्ता उनै
 गुण कर्म हुन् । सबैमा समवर्ती मलाई यो व्यवस्थाको अकर्ता नै जान
 न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते । १४।

कर्म लिप्त ममा हुन्नन् फलाशा लिन्नं कर्मको ।

यस्तो मलाई जो जान्छ कर्मले लिप्त हुन्न त्यो । १४।

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् । १५।

यस्तै बुझी कर्म गरे अघि मोक्षार्थिले पनि ।

पुर्खाले गरि आएका कर्म नै गर है तिम्री । १५।

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् । १६।

अकर्म कर्मका वारे छन् विद्वान् पनि मोहित ।

त्यो कर्म भन्छु जो जानी हुनेछौ पापवर्जित ॥१६॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।

अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥

अकर्मको कर्मको र तत्त्वज्ञान विकर्मको ।

गर्नुपर्दछ गाह्रो छ ए पार्थ ! गति कर्मको ॥१७॥

कर्मको (शास्त्रविहित कर्मको) पनि रहस्य बुझ्नुपर्छ । विकर्म (विरोध

कर्म)को पनि रहस्य बुझ्नु पर्छ । त्यस्तै कसैका मतमा काम नगरी

निष्क्रिय बस्नु मा निष्काम कर्म गर्नु अकर्म हुँदा त्यसको पनि मर्म

बुझ्नुपर्छ । किनभने कर्म, विकर्म, अकर्मको गति तिनको यथार्थ स्वरूप-

तत्त्व बडो गूढ र बुझ्न नसकिने छ । यौटै कर्म पनि देश, काल, भाव

कर्ताका भेदले कर्म विकर्म अकर्म हुन सक्छ ।

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥१८॥

अकर्ममा कर्म देख्छ कर्ममा त अकर्म जो ।

योगी सबै कर्म गर्ने बुद्धिमान् त्यो मनुष्य हो ॥१८॥

यो श्लोकको विद्वान्हरूले अलग अलग अर्थ गर्नुभएको छ । मैले यहाँ हाम्रा

नेपाली दुइ द्वान्को मात्र अर्थ दिँदै छु । जस्तै- इन्द्रियादि संघातबाट कर्म

भैरहँदा पनि आत्मालाई अकर्ता देख्नुपर्छ । आफ्ना वर्णाश्रम अनुसारका

नित्य कर्महरूको त्याग (अकर्म हुँदा पनि) छोड्न नहुने कर्म त्यागरूप कर्म

भएको देख्नुपर्छ । अर्थात् नित्य नैमित्तिक कर्म छाडेर अकर्म हुँदैन । कर्म

गरे पनि आत्मालाई अकर्ता कर्म-रहित छ भन्ने बुझेर वर्णाश्रम अनुसारका

कर्म गरिरहने नै बुद्धिमान् योगी र सबै प्रकारका कर्म गर्ने मानिन्छ ।

(लोकभाष्य)

जो व्यक्ति यागादि श्रौत कर्ममा र इष्टापूर्तादि स्मार्त कर्ममा कर्म भिन्नत्व बुद्धि गर्छ, फेरि बन्धजनक कर्ममा अर्थात् फलाशा नराखी गरिएका कर्मका लोक-संग्रह-फलक कर्म भन्ने ठान्छ, त्यो व्यक्ति मुनष्यहरूमा बुद्धिवान् योगी र सबै कर्म गर्नेवाला हो ।

बन्ध-जनन गर्नु कर्मको प्रयोजन हो, जस्तो कि बीजको प्रयोजन अंकुर पैदागर्नु हुन्छ । तर ज्ञानिले फलाशा नराखेर कर्म गर्ने हुनाले सबै कर्मलाई अकर्म अर्थात् बन्धाजनक रूपमा देख्छन् । त्यस्ता अकर्म (बन्धाजनक कर्म) मा नै ज्ञानिले कर्मबुद्धि गर्छन् ।

यस पद्यका अकर्म भित्रका नञ्को अर्थ हो— कर्मभिन्नत्व । भेदक कर्म चाहिँ बन्धाजनकत्व हो । अर्थात् ज्ञानिले गरेका कर्म बन्धाजनकत्व रूप भेदक धर्मले गर्दा अकर्म ठहरिन्छन् । जस्तो कि भुटेका भटमास अंकुर जनन गर्न नसके पनि पेट भर्ने कामका त हुन्छन् । त्यस्तै ज्ञानिले गरेका कर्महरू बन्ध-जननमा असमर्थ भए पनि लोकसंग्रह-फलक हुन्छन् । अतः ज्ञानिले पनि कर्म गर्नुपर्छ भन्ने यस श्लोकको गूढ आशय हुन आउँछ । “कर्मण्येवाधिकारस्ते” २।३०, “नहि देहभृता” १२।११, “नहि कश्चित्” ३।५ आदि विभिन्न वचनहरूको अध्ययन गरेमा उक्त कुराको रहस्य बुझिनेछ ।

वेदान्त सिद्धान्तका तात्पर्य निर्णायक ६: प्रमाणमध्ये पहिलो “उपक्रमोपसंहारः” न्यायले विचार गर्दा पनि गीताका आरम्भका चार अक्षर र अन्त्यका चार अक्षर मिलाउँदा “धर्मक्षेत्रे मतिर्मम” हुन जाने हुनाले गीताको तात्पर्य कर्मयोगमा छ र ज्ञानी अज्ञानी सबैले कर्म गर्नु अपरिहार्य छ भन्ने कुरामा कुनै सन्देह रहँदैन ।

—पं. गगाधर शास्त्री पराजुली, सर्वदर्शनाचार्य

कर्म
एका
त्मा
जन
सर्व
र्म (
दक
कत्व
ंकुर
रेका
अतः
छ।
३।५
छ।
हेलो
भक्षर
नाले
हार्य

मेरा मन्द बुद्धिलेत “कर्मणि” सकाम कर्मलाई जस्ले “अकर्म”
अकर्तव्य ठान्छ, “अकर्मणि” निष्काम कर्मलाई जस्ले “कर्म” कर्तव्य
ठान्छ त्यो नै बुद्धिमान् सर्व कर्मकारि हो भन्ने ठान्छ ।
यस्य सर्वे समारम्भाः कामसङ्कल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥१९॥
जस्का सबै थालनी छन् कामं संकल्पं वर्जित ।
ज्ञानाग्निले कर्म भस्म गर्ने मानिन्छ पण्डित ॥१९॥
त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥२०॥
कर्मका फलको आशा छाडी तृप्त निराश्रय ।
कर्म गर्दै पनि रहे केही गर्दै न त्यो बुझ ॥२०॥
निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥
आशा छाडी चित्त रोकी त्यागी सकल संग्रह ।
शरीरले मात्र कर्म गर्दा लाग्दैन पातक ॥२१॥
यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥२२॥
पाएका वस्तुले तुष्ट द्वन्द्व ईष्यादि-वर्जित ।
असिद्धि - सिद्धिमा तुल्य गरे पनि अबद्ध छ ॥२२॥

१. धन, मान, स्वर्ग-सुख आदि प्रप्तिको इच्छा । २. अहंकार रागद्वेष आदिको संभ्रना
गर्नु । ३. कुनै कुरामा पनि निर्भर नरहेको । ४. जाडो, गर्मी, दुःख, सुख आदि ।

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।

यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ।२३।

छाडी संगति, भै मुक्त ज्ञानमा मन लाउने ।

यज्ञार्थं कर्म गर्नेका कर्म हुन्छन् विलाउने ।२३।

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ।२४।

हवि^१ होता^२ अग्नि, होम गर्नु सकल ब्रह्म हो ।

ब्रह्ममा चित्त रतले पाउने पनि ब्रह्म हो ।२४।

ज्ञानिका दृष्टिमा संसारका सबै बस्तु ब्रह्ममय छन् । जस्तै— उसका

दृष्टिमा सुरु, हवन, हवन गर्ने द्रव्य, हवन गर्ने ब्राह्मण, गराउने

यजमान सबै ब्रह्ममय देखिन्छन् । यज्ञको फल पनि ब्रह्म नै हो ।

यसरी ब्रह्ममय यज्ञद्वारा साधकले पाउने फल पनि ब्रह्मत्व (मोक्ष)

प्राप्ति नै हो ।

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।

ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ।२५।

गर्छन् कुनै योगिहरू देवोपासन यज्ञ नै ।

ब्रह्माग्निमा^३ होम गर्छन् यज्ञले यज्ञ नै कुनै ।२५।

अरू योगिहरू देवताको पूजारूप यज्ञको नै राम्रा प्रकारले अनुष्ठान गर्छन्

कुनै योगिहरू परब्रह्म परमात्मारूप अग्निमा अभेद दर्शनरूप यज्ञद्वारा^४

आत्मरूप यज्ञको हवन गर्ने गर्छन् ।

श्रोत्रादीनिन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।

१. हवन गरिने द्रव्य । २. हवन गर्ने ऋत्विक् । ३. परमात्मा-रूप अग्निमा ।

शब्दादीन्विषयानन्ये इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ।२६।

ज्ञानेन्द्रियैलाई कुनै हुम्दछन् संयमाग्निमा ।

कुनै विषयलाई नै हुम्दछन् इन्द्रियाग्निमा ।२६।

प्राणिहरूलाई दुःख दिने इन्द्रिय र विषय यिनै दुइ थरिहुन् । तिनमा पनि यौटाले मात्र स्वतन्त्र रूपले दुःख दिन सक्दैन । इन्द्रियले विषयद्वारा र विषयले इन्द्रियद्वारा सताउँछन् । त्यसकारण इन्द्रिय र विषयमध्ये यौटालाई समाप्त गर्न सकेपछि दुःखमुक्त भइन्छ । तदनुसार कुनै योगिले इन्द्रियलाई संयमाग्निमा समाप्त गर्छन् र कसैले विषयहरूलाई इन्द्रियरूप अग्निमा समाप्त गर्छन् अर्थात् विषयमा आसक्ति, सुख, आकर्षण नरहने हुनाले विषय भोगले साधकउपर प्रभाव पार्न सक्दैनन् र आगोमा पराल जस्तै भस्म हुन्छन् ।

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।

आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ।२७।

सवै इन्द्रियका कर्म प्राणका कर्म नै सवै ।

संयम ज्ञानले दीप्त अग्निमा हुम्दछन् कुनै ।२७।

कुनै योगिहरू ज्ञानद्वारा बालिएको आत्मसंयमरूपी योगाग्निमा सवै इन्द्रियका काम प्राणका कामलाई पनि समाप्त गर्छन् ।

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोग यज्ञास्तथाऽपरे ।

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ।२८।

तपस्या द्रव्य^१ स्वाध्याय^२ संशित-व्रत यज्ञ र ।

ज्ञान यज्ञादि गर्ने यी योगिका भेद छन् बुझ ।२८।

१. परमात्मा-रूप अग्निमा । २. धन द्रव्यदान ।

३. शास्त्रको अध्ययन, चिन्तन, मनन ।

अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य र अपरिग्रह (असंग्रह) यी पाँच महाव्रत हुन् । यी व्रतहरूको पालन गर्ने साधकलाई 'शंसितव्रत' भनिन्छ र तिनीहरूलाई नै 'यति' पनि भनिन्छ । यी मध्ये कसैले द्रव्यमय यज्ञ गर्छन्, कसैले तपोमय यज्ञ, कसैले स्वाध्यायरूप यज्ञ र कसैले ज्ञानमय यज्ञ गर्छन् ।

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।

प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ।२९।

अपानमा^१ प्राणलाई^२ अपानकन प्राणमा ।

हुन्छन् कुनै दुवै रोकै लाग्दछन् प्राणायाममा ।२९।

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ।३०।

तोकेर खाने कोही ता प्राणमा प्राण हुन्छन् ।

यज्ञ जान्ने सकल यी पापदेखि त छुट्दछन् ।३०।

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

नायं लोकोऽस्त्यज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ।३१।

यज्ञको शेष खाने ता पुग्छन् शाश्वत ब्रह्ममा ।

यो या अर्को लोक कुनै हुन्नन् यज्ञ - विहीनका ।३१।

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ।३२।

यस्ता अनेक थरि छन् यज्ञ वर्णित वेदमा ।

ती हुन् सबै कर्मजन्य यो बुझे मुक्ति पाउला ।३२।

१. अधोवायु । २. श्वास-प्रश्वासको रूपमा चल्ने वायु ।

पाँच
ब्रत
सैले
ज्ञ र

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परन्तप ।
 सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ।३३।
 ज्ञानयज्ञ, द्रव्ययज्ञ भन्दा श्रेष्ठ छ पाण्डव !
 ज्ञानोदय भए टुङ्गो लाग्दछन् कर्म नै सब ।३३।
 तद्विद्वि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
 उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ।३४।
 सेवा गर्दै नम्र भई सोधेर सिक ज्ञान त्यो ।
 तिमीलाई दिनन् शिक्षा तत्त्वज्ञहरू ज्ञानको ।३४।
 यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
 येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ।३५।
 जो जाने यसरी फेरि पर्नेछैनौ विमोहमा ।
 जस्तो प्राणी सबैलाई देख्नेछौ आफुमा ममा ।३५।
 अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
 सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यसि ।३६।
 पापी सबैमा पनि छौ अति पापी तिमी यदि ।
 ज्ञानरूपी डुडाद्वारा तर्नेछौ सब पाप ती ।३६।
 यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ।३७।
 जस्तै बलेको आगाले काठपात डढाउँछ ।
 त्यस्तै ज्ञानाग्निले सारा कर्म भस्म गराउँछ ।३७।
 न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
 तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ।३८।

ज्ञानभन्दा छैन परम् पवित्र अरु क्यै यहाँ ।
 वेला आए योगिले त्यो स्वयं पाउँछ आफुमा ।३८।
 श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
 ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ।३९।
 श्रद्धालु इन्द्रिय जिती यत्नले ज्ञान पाउँछ ।
 ज्ञान पाए परं शान्ति चाँडै त्यस्लाई मिल्दछ ।३९।
 अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
 नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ।४०।
 श्रद्धा नराख्ने अज्ञानी गरी विग्रिन्छ संशय ।
 शंकालुको न यो हुन्छ न स्वर्लोक न ता सुख ।४०।
 योगसन्न्यस्तकर्माणं ज्ञानसञ्छिन्नसंशयम् ।
 आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ।४१।
 योगले कर्म त्यगेका ज्ञानले छिन्न -संशय ।
 आत्मज्ञलाई बाँध्दै न कर्मले ए धनञ्जय ! ।४१।
 तस्मादज्ञानसम्भूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
 छित्तवैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ।४२।
 अज्ञानले भएको यो आफ्नो चित्तस्थ संशय- ।
 काटी ज्ञानास्त्रले योग साधेर उठ पाण्डव ! ।४२।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पंचमोऽध्याय

अर्जुन उवाच

सन्न्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।

यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ।१।

अर्जुन सोधनलागे

सन्न्यास^१ औ कर्मयोग^२ आज्ञा हुन्छ दुवै हरि ! ।

यिन्मा हित छ जो यौटै शिक्षा होस् निश्चयै गरी ।१।

श्रीभगवानुवाच

सन्न्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।

तयोस्तु कर्मसन्न्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ।२।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

सन्न्यास औ कर्मयोग दुवै छन् मुक्तिकारक ।

तिन्मा सन्न्यासभन्दा त कर्मयोग विशिष्ट^३ छ ।२।

ज्ञेयः स नित्यसन्न्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।

निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ।३।

इच्छा द्वेष नराख्णै नै नित्य संन्यस्त^४ जान हो ।

निर्द्वन्द्व^५ सहजै छुट्छ कर्मबन्धनवाट त्यो ।३।

साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।

एकमप्यास्थितः सम्यग्भयोर्विन्दते फलम् ।४।

सांख्य योग पृथक् भन्ने बच्चा हुन्, विज्ञ होइनन् ।

सुसाधनाले यौटैको दुवैका फल मिल्दछन् ।४।

१. सम्पूर्ण कर्ममा कर्तापनको अभिमानवाट रहित हुनु । २. कर्ममा लागि रहनु । ३. विशेष प्रकार को साधन गर्न सजिलो । ४. त्यागी, सन्न्यासी, । ५. जाडो, गर्मी, दुःख सुखको पर्वाह नगर्ने ।

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ।५।

जो ठाउँ सांख्यले मिल्छ योगले पनि मिल्दछ ।

यौटै दुवैलाइ देख्छ जो त्यै नै सत्य देख्दछ ।५।

सन्न्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ।६।

योगी सिद्ध नभै गाह्रो हुन्छ संन्यास पाउन ।

युक्त योगी मुनि छिटै ब्रह्ममा पुग्छ अर्जुन ! ।६।

ए अर्जुन ! कर्मयोग-विना संन्यास अर्थात् मन इन्द्रिय शरीरद्वारा हुने सम्पूर्ण कर्ममा कर्तापनको त्याग प्राप्त हुन कठिन छ । तर भगवत्-स्वरूपको मनन गर्नेवाला कर्मयोगी परंब्रह्म परमात्मामा चाँडै नै प्राप्तहुन्छ ।

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ।७।

योगले युक्त शुद्धात्मा मन इन्द्रियजित् मुनि ।

सर्वैमा आफु नै देख्ने लिप्त हुन्न गरे पनि ।७।

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।

पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ।८।

आफ्ना विषयमा सक्त सबै इन्द्रिय छुन् भनी ।

हेर्दै, सुन्दै, छुँदै, खाँदै, हिँड्दै, सुत्दै सुँघी पनि ।८।

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ।९।

वोल्दै, छोड्दै, लिदै, खोल्दै, चिम्लिदै शास लीकन ।

योगी तत्त्वज्ञले ठानोस् मैले क्यै पनि गर्दिनँ ।९।

ब्रह्मण्याधाय कर्माणिसङ्गत्य क्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ।१०।

ब्रह्ममा कर्म सौपेर जो गर्दछ असक्त भै ।

त्यो पापले लिप्त हुन्न पानीले पद्मपत्र भै ।१०।

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ।११।

असक्त भै शुद्धि निस्ती शरीर मन बुद्धिले ।

इन्द्रियैले मात्र पनि गर्दछन् कर्म योगीले ।११।

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ।१२।

योगिले फल त्यागेर नै, परम् शान्ति पाउँछ ।

बाँधिन्छ फलको आश राखी गर्ने अयुक्त त ।१२।

सर्वकर्माणि मनसा सन्न्यस्यास्ते सुखं वशी ।

नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ।१३।

१. कमलका पात । २. आसक्त नभएको । ३. निष्काम कर्म गर्ने, कर्मयोगी ।

४. फलको आशा राखेर काम गर्ने ।

नौढोके पुरमा^१ आत्मा नगदैँ नगराउँदै ।

मनले नै सबै कर्म त्यागी वस्छ रमाउँदै १९३।

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते १९४।

लोकको कर्म कर्तृत्व फलसंयोग कर्मको ।

सृष्टि ईश्वर गर्दै नन् स्वभावैवाट चल्छ त्यो १९४।

जसको मन साम्य अवस्थामा अडेको हुन्छ तिनीहरू यहीं रहँदा पनि
मृत्युलोकलाई जित्छन् । किनकि ब्रह्म सबै दोषदेखि निर्मुक्त र सबैप्रति
समान छ । यसरी समदर्शी पुरुषहरू ब्रह्ममा आश्रित भएर यसै लोकमा
ब्रह्मीभूत (जीवन्मुक्त) हुन्छन् ।

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।

अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः १९५।

कसैको पाप या पुण्य आत्माले लिन्न भारत !

ढाकिंदा ज्ञान अज्ञान द्वारा हुन्छन् विमोहित १९५।

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।

तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् १९६।

आत्माका ज्ञानले जस्को त्यो अज्ञान हराउँछ ।

सूर्य भैँ ज्ञानले तिन्को तत्त्व प्रकट गर्दछ १९६।

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।

गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः १९७।

त्यसैमा^१ बुद्धि औ आत्मा त्यसैमा^१ लीन तत्पर ।
 नफर्किने गरी जान्छन् ज्ञानले ध्वस्त पातक । १७।
 विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः । १८।
 विद्या विनयले युक्त विप्र^२ गाई र कुक्कुर ।
 चाण्डाल हात्तिमा एकै- नास देख्दछ पण्डित । १८।
 इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
 निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः । १९।
 मन जस्को साम्यमा छ जित्दछन् सृष्टि ती यहीं ।
 ब्रह्म निर्दोष सम छ त्यसैमा^३ छन् सदैव ती । १९।
 न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्यं नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
 स्थिरबुद्धिरसम्भूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः । २०।
 प्रिय अप्रिय आएमा हुन्न खिन्न, प्रसन्न जो ।
 स्थिरबुद्धि ब्रह्म जान्ने विवेकी ब्रह्ममा छ त्यो । २०।
 बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
 स ब्रह्मयोगयुक्तत्मा सुखमक्षयमश्नुते । २१।
 विषयासक्त नहुँदा भित्र जो सुख मिल्दछ ।
 त्यै ब्रह्मयोगी आत्मा ले अनन्त सुख पाउँछ । २१।
 बहिरी शब्द आदि विषय प्रतिको आसक्ति छाडी एकाग्र भै समाधि लगाउँदा
 समाधिकालमा जो आन्तरिक आनन्दको अनुभव हुन्छ, ब्रह्मयोग सिद्ध
 गरिसकेका आत्मालाई अनन्तकालसम्म त्यै परमानन्द परमात्म-प्राप्तिको
 अनुभव भैरहन्छ ।

१. परमात्मा । २. ब्राह्मण । ३. ब्रह्मस्वरूपमा ।

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
 आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ।२२।
 स्पर्शादिजन्य^१ जो भोग छन्, ती हुन् दुःख-कारण ।
 आउने नाशिने तिन्मा रमाउन्न सुधी^२ जन ।२२।
 शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
 कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ।२३।
 यहाँ देह त्याग्नु अधि काम क्रोधादि संभव ।
 वेग जो सक्छ सहन त्यै हो योगी सुखी नर ।२३।
 योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
 स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ।२४।
 भित्रै सुखी, भित्र मग्न, भित्रै जो ज्योति-युक्त छ ।
 त्यो जीवन्मुक्त योगीले परमानन्द पाउँछ ।२४।
 लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
 छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ।२५।
 सबैको हितमा लाग्ने जो शंका-पाप-हीन छन् ।
 संयतात्मा^३ ती ऋषिले ब्रह्मा-आनन्द पाउँछन् ।२५।
 कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
 अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ।२६।

१. विषय र इन्द्रियको संपर्कबाट हुने । २. बुद्धिमान् । ३. इन्द्रियलाई वसमा राखेको ।

रिस रागादिले^१ हीन संयतात्मा जितेन्द्रिय ।

आत्मज्ञ यतिका निम्ति मुक्ति सर्वत्र लभ्य छ । १२६।

शपशान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।

प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ । १२७।

बाहिरै बाह्य विषय राखी भौं विच-लोचन ।

नाकका भित्र चलने प्राणा - पान गरी सम । १२७।

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।

विगतेच्छाभयकोधो यः सदा मुक्त एव सः । १२८।

बुद्धि चित्तेन्द्रिय वश राखी, मोक्षार्थमा रत ।

रिस राग भय त्याग्ने मुनि त्यो नित्य मुक्त छ । १२८।

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।

सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति । १२९।

तपस्या यज्ञको भोक्ता सबैको परमेश्वर ।

मलाइ सबको मित्र ठान्नेले शान्ति पाउँछ । १२९।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।

स सन्न्यासी च योगी च न निरर्गिनचाक्रियः ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्नलागनुभयो

फलको आश नलिई गर्ने कर्तव्य गर्छ जो ।

त्यै हो योगी र संन्यासी, ह्वैन कर्माग्नि, छाड्छ जो ।

यं सन्न्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।

न ह्यसन्न्यस्तसङ्कल्पो योगी भवति कश्चन ।२।

जस्लाई भन्छन् संन्यास बुझ्नु त्यै योग हो भनी ।

नत्यागी फलका इच्छा योगी हुन्न कुनै पनि ।२।

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।

योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ।३।

योगमा चढ्न खोज्नेको कर्म मानिन्छ कारण ।

योगारूढ भए त्यस्कै शान्ति हुन्छ प्रयोजन ।३।

योगको अभ्यास बढाउँदै जान चाहने मुनि साधकका निम्ति निष्काम कर्म

योगप्राप्ति उपाय (साधन) बन्दछ । योग सिद्धि गरिसकेपछि ता त्यस

प्रयोजन सबै प्रकारका कर्मको त्यागरूप शान्ति हुन्छ । अर्थात् निष्काम

कर्मबाट योग सिद्धि हुन्छ । योग सिद्धि भएपछि समत्व, कर्मत्याग त्यस

लक्ष्य हुन्छ ।

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।

सर्वसङ्कल्पसन्न्यासी योगारूढस्तदोच्यते ।४।

कर्ममा औ विषयमा हुन्न आसक्ति ता जव ।

सवै संकल्प त्याग्ने नै योगारूढ कहाउँछ ।४।

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।५।

आफ्नो उद्धार आफै नै गरौस् आफै नभासियोस् ।

आफ्नो बन्धु तथा शत्रु आफु नै हुन्छ यो बुझोस् ।५।

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ।६।

जो आत्मा ले मन जित्यो ऊ स्वयं आत्म-बन्धु हो ।

नजित्नेले स्वयं आफु आफ्नै शत्रु समान हो ।६।

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ।७।

जाडो गर्मी दुःख सुख मान औ अपमानमा ।

शान्त, आत्मा जितेकाको चित्त अड्छ समाधिमा ।७।

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।८।

ज्ञान विज्ञानले^१ तृप्त कूटस्थ^२ र जितेन्द्रिय ।

सुन ढुङ्गो तुल्य देख्ने योगी युक्त^३ कहाउँछ ।८।

१. अनुभव र प्रयोगबाट भएको ज्ञान या साकार ईश्वरका लीला आदिको ज्ञान ।

२. दुःख सुख आदिमा एकनास निर्विकार रहने । ३. परमात्मा रत ।

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ।१।

सुहृद्^१ मित्र^२, उदासीन^३ द्वेषी^४, मध्यस्थ^५, बान्धव ।

पापी र साधुमा तुल्य भाव राख्ने विशिष्ट छ ।१।

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ।१०।

वसी एकान्तमा एकलै छाडी आशा र संग्रह ।

योगी सदै ध्यान गरोस् मन चित्त गरी वश ।१०।

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ।११।

कुश छालामाथि वस्त्र विच्छयाई शुद्ध ठाउँमा ।

न धेरै उच्च या होचो जमाई स्थिर आसन ।११।

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ।१२।

त्यहाँ एकाग्र मन भै चित्त इन्द्रियका क्रिया ।

रोकी गरोस् आत्मशुद्धि निम्तिमा योग-साधना ।१२।

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।

सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।१३।

शिर घाँटी देह सोझा पारी भै अचल स्थिर ।

हेरी नासाग्रमा^६ अन्त नहेरेर कतैतिर ।१३।

१. स्वभावैले हितचिन्तक । २. परस्परमा प्रेमभाव राख्ने । ३. वास्ता नगर्ने । ४. स्वभावैले अहित चाहने । ५. दुवै धरिको भलो चिताउने । ६. मन र इन्द्रिय । ७. नाकका टुप्पामा ।

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
 मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ११४।
 डर छाडी शान्त भई रहेर ब्रह्मचर्यमा ।
 मन रोकी ध्यान गरौस् आफ्नो चित्त दिई ममा ११४।
 युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
 शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ११५।
 यस्तै आत्म - ध्यान सदै गर्दै मन गरी वश ।
 ममा रहेको निर्वाण पदको शान्ति पाउँछ ११५।
 नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
 न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ११६।
 जागा वस्ने, नखाने र धेरै भोजन गर्छ जो ।
 त्यस्को र धेरै सुत्नेको योग साध्य हुँदैन त्यो ११६।
 युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
 युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ११७।
 विहार, आहार, सुत्नु जाग्नू औ कर्म- साधन ।
 ठिक्क राख्न सके हुन्छ योग दुःख - विनाशन ११७।
 यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
 निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ११८।
 अन्यत्र नडगी चित्त आत्मामै जव अड्दछ ।
 सबै इच्छा-रहित त्यो युक्त यस्तो कहाउँछ ११८।

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
 योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ।१९।
 जस्तै वायु-विना वती हलिन्न उपमा छ त्यो ।
 एकाग्र चित्त भै आत्म- ध्यानमा मग्न योगिको ।१९।
 यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
 यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ।२०।
 रुकेको योग - सेवाले जहाँ चित्त रमाउँछ ।
 हेदै आफै आफुलाई आफुमै तुष्ट बन्दछ ।२०।
 सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
 वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ।२१।
 नभेटिने इन्द्रियले बुद्धिगम्य परसुख ।
 जहाँ मिल्छ, त्यहाँ हुन्न तत्त्वबाट विकम्पित ।२१।
 यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
 यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ।२२।
 जो पाएमा बढी लाभ अरु ठान्दैन क्यै पनि ।
 जहाँ रहे उगाइन्न ठुला संकष्टले पनि ।२२।
 तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसञ्ज्ञितम् ।
 स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ।२३।
 आइलाग्ने दुःख टार्नु नै हो योग भनी बुझोस् ।
 अविरागी निश्चित भै योग त्यै साधना गरोस् ।२३।

सङ्कल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
 मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ।२४।
 संकल्पवाट उत्पन्न त्यागी सब मनोरथ ।
 रोकै चारै तर्फवाट मनले सब इन्द्रिय ।२४।
 शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
 आत्मसंस्थं मनःकृत्वानकिञ्चिदपि चिन्तयेत् ।२५।
 विरक्त होस् सुस्त-सुस्तै धैर्यका साथ बुद्धिले ।
 आत्मामा मन लाएर नसोचोस् अरु चित्तले ।२५।
 यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
 ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ।२६।
 जता^१ जतातिर मन निस्कन्छ चल अस्थिर ।
 यस्लाइ रोकैर त्यतै^२ - वाट आफ्ना गरोस् वश ।२६।
 प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
 उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ।२७।
 रजोगुण हटी शान्त भएको पाप - वर्जित ।
 योगी जीवन्मुक्तलाई परमानन्द मिल्दछ ।२७।
 युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
 सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ।२८।
 यस्तै आत्मध्यान सदै गदै जो पाप-मुक्त छ ।
 सहजै ब्रह्म-सम्बन्धी परमानन्द मिल्दछ ।२८।

१. जुन-जुन विषयमा । २. ती ती विषयवाट ।

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
 ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ।२९।
 सर्वैमा आफुलाई र आफुभित्र सबैकन ।
 सर्वैमा समदर्शी भै योगी देख्दछ अर्जुन ! ।२९।
 यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
 तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।३०।
 मलाई देख्छ सर्वत्र, मभित्र सबलाई जो ।
 म हुन्न टाढा त्यस्देखि मदेखि टाढिदैँन त्यो ।३०।
 सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
 सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ।३१।
 सर्वव्यापी मलाई जो यौटै ठानेर भज्दछ ।
 गर्दा पनि सबै काम त्यो योगी छ ममा स्थिर ।३१।
 आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
 सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ।३२।
 सुख होस् अथवा दुःख आफुमा र सबैतिर ।
 समान देख्छ जस्ले त्यो योगी मानिन्छ उत्तम ।३२।
 अर्जुन उवाच
 योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
 एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ।३३।
 अर्जुन सोध्नलागे

जो यो समत्वको योग आज्ञा भो मधुसूदन !
हुँदा चंचल यसको^१ स्थिति स्थिर म देख्दिनँ ।३३।
चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ।३४।
सताउने र बलवान् अति चञ्चल यो मन ।
हुँदा, वायु सरी रोकन गाहो मान्छु जनार्दन ! ।३४।
श्रीभगवानुवाच

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ।३५।
श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो
छैन शंका, मन छ यो रोकन गाहो र चञ्चल ।
तर अभ्यास वैराग्य- वाट रोकिन्छ निश्चय ।३५।
असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ।३६।
मन थाम्न नसक्नेले ठान्छु योग छ दुर्लभ ।
उपायले यत्न गर्दै थाम्नेले प्राप्त गर्दछ ।३६।

अर्जुन उवाच
अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ।३७।
अर्जुन सोध्नलागे

१. मनको या समत्त्व योगको ।

श्रद्धावान् अयति^१ कुनै योग सिद्ध नभै सव ।
 योग-भ्रष्ट भए कस्तो गतिमा पुग्छ माधव ! १३७।
 कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
 अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि १३८।
 दुर्वैतिर भ्रष्ट, ब्रह्म- मार्गमा मूढ अस्थिर ।
 छुट्टेको मेघ जस्तै भै त्यो त नाशिन्न केशव ! १३८।
 एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
 त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते १३९।
 यो सन्देह सवै मेरो पन्यो काट्न हजूरले ।
 हजूरले विना कृष्ण ! काट्न शक्तैन अन्यले १३९।
 श्रीभगवानुवाच
 पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
 न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति १४०।
 श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो
 त्यस्को यहाँ या अन्यत्र हुन्न अर्जुन ! क्यै खति ।
 कुनै कल्याण गर्नेको हुन्न ए वावु ! दुर्गति १४०।
 प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
 शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते १४१।
 पुण्यात्माका लोक पुगी धेरै वर्ष वसीकन ।
 शुद्ध संपन्न घरमा त्यो योगी पुग्छ जन्मिन १४१।

१. योगमा धेरै मेहनत गर्न नसकेको ।

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ।४२।

या बुद्धिमान् योगीका नै कुलमा जन्म पाउँछ ।

योगीका कुलमा जन्म हुन्छ अत्यन्त दुर्लभ ।४२।

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ।४३।

त्यहाँ अधिल्ला जुनिको ज्ञान त्यो प्राप्त गर्दछ ।

फेरी त्यस्तै सिद्धि-निम्ति प्रयत्न अरु गर्दछ ।४३।

पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते ह्यवशोऽपि सः ।

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ।४४।

त्यै पूर्वाभ्यास-वश भै हुन्छ आकृष्ट योगमा ।

योग-जिज्ञासुले जित्छ कर्म वर्णित-वेदमा ।४४।

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धिकिल्बिषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ।४५।

योगमा यत्नले लाग्ने योगी भै पाप-वर्जित ।

अनेक जन्मले सिद्ध भई सद्गति पाउँछ ।४५।

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपिमतोऽधिकः ।

कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ।४६।

तपस्विमा ठुलो योगी ज्ञानिमा पनि उत्तम ।

हुन्छ कर्मिष्ठमा श्रेष्ठ तस्मात् योगी तिमी वन ।४६।

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।

श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ।४७।

योगी जन सर्वै - मध्ये जो ममा मन दीकन ।

श्रद्धाले भज्छ त्यै योगी मलाई लाग्छ उत्तम ।४७।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

मेरै भर गरी, ध्यान गर्दै मैमा दिई मन ।

पूरै मलाई निःशंक जान्नेछौ जसरी सुन ।१।

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ।२।

विज्ञानले^१ युक्त सबै ज्ञान भन्छु तिमिकन ।

जो जाने जान्नु पर्ने क्यै बाँकी बँच्दै न अर्जुन ! ।२।

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ।३।

हजारौं जनमा कोही सिद्धिमा लागिपर्दछ ।

तिन्मा मलाई कोहीले यथार्थ - सित जान्दछ ।३।

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।

अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ।४।

पृथ्वी, पानी, तेज, वायु, आकाश, मन, बुद्धि र ।

अहंकार प्रकृतिका आठ यी भेद छन् बुझ ।४।

१. अनुभव या प्रयोगबाट प्राप्त भएको ज्ञान ।

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।

जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ।५।

अपरा यी परा अर्की मेरै प्रकृति छन् बुझ ।

जीवरूपी परा जस्ले यो धानिन्छ जगत् सब ।५।

माथिल्लो श्लोकमा बताए अनुसार पृथ्वि आदि आठ भागमा बाँडिएकी परतन्त्र जड प्रकृतिलाई अपरा भन्दछन् । यी प्रकृतिको परमात्मासित प्रत्यक्ष संबन्ध छैन, अर्की परा भन्ने प्रकृति छन् जो चैतन्यरूप स्वतन्त्र छन् । यिनको परमात्मासित सीधा सम्बन्ध छ । चेतन प्रकृति स्वयं भोग गर्न समर्थ हुनाले परतन्त्र छैन । सम्पूर्ण जगत् यिनै परा प्रकृति चेतनशील जीवात्माले धानिएको छ ।

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ।६।

यीदेखि नै सबै प्राणी हुन्छन् उत्पन्न यो बुझ ।

यो जगत् सृष्टि गर्ने र मनै हुँ नाशकारक ।६।

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।

मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ।७।

मदेखि भिन्न अरु क्यै छुँदै छैन धनञ्जय ! ।

उनिएको छ धागोमा मणि भैं यो ममा सब ।७।

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।

प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ।८।

पानिमा हूँ रस, म हूँ तेज चन्द्र रं सूर्यमा ।
 ॐ^१ वेदमा शब्द खमा^२ हूँ पौरख मनुष्यमा ।८।
 पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
 जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ।९।
 सुगन्ध पृथिवीमा हूँ, म नै हूँ तेज अग्निमा ।
 प्राणिमा जीवन म हूँ, तपस्या हूँ तपस्विमा ।१०।
 बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।१०।
 सनातनी बीज म हूँ बुद्ध यी सब वस्तुको ।
 तेजस्विको तेज म हूँ बुद्धि हूँ बुद्धिशालिको ।१०।
 बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
 धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ।११।
 राग द्वेषादिले हीन बल हूँ म बलिष्ठको ।
 धर्मानुकूलको^३ पार्थ ! कामना^४ हूँ म प्राणिको ।११।
 ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
 मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ।१२।
 तमो रजः सत्त्वका जो अनेक थरि भाव छन् ।
 हुन्छन् मबाट तिन्मा म छैन ती त मभिन्न छन् ।१२।
 संसारमा जति त्रिगुणमय पदार्थ छन् ती सबै मबाट उत्पन्न हुन्छन् । ती
 सबैको उत्पत्तिस्थल या आधार मै हुँ । ममा नै ती सबै आश्रित छन् । तर

१. वेदमा म ॐ अक्षर हूँ । २. आकाशमा शब्द म हूँ । ३. धर्ममा विरोध नपर्ने,

धर्म अनुसारको । ४. इच्छा, मनोरथ ।

म तिनमा आश्रित छैन । म ती त्रिगुणात्मक वस्तुदेखि बिल्कुल अलग छु ।
ती पनि मदेखि अलग छन् ।

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् । १३।

यो जगत् तीन गुणका भावले सब मोहित- ।

हुँदा मलाई जान्दैन यी देखि पर अव्यय । १३।

दैवि ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते । १४।

दैवी गुणमयी मेरी माया जित्न छ मुश्किल ।

मेरा शरण जो पर्छन् माया ती तर्दछन् सब । १४।

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः । १५।

मायाले बुद्धि विग्रेका आसुरी भावमा रत ।

मेरा शरण पर्दैनन् मूर्ख दुष्ट नराधम । १५।

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ । १६।

ज्ञानी, धनार्थी^१, जिज्ञासु^२ आर्त^३ यी चार धार्मिक- ।

हर्कले लोकमा भन्छन् मलाई बुझ भारत ! । १६।

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यन्ते ।

प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः । १७।

तिन्मा ज्ञानी नित्ययुक्त^४ एकभक्त^५ विशिष्ट छ ।

ज्ञानिको अति प्यारो छु मेरो पनि छ त्यो प्रिय । १७।

१. धन कमाउन चाहने । २. ज्ञान चाहने । ३. डराएको या आश्रय चाहने । ४. भगवान्मा

अटल भावले लागेको । ५. भगवान्को अनन्य भक्त ।

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ।१८।

यी सबै श्रेष्ठ छन् मेरो आत्मा ता ज्ञानयुक्त हो ।

परं गति मलाई नै ठानी युक्त^१ रहन्छ त्यो ।१८।

माथि लेखिएका चार प्रकारका मेरा उपासकहरु सबै उत्तम नै हुन्, तिनमा पनि ज्ञानी भक्त चाहिँ सर्वोत्तम हो । त्यो वास्तवमा मेरो नै स्वरूप हो र त्यो ममा नै रहने हुन्छ ।

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ।१९।

धेरै जन्म - पछि ज्ञानी मलाई प्राप्त गर्दछ ।

सबै ईश्वर नै देख्ने महात्मा हुन्छ दुर्लभ ।१९।

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ।२०।

कामनाले मति भ्रष्ट आफ्नै प्रकृति - प्रेरित ।

ती ती नियमले गर्छन् अन्य देवार्चनादिक^२ ।२०।

केही मानिसहरु आफ्ना प्रकृति-अनुसार आफ्ना अनेक थरि कामना पूर्तिका लागि अनेक थरि भावनाले अनेक देवताहरुको आराधना गर्छन् । हुन ता ती देवताहरु पनि मेरै अंशरूप हुन् । तर ती उपासकहरु सोझै सर्वशक्तिमान् मेरो उपासना नगरेर तल्लो तहका देवहरुको सेवन गर्छन् ।

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।

तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ।२१।

१. देवताको पूजा आराधनामा लागेको २. देवताको पूजा आराधना आदि ।

जस्ले जुन् जुन् रूपलाई श्रद्धापूर्वक पूजन ।
 चाहन्छ अटल श्रद्धा तिन्मै स्थापन गर्छु म । ११।
 स तथा श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
 लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् । १२।
 त्यै श्रद्धाले युक्त त्यस्ले ती रूपकन पुज्दछ ।
 मैले दिएका तीवाटै कामनाहरु पाउँछु । १३।
 अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
 देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि । १३।
 ती अल्प - बुद्धिको हुन्छ फल त्यो नाशवान् सदा ।
 मेरा भक्त ममा पुग्छन्, देव - पूजक देवमा । १३।
 अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
 परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् । १४।
 नबुझि परम श्रेष्ठ मेरो भाव अनश्वर ।
 ठान्छन् म अव्यक्तलाई व्यक्त^१ ती ज्ञानदुर्बल^२ । १४।
 जन्म-मरण-रहित मेरो सर्वश्रेष्ठ, मन इन्द्रियबाट ठम्याउन नसकिने
 स्वभावलाई नजान्ने मूर्खहरु मलाई साधारण मानिस जस्तै जन्मने र म
 संझिन्छन् ।
 नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
 मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् । १५।
 छैन प्रकट सबमा मायाले ढाकिएर म ।
 जानिन्न मूढ जनले म अजन्मा सनातन । १५।

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
 भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन । २६।
 वितेका, हालका जन्म लिने प्राणी सबैकन ।
 म जान्दछु, मलाई ता जान्दैनन् यी कुनै जन । २६।
 इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
 सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परन्तप । २७।
 द्वेष इच्छावाट हुने सुख - दुःखादि जोडका ।
 मोहले अत्मलिच्छन् यी प्राणी सकल सृष्टिका । २७।
 येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
 ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः । २८।
 जो पुण्यकर्मिको नष्ट भएको सब पाप छ ।
 सुख-दुःख भुली भन्छन् मलाई ती दृढव्रता । २८।
 जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
 ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् । २९।
 जरा मृत्यु त्याग्न मेरै भर ली यत्न गर्दछन् ।
 जस्तले ती ब्रह्म अध्यात्म कर्म सम्पूर्ण जान्दछन् । २९।
 जन्म, बुढ्याइँ मरणको चकबाट छुटकारा पाउन मेरो आश्रय गरेर जसले
 अभ्यास र बैराग्यको साधना गर्दछ, तिनीहरूले त्यो परं ब्रह्म पद पाउँछन्
 र त्यसलाई पाउन सम्पूर्ण आध्यात्मिक साधनाको उपयोगी कर्महरू पनि
 जान्दछन् ।

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥

साधिभूत तथा दैव साधियज्ञ मलाई नै ।

ठान्ने योगी अन्त्य वेला पनि चिन्छन् मलाई नै ॥३०॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथ अष्टमोऽध्याय

अर्जुन उवाच

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्म किं कर्म पुरुषोत्तम ।

अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ।१।

अर्जुन सोधनलागे

ब्रह्म अध्यात्म औ कर्म के हुन् ती पुरुषोत्तम ! ।

अधिभूत भनिच्छन् के ? के हो त्यो अधिदैवत ? ।१।

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।

प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ।२।

अधियज्ञ यहाँ कृष्ण ! कसरी को छ देहमा ।

जानिनुहुन्छ कसरी योगिले अन्त्य कालमा ? ।२।

श्री भगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।

भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसञ्ज्ञितः ।३।

श्री भगवान् आज्ञागर्नलागनुभयो

हो अक्षर परं ब्रह्म अध्यात्म त स्वभाव हो ।

सृष्टि प्रपञ्च रचनुको नाम नै बुझ् सर्ग हो ।३।

‘अक्षर’ यो शब्द परं ब्रह्मको बोधक हो, अथवा कहिल्यै ननाशिने तत्त्वको नाम

हो । जीव परमात्मा-सम्बन्धी कुरा अध्यात्म भनिन्छ । स्थावर जंगम सम्पूर्ण

कुरालाई सृष्टि गर्ने ईश्वरका संकल्पको नाम विसर्ग हो र यसैलाई कर्म पनि

भन्दछन् ।

१. सवैभन्दा श्रेष्ठ भगवान् । २. कहिल्यै ननाशिने तत्त्व ।

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
 अभियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ।४।
 अधिभूत विनाशी हो जीव हो अधिदैवत ।
 अधियज्ञ म नै हूँ यो देहमा बुझ् भारत ! ।४।
 अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
 यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ।५।
 अन्त्य^१ वेला मलाई नै संझिदै छाडि देह यो ।
 जो जान्छ सन्देह छैन मेरो नै रूप बन्छ त्यो ।५।
 यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
 तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ।६।
 अन्त्यमा जुन जुन् भाव संझिदै देह छाड्दछ ।
 सदै तिन्ले भावित भै ती-तीमा पार्थ ! पुग्दछ ।६।
 तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
 मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मा मेवैष्वसंशयम् ।७।
 तस्मात् सदै मलाई नै संझना गर औ लड ।
 मन बुद्धि ममा सौंपे ममा पुग्छौ छ निश्चय ।७।
 अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
 परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ।८।
 अभ्यास योगले युक्त एकाग्र मनले सदा ।
 ध्यान गर्दै भक्त पुग्छ परं दिव्य पुरुषमा ।८।

कविं पुराणमनुशासितार-

मणोरणीयांसमनुस्परेद्यः ।

सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूप-

मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् १९।

सर्वज्ञ, शास्ता^१, अति सूक्ष्मरूप

धाता^२ पुराना^३ र तमः^४ परस्थ ।

अचिन्त्य रूपी र प्रकाश-युक्त

जस्ले सवैका प्रभुलाई भन्छ १९।

प्रयाणकाले मनसाचलेन

भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।

भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्-

स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् १९०।

जाने वखत्मा स्थिर चित्तले र

सद्भक्तिले योग प्रभाव - साथ ।

राखेर भौंका विच प्राणलाई

योगी परं ब्रह्म-समक्ष पुग्छ १९०।

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति

विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

तत्ते पदं सङ्ग्रहेण प्रवक्ष्ये १९१।

१. अनुशासनमा राख्ने । २. सवैको धारण पोषण गर्ने । ३. अनादि । ४. अज्ञानरूपी

अन्धकार या अज्ञानबाट टाढा रहेका ।

वेदज्ञ भन्छन् जलसाई अक्षर^१

पुग्छन् जहाँ यति रागादि^२- हीन ।

जो चाहि गर्छन् व्रत ब्रह्मचर्य

सो ठाउँ संक्षिप्त बताउँछु म । १११।

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

मूढन्याधायात्मनः प्राणान्मास्थितो योगधारणाम् । १२।

राखी इन्द्रिय वशमा, भित्र स्थिर गरी मन ।

ब्रह्माण्डमा प्राण राखी, गरी सद्योग धारण । १२।

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् । १३।

ॐ यो एकाक्षर ब्रह्म जप्दै संभि मलाई जो- ।

जान्छ, आफ्नो देह छाडी सद्गति प्राप्त गर्छ त्यो । १३।

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः । १४।

अन्त चित्त नदी नित्यै मेरो स्मरण गर्छ जो ।

म प्राप्त छु पार्थ ! त्यस्ता सर्वदा युक्त योगिको । १४।

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः । १५।

सिद्धि पाई ममा पुग्ने महात्माहरु दुःखको- ।

घर, नाश हुने देह पाउन्नन् फेरि पार्थ ! यो । १५।

१. कहिल्यै नाश नहुने । २. आसक्ति आदिले रहित ।

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते । १६।

ब्रह्मादि चौधै भुवन फर्किन्छन् फेरि अर्जुन ! ।

ममा पुगिसके फेरि पर्दै - पर्दै न जन्मिन । १६।

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षद्ब्रह्मणो विदुः ।

रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः । १७।

हजारौ युग पर्यन्त ब्रह्माको दिन भन्दछन् ।

हजारौ युगको रात कालतत्त्वज्ञ मान्दछन् । १७।

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।

रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसञ्ज्ञके । १८।

अव्यक्तबाट^१ दिनमा^२ जगत् उब्जिन्छ यो सव ।

१३। त्यसै अव्यक्तमा राती जगत् सारा विलाउँछ । १८।

जो वस्तु इन्द्रियद्वारा ग्रहण गरिन्छन् ती व्यक्त भनिन्छन् । ब्रह्माका दिनका

आरम्भमा अर्थात् जब ब्रह्माले आफ्नो सुषुप्ति अवस्थालाई छाडेर जाग्रत्

अवस्था ग्रहण गर्छन्, त्यै बेला सूक्ष्म प्रकृतिमा विकार उत्पन्न हुन्छ र

प्रकृति स्थूल रूपमा परिणत हुन्छन् (जगत्को उत्पत्ति हुन्छ) । यसरी स्थूल

रूपका प्रकृतिसित सब प्राणिहरु आफ्नो-आफ्नो कर्मानुसार विभिन्न रूपमा

सम्बद्ध हुन्छन् । दिन बितेपछि अर्थात् जाग्रत् अवस्था पुगेर ब्रह्माको

स्वप्नावस्था शुरु भएपछि स्थूल रूपमा परिणत प्रकृति फेरि सूक्ष्म रूपमा

परिणत हुन थाल्छ र समस्त जगत् सूक्ष्म प्रकृतिमा विलीन हुन्छ । यसबाट

यै बुझिन्छ कि सूक्ष्म प्रकृति स्थूल रूपमा परिणत हुनु नै सृष्टि हो र स्थूल

सृष्टि सूक्ष्म प्रकृतिमा विलीन हुनु नै प्रलय हो ।

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
 रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ।१९।
 प्राणिवर्ग उही जन्मी जन्मी राती^१ विलाउँछ ।
 करले फेरि जन्मिन्छ जहिले दिन आउँछ ।१९।
 परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
 यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ।२०।
 अव्यक्तदेखि पर ता अर्को अव्यक्त भाव^२ छ ।
 जो सबै भूतको नाश हुँदा नाशिन नित्य छ ।२०।
 अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
 यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ।२१।
 अव्यक्त ता अक्षर हो परं गति भनिन्छ त्यो ।
 जहाँ पुगेर फर्किन्नन् त्यो^३ मेरो मुख्य धाम^४ हो ।२१।
 पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
 यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ।२२।
 एकाग्र भक्तिले पार्थ ! परं पुरुष मिल्दछ ।
 जो - भित्र छन् सबै भूत, जस्तो यो सब व्याप्त छ ।२२।
 यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
 प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ।२३।
 मरे फर्किनुपर्ने र नपर्ने योगीका जुन ।
 काल हुन् अव भन्दै छु बुझ ती काल अर्जुन ! ।२३।

अग्निज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।

तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः । २४।

अग्नि ज्योति शुक्ल दिन छः मैन्हा उत्तरायण ।

तिन्मा गएका^१ ब्रह्मज्ञ भेट्छन् ब्रह्म सनातन । २४।

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।

तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते । २५।

धूवां रात्री कृष्णपक्ष छः मैन्हा दक्षिणायण ।

तिन्मा^२ चन्द्र-ज्योति पाई योगी फर्किन्छ अर्जुन ! । २५।

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः । २६।

जगत्का यी शुक्ल कृष्ण मानिन्छन् गति शाश्वत ।

पहिलाले फर्किदैँन दोसाले फर्कि आउँछ । २६।

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन । २७।

यी मार्ग^३ बुझ्ने योगी ता कुनै पदेँन मोहमा ।

त्यसै कारणले लाग सदैँ अर्जुन ! योगमा । २७।

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव

दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा

योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् । २८।

१. शरीर त्याग गरेर गएका । २. तिनमा जाने । ३. देवयान र पितृयान ।

वेदादिमा यज्ञ तथा तपस्या

दानादिमा वर्णित पुण्य जो छ ।

यो^१ जान्न पाए पछि जित्छ ती सब

त्यो योगिले पाउँछ आदिको पद^२ । २८ ।

वेदको अध्ययन तथा यज्ञ आदिमा निरन्तर श्रद्धापूर्वक लागि रहने मानिस यहाँ योगी भनिन्छ । त्यसरी ती ती साधनामा निरन्तर लाग्नाको जो पुण्यफल बताइएको छ, ती सबैलाई माथि वर्णित कुराहरु जानेर गरेपछि जित्दछ (नाच्छ) र त्यस्ता योगिले सबभन्दा परको परंपदलाई प्राप्त गर्दछ ।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा माक्ष्यसेऽशुभात् ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

ईर्ष्या - हीन^१ तिमीलाई गोप्य विज्ञानले युत ।

यो ज्ञान भन्छु जो जानी हुनेछौ पाप - वर्जित ।१।

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ।२।

श्रेष्ठ विद्या नित्य शुद्ध अति गोप्य र. उत्तम ।

प्रत्यक्ष जानिने गर्न सकिने धर्म सम्मत ।२।

अश्रद्धानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परन्तप ।

अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ।३।

श्रद्धा नराख्ने जन जो छन् उपर्युक्त^२ धर्ममा ।

नपाएर मलाई ती फर्किन्छन् मृत्यु-मार्गमा ।३।

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ।४।

अव्यक्त रूपका मैले जगत् व्याप्त छु यो सब ।

सवै प्राणी म-भित्रै छन्, म छैन तिनमा स्थिर ।४।

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।

भूतभूत च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ।५।

१. द्वेदृष्टि नराख्ने । २. माथि बताएको विज्ञानले युक्त ज्ञानमा ।

छैनन् प्राणी ममा हेर मेरो ऐश्वर्य^१ योगको ।

मेरो आत्मा भूत-भिन्न छैन भावन भूतको । ५।

माथिल्लो श्लोकमा सबै प्राणी म-भिन्न छैनन् भन्ने भनाइ उपर्युक्त भनाइसित नमिल्दो जस्तो देखिन्छ, तापनि दृष्टिकोणको फरकले नमिल्दो हुँदैन । किनभने जबसम्म मनुष्यका दृष्टिमा जगत् छ तबसम्म सबैथोक ईश्वरमा स्थित छ । जब साधकलाई ईश्वरको साक्षात्कार हुन्छ तब उसलाई यो कुरा प्रत्यक्ष हुन्छ कि ईश्वरदेखि भिन्न अरु कुनै वस्तु नै छैन, सबै ईश्वरमय छन् अनि यौटै ईश्वरमय जगत्मा आधार र आधेय भाव रहन्छ, त्यसकारण सबै भूत ईश्वर-भिन्न रहन्छन्, देखिन्छन् ।

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय । ६।

सर्वत्र चलने वायु नित्यै आकाशमा स्थित ।

रहेभैं यी भूतहरू सबै मै-भिन्न छन् बुझ । ६।

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।

कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् । ७।

कल्यान्तमा सबै भूत मेरै प्रकृतिमा लय ।

हुन्छन् कल्पादिमा फेरि तिनको सृष्टि गर्छु म । ७।

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।

भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् । ८।

वशवर्ती प्रकृतिका प्रणिवर्ग सबैकन ।

आफ्नै मायाका बलले बराबर सृष्टि गर्छु म । ८।

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ।
 उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ।९।
 उदासीन सरी वस्छु कर्ममा भै असक्त म ।
 ती कर्मले मलाई ता बाँद्धैनन् बुझ अर्जुन ! ।९।
 मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
 हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ।१०।
 मेरै अध्यक्षतामा नै गर्छिन् प्रकृति सृष्टि यो ।
 यसै कारणले हुन्छ परिवर्तन-लोकको ।१०।
 अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
 परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ।११।
 मेरो नित्य परतत्त्व मूढले नबुझीकन ।
 मलाई गर्दछन् हेला मानिसै हो भनिकन ।११।
 मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
 राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ।१२।
 आसुरी मूढ जुनिमा रहेका अविवेकि ।
 आशा कर्म ज्ञानहरु हुन्छन् पार्थ ! सबै वृथा ।१२।
 आशाकर्म ज्ञान सबै व्यर्थ हुने विक्षिप्त चित्तवाला अज्ञानहरु राक्षसी आसुरी
 जस्तै मोहिनी (भ्रममा पार्ने) प्रकृतिका बशमा रहन्छन्, त्यस्ता मनुष्यले
 मेरो अवहेलना गर्छन् ।

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
 भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥१३॥
 दैवी प्रकृतिका भज्छन् महात्माहरु अर्जुन ! ।
 एकाग्र भै मलाई नै जानी आदि सनातन ॥१३॥
 सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
 नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥१४॥
 प्रयत्नले भक्ति - साथ प्रणाम व्रत कीर्तन ।
 सदै गदै नित्य योगी मेरै गर्छन् उपासन ॥१४॥
 ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
 एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥
 ज्ञानले एक र पृथक् धेरै थरि र व्यापक ।
 ठानि भज्छन् मलाई ता भिन्न भिन्न उपासक ॥१५॥
 अहं कतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।
 मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥१६॥
 ऋतु^१ यज्ञ^२ स्वधा^३ मै हूँ म नै हूँ परमौषध ।
 धिउ मन्त्र तथा अग्नि म नै हूँ यज्ञमा हुत^४ ॥१६॥
 पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
 वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक्साम यजुरेव च ॥१७॥
 यो जगत्को जिजू वावु आमा र परिपालक ।
 ऋक् यजुः साम^५ ॐकार शुद्ध ज्ञेय^६ म हूँ बुझ ॥१७॥

१. वैदीक यज्ञ । २. स्मृतिले बताएका यज्ञ । ३. पितृलाई समर्पण ।

४. हवन गरेको । ५. वेद । ६. ज्ञानपूर्ण ।

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
 प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ।१८।
 भर्ता गति प्रभु साक्षी निधि नित्य निवास हूँ ।
 बीज प्रभव शरण प्रलय स्थान मित्र हूँ ।१८।
 तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
 अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ।१९।
 तताउँछु रोक्दछु म म नै वर्षा गराउँछु ।
 म नै अमृत औ मृत्यु सद असद् पनि पार्थ ! हूँ ।१९।
 त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा-
 यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
 ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक-
 मश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ।२०।
 वेद-ज्ञाता सोमपायी^१ विशुद्ध
 गर्दै यज्ञ स्वर्गको आश गर्छन् ।
 पाएर ती उत्तम स्वर्ग लोक
 त्यहाँ प्रशस्तै सुखभोग गर्छन् ।२०।
 ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं-
 क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
 एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना-
 गतागतं कामकामा लभन्ते ।२१।

१. सोमरस पान गरेको ।

तिन्ले भोगी स्वर्गमा श्रेष्ठ भोग
पुण्यै सकदा भूमिमा फेरि नछर्छन् ।

यस्तै गर्दै वेद व्याख्यात^१ कर्म

भोगेच्छा ली आउनु जानु गछ्छन् ।२१।

अनन्याशिचन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ।२२।

एकाग्र ध्यान गर्दै जो नित्य गछ्छन् उपासन ।

ती नित्य भक्तको गछ्छु म योगक्षेम साधन ।२२।

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ।२३।

जो अन्य देवतालाई श्रद्धाका साथ पूजन ।

गछ्छन् , नजानेर मेरै गछ्छन् ती पनि पूजन ।२३।

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ।२४।

सर्वै यज्ञादिको मै हुँ स्वामी औ भोगने पनि ।

मलाई तत्त्वका साथ नजान्दा चुक्दछन् तिनी^२ ।२४।

सम्पूर्ण यज्ञको भोग गर्ने स्वामी अधिष्ठाता पनि म नै हुँ । परन्तु म

परमेश्वरलाई तत्त्वज्ञानका साथ नचिन्नेहरु आफ्ना अज्ञानका कारणले

गिर्दछन् । अर्थात् जन्म-मरणका चक्करमा परिरहन्छन् ।

यान्ति देवव्रता देवान्पितृन्यान्थ पितृव्रताः ।

भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ।२५।

१. वेदले बताएका । २. विधि नजानेर अरु देवताको पूजा गर्ने ।

पितृ औ देवता पुज्ने पुग्छन् पितृ र देवमा ।
 भूत पुज्ने भुतमा नै मलाई सझिने ममा । १२५।
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
 तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः । १२६।
 फूल, पाती, फल, जल श्रद्धाले जो चढाउँछ ।
 भक्तिले शुद्ध मनले चढाएको त लिन्छु म । १२६।
 यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
 यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् । १२७।
 जे गछ्छौं, जे तिमी खान्छौं, दिन्छौं जे होम गर्दछौं ।
 ममा नै अर्पण गर तिमी जो तप गर्दछौं । १२७।
 शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
 सन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि । १२८।
 फल शुभाऽशुभ दिने कर्मवाट विमुक्त भै ।
 ममां पुगौला संन्यास- योग युक्त तिमी हुँदै । १२८।
 समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
 ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् । १२९।
 समान छु म सबमा मेरो द्वेषी कुनै प्रिय ।
 छैन, जो भक्तिले भन्छन् ममा छु, तिनमा छु म । १२९।
 अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
 साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः । १३०।

दुराचारी हओस्, भज्छ मलाई एकचित्तले ।
 भने त्यो साधु नै हुन्छ लाग्ने निश्चित बुद्धिले । १३०।
 क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
 कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति । १३१।
 चाँडै धार्मिक त्यो वन्छ सदै नै शान्ति पाउँछ ।
 भक्त मेरो विग्रिदै न पत्यार गर अर्जुन ! । १३१।
 मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
 स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् । १३२।
 मेरो आश्रय ली पार्थ ! तलको जुनिका पनि ।
 स्त्री वैश्य शूद्रहरुले प्राप्त गर्छन् परंगति । १३२।
 किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
 अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् । १३३।
 शुद्ध ब्राह्मण, राजर्षि- हरुको छ कुरा कुन ।
 अनित्य दुःखी भवमा मलाई भज अर्जुन ! । १३३।
 मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
 मामेवैष्यसि युक्तवैवमात्मानं मत्परायणः । १३४।
 मन भक्ति ममा राख मेरै यज्ञ र वन्दना ।
 गर, यस्तै योग वाट पुग्छौ तन्मय भै ममा । १३४।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ...

राजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

१. परमेश्वरको भजनबाट अवश्य नरिन्छ भन्ने निश्चित बुद्धिले । २. अरु देवता पुजे । ३. ईश्वरमा आत्मसमर्पण, भक्ति, यज्ञ, प्रणाम आदि गरेर ।

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।

यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

मेरा अति श्रेष्ठ कुरा सुन फेरि पृथासुत ! ।

जो तिम्री प्रेमिलाई म भन्दछु चाहँदै हित ।१।

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।

अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ।२।

मेरो उत्पत्ति जान्दैनन् महर्षि देवतागण ।

द्यौता महर्षि सबमा म नै जेठो हुँ अर्जुन ! ।२।

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

असम्मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।३।

मलाई लोकको स्वामी अनादि अज ठान्छु जो ।

मनुष्यमा विज्ञ सबै पाप निर्मुक्त हुन्छ त्यो ।३।

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।

सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ।४।

अमोह बुद्धि र ज्ञान, सत्य, शान्ति, क्षमा दम^१ ।

भय निर्भय औ दुःख सुख, जन्म, विनाशन ।४।

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽनशः ।

भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ।५।

सन्तोष जश् र अपजश् अहिंसा समता तप ।

मवाटै प्राणिका हुन्छन् यस्ता भाव अनेकशः ।५।

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाःप्रजाः ।६।

महर्षि आदिका ग्यार^१ मनु चौध^२ ममा रत ।

छन् हुन् मेरा मनोजात^३ तिनकै सन्तान हुन् सब ।६।

मरीचि, अंगिरा, अत्रि, पुलस्त्य, पुलह, क्तु र वसिष्ठ यी सात र यीभन्दा पहिलेका सनक, सनन्दन, सनातन, सनत्कुमार समेत एघार र स्वायंभुव, स्वरोचिष, वैवस्यत, सावर्णि, दक्षसावर्णि, ब्रह्मसावर्णि, धर्मसावर्णि, देवसावर्णि, रुद्रसावर्णि, इन्द्रसावर्णि आदि चौध मनुहरु मेरा मन-संकल्पबाट उत्पन्न भएका हुन् । यी सबै सदै मेरा ध्यानमा लागेका हुन्छन् र सारा-समुदाय तिनकै सन्तान हुन् ।

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ।७।

मेरा विभूति^४ औ योग यथार्थ जुन बुझ्दछ ।

त्यो नटल्ने योग-युक्त- हुन्छ क्यै छैन संशय ।७।

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ।८।

म सबैको जन्म - ठाउँ मवाटै सब चल्दछ ।

यो बुझी बुद्धिमान् भन्छन् मलाई भावले^५ युत ।८।

१. मरीचि, अङ्गिरा, अत्रि, पुलस्त्य, पुलह, क्तु र वसिष्ठ यी सात र सनक, सनन्दन, सनातन, सनत्कुमार ।

२. मनुगणमा तल लेखिएकाछन् । ३. मनबाट उत्पन्न । ४. महात्म्य, ऐश्वर्य रूप । ५. भक्तिभावले ।

मच्चित्ता मदगतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ।९।

मन प्राण ममा सौपी परस्पर बुझाउँदै ।

रमाउँछन् , तुष्ट हुन्छन् भन्दै मेरा कथा सदै ।१।

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ।१०।

ध्यानमग्न भई जस्ले प्रेमले भज्दछन् सदा ।

ज्ञान-योग म त्यो दिन्छु पुग्छन् जेवाट ती ममा ।१०।

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।

नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ।११।

पसी हृदयमा तिन्को अज्ञानोत्पन्नी मोह त्यो ।

दया गरी नाश पाछु तेजले ज्ञान - दीपको ।११।

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।

पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ।१२।

अर्जुन सोध्नलागे

परं ब्रह्म परं धाम अतिशुद्ध सनातन ।

नजन्मिने आदिदेव दिव्य मूर्ति र व्यापक ।१२।

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।

असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ।१३।

भन्छन् हजुलाई सबै महर्षि व्यास नारद ।
 स्वयं आज्ञा हुन्छ त्यस्तै भन्छन् असित^१ देवल^१ १९३।
 सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
 न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः १९४।
 आज्ञा हुन्छ मलाई जो सत्य मान्दछु सो सब ।
 उत्पत्ति प्रभुको कोही जान्दैनन् देव दानव १९४।
 स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
 भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते १९५।
 पुरुषोत्तम ! भूतेश^२ ! देवं - देव जगत्पते ! !
 जानिबक्सिन्छ आफ्नै नै आफुलाई हजुरले १९५।
 वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
 याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि १९६।
 गरेर व्याप्त यी लोक जो जो आफ्ना विभूतिले ।
 रहिबक्सिन्छ आज्ञा होस् ती विभूति हजुरले १९६।
 कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
 केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया १९७।
 सदैव ध्यान गरी जानूँ कसरी प्रभुलाई म ।
 कुन रूपमा ध्यान-योग्य ह्वैबक्सिन्छ जनार्दन ! १९७।
 विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
 भूयःकथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् १९८।

१. महर्षिहरू । २. सबै प्राणीका स्वामी ।

आफ्ना विभूति औ योग^१ विस्तारसित माधव ! ।
फेरि आज्ञा हओस् मीठो बोलीले तृप्त हुन्न म । १८ ।
श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे । १९ ।
श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो
हुन्छ, भन्छु तिमिलाई आफ्ना दिव्य^२ विभूति म ।
प्रधान मात्रै, विस्तार गरी सिद्धिन्न अर्जुन ! । १९ ।
अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च । २० ।
निद्रा जितेका ए पार्थ ! प्राणिको हृदयस्थ^३ म ।
आत्मा हूँ भूतको आदि, हूँ मध्य अनि अन्त्य म । २० ।
आदित्यानामहं विष्णुज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी । २१ ।
आदित्यमा^४ विष्णु म हूँ, ज्योतिमध्ये म सूर्य हूँ ।
नक्षत्रमा चन्द्रमा हूँ, मरुत्मा^४ म मरीचि हूँ । २१ ।
वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना । २२ ।
वेदमा हूँ साम वेद, देवतामा म इन्द्र हूँ ।
मन इन्द्रियमा हूँ म, प्राणिमा चेतना म हूँ । २२ ।

१. योग शक्ति । २. अलौकिक । ३. हृदयमा रहने । ४. अदितिका १२ छोरा मध्ये ।

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
 वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् । १२३।
 कुवेर यक्ष राक्षस्मा, म हूँ शंकर रुद्रमा ।
 सुमेरु हूँ पर्वतमा, अग्नि हूँ वसु आठमा । १२३।
 पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
 सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः । १२४।
 म पुरोहितमा मुख्य हूँ बृहस्पति अर्जुन !
 हूँ सेनापतिमा स्कन्द^१, दहमा हूँ समुद्र म । १२४।
 महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
 यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः । १२५।
 शब्दमा हूँ म ॐ कार , भृगु हूँ म महर्षिमा ।
 हिमाल हूँ अचलमा^२, जप हूँ सव यज्ञमा । १२५।
 अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
 गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः । १२६।
 देवर्षिमा नारद हूँ म हूँ पिप्पल वृक्षमा ।
 गन्धर्वमा चित्ररथ म हूँ, कपिल^३ सिद्धमा । १२६।
 उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
 ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् । १२७।
 घोडामा अमृतोत्पन्न^४ बुध्नु उच्चैःश्रवा म हूँ ।
 राजा म हूँ मानिसमा, हूँ ऐरावत हात्तिमा । १२७।
 आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
 प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः । १२८।

१. स्वामी कार्तिकेय । २. पर्वतमा । ३. कपिल मुनि ।

४. समुद्र मन्थन गर्दा अमृतका साथ निस्केको ।

पैदा गर्ने काम^१ म हूँ, म हूँ वासुकि सर्पमा ।
 गाईमा हूँ कामधेनु, वज्र हूँ हतियारमा । १२८।
 अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
 पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् । १२९।
 वरुण क्षीर - चरमा^२, शेष हूँ नाग जातिमा ।
 यम हूँ दण्ड गर्नेमा, पितृमा हूँ म अर्यमा । १२९।
 प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
 मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् । ३०।
 काल हूँ नाश (गिन्ति) गर्नेमा, हूँ प्रह्लाद म दैत्यमा ।
 म पक्षिमा गरुड हूँ, सिंह हूँ मृग-जातिमा । ३०।
 पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
 भूषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी । ३१।
 पवित्रकारिमा वायु, राम हूँ शस्त्रधारिमा ।
 स्रोतानदीमा गंगा हूँ, गोह हूँ मत्स्यजातिमा । ३१।
 सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
 अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् । ३२।
 सृष्टिमा आदि औ मध्य, म नै अर्जुन ! अन्त्य हूँ ।
 विद्यामा हूँ म वेदान्त, वादिको^३ वाद^४ नै म हूँ । ३२।
 अक्षरणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
 अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः । ३३।

समासमा^१ द्वन्द्व^२ म हूँ वर्णमा म अकार हूँ ।
ब्रह्मा चतुर्मुख म हूँ म नै अक्षय काल हूँ ।३३।
मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ।३४।
जन्म-स्थान हुनेको हूँ मृत्यु हूँ गर्छु संहति^३ ।
स्त्रीमा हूँ कीर्ति वाणी श्री धृति मेधा क्षमा स्मृति ।३४।
बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ।३५।
गायत्री छन्दमा हूँ म, हूँ बृहत्साम साममा^४ ।
वसन्त हूँ म ऋतुमा, म हूँ मङ्गसीर, मासमा ।३५।
द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ।३६।
जूवा हूँ छल गर्नेमा, तेज तेजस्विको म हूँ ।
व्यवसाय^५ र विजय^६ सत्त्व^७ सात्त्विकको म हूँ ।३६।
वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ।
मुनिनामप्यहं व्यासः कवीनामुशनां कविः ।३७।
पार्थ हूँ पाण्डुसुतमा, कृष्ण हूँ वृष्णिवंशिमा ।
हूँ शुक्राचार्य कविमा व्यास हूँ मुनिवर्गमा ।३७।
दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ।३८।

१. धेरै शब्दजोडेर यौटै शब्द बनाउने व्याकरणको नियम । २. द्वन्द्व नामको समास । ३. संहार ।

४. सामवेदमा । ५. निश्चय गर्नेको निश्चय । ६. विजयीको विजय । ७. सात्त्विक भाव ।

दण्ड हूँ वश गर्नेमा, नीति हूँ म जयेच्छुको ।
 गोप्यमा हूँ चुप लाग्नु, म नै हूँ ज्ञान ज्ञानिको ।३८।
 यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
 न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ।३९।
 जो सबै वस्तुको बीज छ त्यो मै हूँ धनञ्जय !।
 म-विनाका कुनै पार्थ ! छैनन् वस्तु चराचर ।३९।
 नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
 एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरौ मया ।४०।
 मेरा दिव्य विभूतिको अन्त्य छैन धनञ्जय !।
 जो वयान गरें त्यो हो दिग्दर्शन भनी बुझ ।४०।
 यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
 तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोऽशसम्भावम् ।४१।
 जो जो विशेषतायुक्त बलबुद्धि - समन्वित ।
 पदार्थहरु छन् ती हुन् मेरै वैभवले^१ युत ।४१।
 अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
 विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ।४२।
 धेरै जानेर अथवा के गछौं ए पृथासुत !।
 एकांशले^२ जगत्सारा व्यापी छू म अवस्थित ।४२।
 ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु
 विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथ एकादशोऽध्याय

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसञ्ज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥१॥

अर्जुन सोधनलागे

कृपा म-माथि राखेर गोप्य अध्यात्म नामक ।
जो शिक्षा बक्सियोयस्ले मेरो मोह हट्छो अव ॥१॥
भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरतो मया ।

त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥२॥
प्राणिका नाश उत्पत्ति सुनें विस्तारले प्रभो ! !
अनन्त्य^१ माहात्म्य पनि हजुरैवाट जानियो ॥२॥
एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रुष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥३॥
जस्तो आज्ञा आफुलाई हुन्छ सो सत्य मान्छु म ।
त्यो दिव्य रूपको कृष्ण ! गर्न चाहन्छु दर्शन ॥३॥
मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥४॥
मैले त्यो हेर्न सकिने ठान्नुहुन्छ भने प्रभो ! !
आफ्नो अव्यय त्यो रूप देखाउनुहओस् विभो^२ ! ॥४॥
श्रीभगवानुवाच

१. कहिल्यै नाश नहुने । २. व्यापक ।

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
 नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ।५।
 श्री भगवान् आज्ञागर्न लागनुभयो
 पार्थ ! मेरा रूप हेर छन् हजारौं प्रकारका ।
 अनेक थरिका राम्रा धेरै आकृति वर्णका ।५।
 पश्यादित्यान्वसून् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
 बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ।६।
 मरुत् आदित्य र वसु^१ रुद्र^२ औ अश्विनीसुत^३ ।
 धेरै अधि नदेखेका हेर आश्चर्य भारत ! ।६।
 इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
 मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ।७।
 यहाँ मेरा देह-भित्र एकत्रित चराऽचर ।
 सबै थरि जगत् हेर जो हेर्ने अरु चाह छ ।७।
 न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
 दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ।८।
 मलाई हेर्न सक्दैनौ तिम्रा यी नेत्रले यहाँ ।
 म दिन्छु लौ दिव्य दृष्टि हेर ऐश्वर्य^४ योगका ।८।
 सञ्जय उवाच
 एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
 दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ।९।

१. अष्टवसु । २. एघार रुद्र । ३. अश्विनीकुमार । ४. प्रभाव, महिमा ।

संजय भन्न लागे

योगेश कृष्णले यस्तो भनी ऐश्वर्यले युत- ।

रूप देखाउनु भयो राजन् ! अर्जुनलाई त ।१।

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।१०।

धेरै आँखा मुख हुने हेर्दा आश्चर्यकारक ।

अनेक राम्रा गहना दिव्य शस्त्रास्त्र -सज्जित^१ ।१०।

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।

सर्वाश्चर्यपयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ।११।

दिव्य चन्दन माला र दिव्य वस्त्रादि भूषित ।

अनन्त चौतर्फी मुख सबै आश्चर्यसंयुत ।११।

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ।१२।

एकै साथ उदाएमा हजारौ सूर्यको प्रभा ।

जस्तो हुँदो हो त्यस्तै नै थियो ती प्रभुको छटा^२ ।१२।

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।

अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ।१३।

त्यहाँ विभिन्न थरिका विश्व एकत्र भै स्थित ।

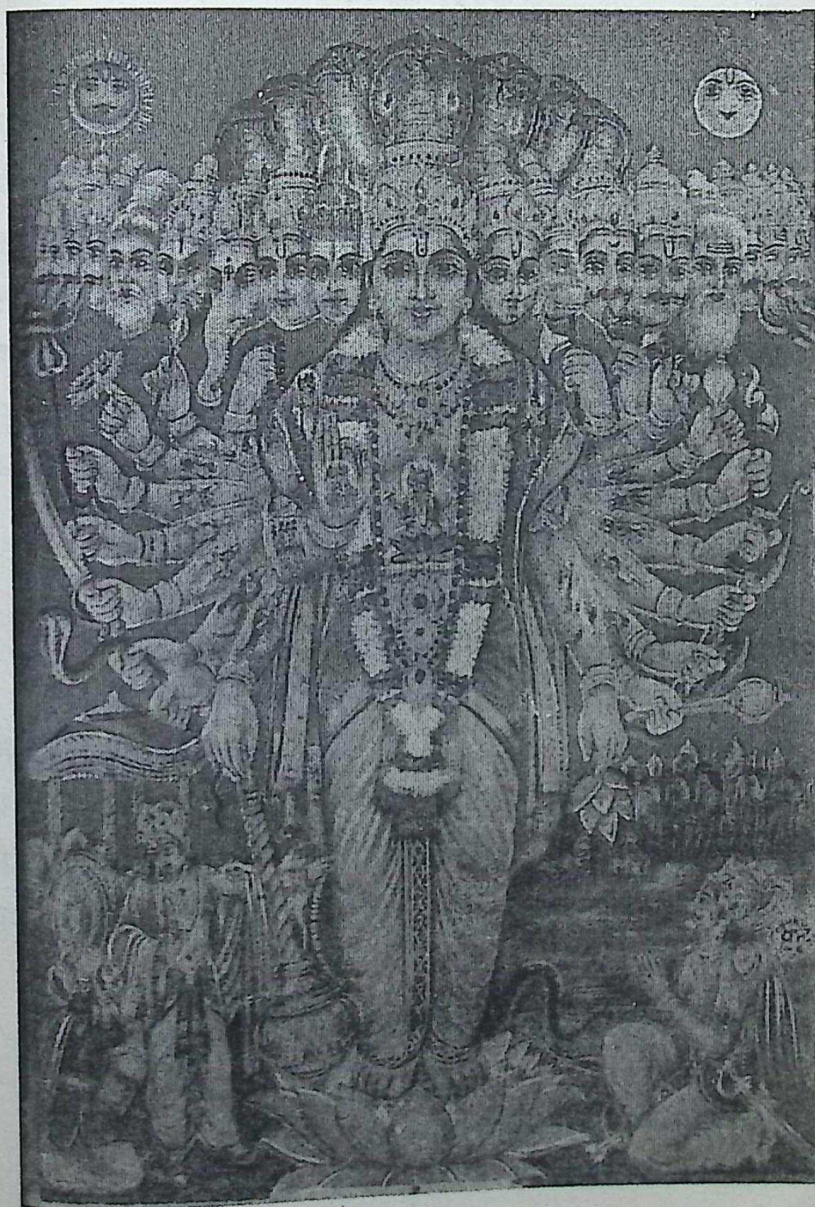
प्रभुका देहमा देखे सबै अत्यन्त अद्भुत^३ ।१३।

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ।

प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ।१४।

१. लगाएका, भिरेका । २. तेज, प्रकाश । ३. अनौठो ।

२०

२१

अ
व
अ
प
स
ब्र
म
अ

अ
प
न
प

अनि आश्चर्य मानेर रोमाञ्चित^१ भई तन ।

वोले नमस्कार गर्दै हात जोडेर अर्जुन १४।

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देव देहे

सर्वास्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।

ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-

मृषींच्च सर्वानुरगांच्च दिव्यान् १५।

अर्जुन भन्नलागे

म गाथमा देख्छु प्रभो ! हजुर्का

द्यौता, सबै प्राणिसमूहलाई ।

ब्रह्मा सरोजासन^२, रुद्रदेव ।

महर्षि औ नागविशिष्टलाई १५।

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं-

पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।

नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादि-

पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप १६।

म देख्छु धेरै मुख पेट आँखा

भुजा भएको सबतर्फ रूप ।

न आदि देख्छु न त मध्य अन्त्य

हजुरको ईश्वर ! विश्वरूप^३ ! १६।

१. जीउमा काँडा उम्रेको । २. कमलमा बस्ने । ३. सबै प्रकारको रूप भएका ।

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ता-
दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥१७॥

किरीट औ चक्र गदा धरेका
सवैतिरै कान्ति र तेज-युक्त ।
हेनै नबन्ने प्रभुलाइ देख्छु
सूर्याग्नि भैँ उज्ज्वल अप्रमेय ॥१७॥

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं-
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥१८॥

हजूर ज्ञातव्य^१ परात्मतत्त्व^२
यो विश्वको^३ ठान्छु परं निधान ।
हजूर नै शाश्वत धर्मरक्षी
सनातनी पूरुष मान्दछु म ॥१८॥

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्य-
मनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं-
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥१९॥

१. जान्नुपर्ने । २. परमात्मास्वरूप । ३. संसारको ।

अनादिमध्यान्त्य^१ महा वलीया

धेरै भुजा, चन्द्र र सूर्य नेत्र ।

हुने बलेको मुख देख्छु आफ्ना

प्रतापले विश्व तताउँदै छ ११९।

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि

व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।

दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं-

लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् । १२०।

आकाश भूको^२ विच, औ समस्त

छन् यी दिशा व्याप्त हजूरवाट ।

देखी अनौठो अति उग्ररूप

छन् ए महात्मन् ! सब लोक भीत^३ १२०।

अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति

केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः

स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः । १२१।

पस्दै छन् यी देव सबै हजुर्मा

कुनै गर्छन् डरले स्तोत्र पाठ ।

कोही भन्दै स्वस्ति महर्षि सिद्ध

सबै गर्छन् स्तुति जोडे हात १२१।

१. आदि, मध्य र अन्त्य नभएका या नभेटिने । २. पृथ्वीको । ३. डराएका ।

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या-

विश्वेऽश्विनौ मरुतच्चोष्पपाश्च ।

गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा-

वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ।२२।

रुद्र द्यौता वसु आदित्य विश्वे^१

मरुत् आश्वीनेय^२ औ प्रेत^३ साध्य^४ ।

गन्धर्व औ यक्ष र दैत्य सिद्ध

हेर्छन् हजुर्लाइ भएर मुग्ध ।२२।

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं-

महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।

बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं-

दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ।२३।

धेरै ठुला यी मुख, नेत्र, दाहा,

भुजा र जंघा अनि पाउ पेट ।

हुने ठुलो रूप प्रभो ! हजुर्को

देखेर छु लोक सरी म भीत ।२३।

नभःस्पृशं दीप्तविशालनेत्रम् ।

व्यात्ताननं दीप्तमनेकवर्णं-

१. विश्वदेव । २. अश्विनी कुमार । ३. पितृ । ४. साध्यदेव ।

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ।२४।

आकाश छूने, मुख फैलिएका
विशाल आँखा बहुवर्ण-युक्त ।

देखी प्रभूलाई छ भीत आत्मा
न शान्ति नै हुन्छ न धैर्य कृष्ण ! ।२४।

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।

दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ।२५।

कालाग्निने तुल्य कराल^१ दाहा
हुने हजुर्को मुख देखि नाथ ! ।
दिग् भ्रान्ति भो, शान्ति मलाई छैन
हैवक्सियोस् ए भगवान् ! प्रसन्न ।२५।

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।

भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ।२६।

हजूरमा यी धृतराष्ट्र-पुत्र
सवै र राजाहरुका जमात ।

यी द्रोण भीष्मादि र वीर कर्ण

हाम्रा सबै सैनिक मुख्य साथ ।२६।

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति

दंष्ट्राकरालानि भयानकानि

केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु ।

सन्दृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ।२७।

दाहा हुने घोर प्रभो ! हजुर्का

पस्दै जान्छन् मुखमा वेगले ता ।

परेर दन्तान्तरमा त कोही

छन् देखिदै खप्पर नै फुटेका ।२७।

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः

समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।

तथा तवामी नरलोकवीरा-

विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ।२८।

जस्तै नदीका जलका प्रवाह

समुद्रकै तर्फ सदै दगुर्छन् ।

त्यस्तै बलेका मुखमा हजुर्का

यी लोकका सैनिक वीर पस्छन् ।२८।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा-

विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।

तथैव नाशाय विशन्ति लोका-

स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ।२९।

जस्तै प्रदीप्ताग्नितिरै^१ फटिंरा

मनै भनी जोड गरेर पछिन् ।

त्यस्तै गरी हत्पत मर्नलाई

योधा हजुर्का मुखभित्र पस्छन् ।२९।

लेलित्यसे ग्रसमानः समन्ताँ-

ल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।

तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं-

भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ।३०।

बल्ने मुखैले सव लोकलाई

चाट्दै (चुस्दै) हुनुहुन्छ गरेर ग्रास ।

ढाकी प्रभाले त जगत् समस्त

प्रकाश गर्छन् अति उग्र ताप ।३०।

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो-

नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।

विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं-

न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ।३१।

आज्ञा हओस् को हुनुहुन्छ उग्र-

रूपी म ढोर्दै छु हुनुस् प्रसन्न ।

म जान्न आद्य प्रभुलाई खोज्छु

जान्दीनँ केही प्रभुको म चाल ।३१।

१. बलेको आगोतिर । २. डरलाग्दो रूप भएका ।

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो-

लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।

ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे

येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ।३२।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

म काल हूँ लोकविनाशकारी

प्रवृत्त छू मास्न म लोकलाई ।

यी बाँचदैन् तिमिले नलड्दा

विपक्षिमा छन् जति वीर योधा ।३२।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रुन् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।

मयैवैते निहताः पूर्वमेव

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ।३३।

तस्मात् खडा होउ, कमाउ नाम

वैरी जिती भोग समृद्ध राज ।

यी मारिएका अघि छन् मवाट

निमित्त मात्रै वन पाण्डुपुत्र ! ।३३।

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च

कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।

मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा-
 युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ।३४।
 पितामह^१ द्रोण र सिन्धुराज^२
 कर्णादि योधाहरु ता मबाट ।
 छन् मारिएका, यिनलाई मार
 नदुःखमानी लड हुन्न हार ।३४।

सञ्जय उवाच

एचच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
 कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
 नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं-
 सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ।३५।

संजय भन्नलागे

यस्तो आज्ञा भगवान्को सुनेर
 काँपदै आफ्ना हात जोडेर पार्थ ।
 ढोग्दै पाऊ कृष्णका फेरि विन्ति
 गर्छन् गलो घच्च्याई डराई ।३५।

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
 जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
 रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
 सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ।३६।

अर्जुन सोधनलागे
 हजूरको कीर्तनवाट कृष्ण !
 जगत् खुशी मस्त छ, ठीक यो छ ।
 डराई राक्षसहरु दौडदै छन्
 सिद्धादिका साथ प्रणाम गर्छन् ।३६।

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्
 गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
 अनन्त देवेश जगन्निवास
 त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ।३७।

ब्रह्माजीका गुरु औ आदि कर्ता-
 लाई गरून् किन यी न प्रणाम ।
 अनन्त ! लोकाश्रय ! आत्मतत्त्व
 असत् र सत् भिन्न दुवै हजूर ।३७।

त्वामादिदेवः पुरुषः पुराण-
 स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
 वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
 त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ।३८।

हजूर नै आद्य पुराण देव
 यो विश्वका श्रेष्ठ निधान रूप ।
 ज्ञाता परं धाम र ज्ञेय खास
 छ यो जगत् व्याप्त हजूरवाट ।३८।

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः

प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः

पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।३९।

चन्द्राग्नि हो वायु यम प्रचेता^१

प्रजेश^२ फेरि प्रपितामहै तथा ।

प्रणाम गर्दै छु हजारवार

म फेरि ढोग्दै छु अनेकवार ।३९।

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते

नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।

अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं-

सर्वे समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ।४०।

प्रणाम गर्छु अधि औ पछाडि

गर्छु सबै तर्फ अरु प्रणाम ।

धेरै बलीया र अनन्त^३ वीर्य,

ढाकेर सारा हुनुहुन्छ सर्व^४ ।४०।

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं-

हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।

हजानता महिमानं तवेदं-

मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ।४१।

प्रमाद^१ या प्रेम गरेर मैले
 हजूरको यो महिमा नजानी ।
 हेला गरी दौतरि मात्र ठानी
 भन्दै हिंडे यादव ! कृष्ण ! साथी ! ॥४१॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
 विहारशय्यासनभोजनेषु ।
 एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्ष-
 तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥

खाँदा र सुत्दा र विहार गर्दा
 एकान्तमा या अरुसंग वस्दा ।
 हाँस्दै गरें जो अपमान मैले
 माग्छु क्षमा माफ दिनुस् हजुर्ले ॥४२॥

पितासि लोकस्य चराचरस्य
 त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
 न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो-
 लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥४३॥

यो लोकका पूज्य पिता हजूर
 अतीव ठूला गुरु नै हजूर ।
 छैनन् कुनै तुल्य, वढी हुनन् को !
 तीनै जगत्मा अतुल^२ प्रभाव ! ॥४३॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं-

प्रसादये त्वामहमीशमीडयम् ।

पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

प्रियाः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ।४४।

तस्मात् नुडाई शिर विन्ति गछुं

पाछुं प्रभू पूज्यकन प्रसन्न ।

आफ्ना पिताले सुतको, सखाले

सत् मित्रको भैं सहनूहओस ।४४।

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा

भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।

तदेव मे दर्शय देवरूपं-

प्रसीद देवेश जगन्निवास ।४५।

प्रसन्न छू देखि नदेखिएको

दुःखी छ मेरो मन ता डरैले ।

मलाइ देखाउनुहोस नाथ !

प्रसन्न भै रूप उही हजुर्ले ।४५।

किरीटिनं गदिनं चकहस्त-

मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।

तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन

सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ।४६।

किरीट औ चक्र गदा धरेका
 म देख्न चाहन्छु हजूरलाई ।
 उस्तै चतुर्बाहु स्वरूप धारी
 हे विश्वमूर्ते ! हुनुहोस फेरि । ४६।

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं-
 रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
 तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं-
 यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् । ४७।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो
 प्रसन्न भै अर्जुन ! योगवाट
 देखाइयो यो अति दिव्य रूप ।
 त्यो तेजिलो विश्व अनन्त आद्य
 नदेखिएको अधि कोहिवाट । ४७।

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानै-
 र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
 एवरूपः शक्य अहं नृलोके
 द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर । ४८।

वेदादिका पाठ र यज्ञ दान
 कडा तपस्या र सुकर्मवाट ।
 यो रूपको देख्न तिम्री-सिवाय
 यहाँ कुनैवाट म शक्य छैन । ४८।

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो-

दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं-

तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥४९॥

नहोउ दुःखी न त होउ मुग्ध

देखी यस्तो उग्र मेरो स्वरूप ।

प्रसन्न निर्धक्क भएर सोही

स्वरूप मेरो अव हेर फेरि ॥४९॥

सञ्जय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा

स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।

आश्वासयामास च भीतमेनं-

भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

संजय भन्नलागे

यस्तो भनी कृष्णले पार्थलाई

आफ्नो उही रूप देखाउनुभो ।

लिएर त्यो उत्तम दिव्य रूप

ती भीतलाई त फुल्याउनुभो ॥५०॥

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जर्नादन ।

इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

अर्जुन भन्नलागे

यस्तो मानिसको राम्रो रूप देखेर माधव ! ।

मेरा सबै होश आए अघि जस्तै भएँ अव ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।

देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥५२॥

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

नपाइने देख्न मेरो देख्यौ जो रूप यो तिम्री ।

यस्लाई हेर्न चाहन्छन् सदै नै देवता पनि ॥५२॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।

शक्य एवविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥५३॥

वेद, यज्ञ, तपस्याले महादानादिले पनि ।

सकिन्न देख्न यस्तो म देख्यौ जस्तो यहाँ तिम्री ॥५३॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवविधोऽर्जुन ।

ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥५४॥

एकाग्र भक्तिले मात्र यस्तो जान्न र देख्न ।

प्रवेश तत्त्वले गर्न शक्य हुन्छु म अर्जुन ! ॥५४॥

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।

निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥५५॥

मेरै गर्ने कर्म, भक्ति, भर, आसक्तिवर्जित ।

प्राणिमा द्वेष नलिने ममा पुग्दछ भारत ! ॥५५॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु

विश्वरूप दर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्याय

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ।१।

अर्जुन सोधनलागे

यस्तै सदै हजुर्को जो भक्त गर्छन् उपासन ।

ती र अक्षर अव्यक्त ध्यातामा को छ उत्तम ! १।

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ।२।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

ठुलो श्रद्धा - साथ ममा चित्त राखी निरन्तर ।

गर्छन् उपासना जस्तै ती हुन् योगज्ञ उत्तम ।२।

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।३।

जो अनिर्देश्य अव्यक्त कुटस्थ ध्रुव व्यापक ।

अचिन्त्य अविनाशी र स्थिरका छन् उपासक ।३।

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ।४।

वशमा इन्द्रिय गरी सवैमा सम भावना ।

राखी सवैको हितमा लाग्ने नै पुग्दछन् ममा ।४।

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
 अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ।५।
 अव्यक्तं ब्रह्ममा चित्तं गाहो पृच्छं लगाउन ।
 प्राणिले दुःखले सक्छन् अव्यक्त^१ गति पाउन ।५।
 ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्पराः ।
 अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ।६।
 ममा सर्वै कर्म सौपी ममा आसक्त भैकन ।
 एकाग्र चित्तले जस्ले मेरै गर्छन् उपासन ।६।
 तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
 भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ।७।
 ममा चित्तं दिने भक्त- हस्तको त्राण^२ - कारक ।
 मं हुन्छु यो मर्त्य लोक- वाट चाँडै पृथासुत ! ।७।
 मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
 निवसिष्यसि मय्येव अत उर्ध्वं न संशयः ।८।
 मन मैमा नै अडाउ लाउ बुद्धि पनी ममा ।
 छैन शंका कर्त्ति, तिमी वस्नेछौं अनि ता ममा ।८।
 अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
 अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ।९।
 चित्तं स्थिरं ममा राख्न शक्दै नौ तिमिले भने ।
 मलाई पाउने यत्न गर अभ्यास योगले ।९।

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
 मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि । १०।
 अभ्यास गर्न शक्दैनौ भने मेरै निमित्तका ।
 कर्ममा लाग ती गर्दा पनि संसिद्धि पाउला । १०।
 अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
 सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् । ११।
 योगको आश्रय लिई सक्दैनौ गर्न ती यदि ।
 गर कर्म, फल त्याग आत्मा संयममा गरी । ११।
 श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
 ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् । १२।
 ज्ञान अभ्यासभन्दा छ त्योभन्दा ध्यान श्रेष्ठ छ ।
 ध्यानभन्दा फल-त्याग शान्तित्यसूपछि मिल्दछ । १२।
 अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
 निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी । १३।
 अद्रोही, सबको मित्र, दयालु सहनक्षम ।
 अहं र ममता - हीन सुख दुःखादिमा सम । १३।
 सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
 मय्यपितमनोबुद्धिर्यो मदभक्तः स मे प्रियः । १४।
 योगी सदैव सन्तुष्ट, संयमी दृढ - निश्चय ।
 मन बुद्धि ममा राख्ने त्यो मेरो भक्त हो प्रिय । १४।

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
 हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः १९५।
 तर्हिन्न जो लोकदेखि तर्हिन्नन् लोक जोसित ।
 हर्ष, ईर्ष्या, रीस, त्रास त्याग्ने त्यो भक्त हो प्रिय १९५।
 अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
 सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः १९६।
 निरपेक्ष्य शुद्ध दक्ष उदासीन^१ र निर्व्यथ^२ ।
 फलाशाका कर्म त्याग्ने त्यो मेरो भक्त हो प्रिय १९६।
 यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
 शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः १९७।
 गर्देन जो हर्ष, शोक, विद्वेष र मनोरथ ।
 शुभाऽशुभ फल त्याग्ने त्यो मेरो भक्त हो प्रिय १९७।
 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
 शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः १९८।
 जाडो, गर्मी, दुःख, सुख, अपमान र मानमा ।
 आसक्ति - हीन र सम, त्यस्तै मित्र र शत्रुमा १९८।
 तुल्यनिन्दास्तुतिमौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।
 अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः १९९।
 स्तुति-निन्दा तुल्य, मौनी^३ जेले पनि छ तुष्ट जो ।
 स्थिर - चेता^४ वेधरको मेरो प्यारो छ भक्त त्यो १९९।

१. कुनै आकांक्षा नराख्ने । २. पक्षपात नभएको । ३. चुप रहने ।

४. चित्त स्थिर भएको ।

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

श्रद्धधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ।२०।

श्रद्धा भक्ति ममा राखी जो यो धर्म्य सुधाकन ।

गर्हन् भनेभै सेवा ती हुन्छन् मेरा अति प्रिय ।२०।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्याभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ।१।

(अर्जुन सोधनलागे

पुरुष प्रकृति क्षेत्र क्षेत्रज्ञ प्रभृति सब ।

त्यस्तै ज्ञान ज्ञेय पनि जान्न चाहन्छु केशव ! ।)

श्री भगवान् भन्न लाग्नुभयो

ए कुन्तीपुत्र ! यो देह भनिन्छ क्षेत्र नामक ।

यो जान्नेलाई क्षेत्रज्ञ भन्छन् तत्त्वज्ञ पण्डित ।१।

क्षेत्रज्ञ चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ।२।

मलाई पनि क्षेत्रज्ञ बुझ सारा शरीरमा ।

क्षेत्र क्षेत्रज्ञको ज्ञान जो हो त्यै ज्ञान मान्छु म ।२।

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।

स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ।३।

त्यो क्षेत्र जोछ जस्तोछ जेवाट छ विकारी जो ।

त्यो जो जस्तो प्रभावी छ सुन संक्षिप्त भन्छु त्यो ।३।

त्यो क्षेत्र जो जस्तो हो र जसरी बिकृत हुन्छ, जहाँबाट जुन कार्यरूपमा

पैदा हुन्छ, त्यो जस्तो जुन प्रभावशाली छ, त्यसका बारेमा संक्षेपले

सुन ।

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः । ४।

ऋषि, वेद, ब्रह्मसूत्र^१, तर्कले पनि निश्चित ।

गरी धेरै तरहले गाइएको छ यो मत । ४।

महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।

इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः । ५।

पञ्चतत्त्व अहंकार बुद्धि प्रकृति इन्द्रिय ।

एघार यिनका पाँच विषय ज्ञान गोचर । ५।

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् । ६।

सुख - दुःख, द्वेष - इच्छा संघात^२ धृति चेतन ।

सविकार^३ क्षेत्रको यो भयो संक्षिप्त वर्णन । ६।

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।

आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः । ७।

दम्भी घमण्डी नहुनु अहिंसा क्षान्ति आर्जव^४ ।

स्थिरता गुरु - सेवा र शुद्धि आत्म-विनिग्रह^५ । ७।

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् । ८।

विषय - प्रति वैराग्य, अहंकार नराखनु, ।

बुढ्याइ^६ जन्म मरण रोग, दुःखादि संझिनु । ८।

१. वेदान्त दर्शनको मुख्य ग्रन्थ । २. स्थूल शरीर । ३. विकार रहित । ४. सरलता ।

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।

नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ।९।

असक्ति^१ लिप्त नहुनु पुत्र स्त्री घरवारमा ।

सदै समान रहनु प्रिय अप्रिय प्राप्तिमा ।९।

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।

विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ।१०।

ममा एकाग्र अटल भक्तिं नित्यै लगाउनु ।

एकान्तमा वास गर्नु समाज नरुचाउनु ।१०।

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ।११।

सदै आत्म - ज्ञान - रति^२ तत्त्व ज्ञान प्रयोजन- ।

जान्नु हो ज्ञान, यी भिन्न भन्छन् अज्ञान अर्जुन ! ।११।

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ।१२।

जान्नुपर्ने जो छ भन्छु जो जाने मुक्ति मिल्दछ ।

अनादि त्यो परं ब्रह्म सद् असद् देखि भिन्न छ ।१२।

सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।१३।

जताततै हात, पाउ आँखा कान र मस्तक- ।

मुख आदि हुने त्यो^३ त सबै ढाकेर वस्दछ ।१३।

१. आसक्त नहुनु । २. आफूलाई संयममा राख्नु । ३. परंब्रह्म, परमात्मा ।

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च १९४।

सर्वेन्द्रियगुणाभासी^१ सर्वै इन्द्रिय वर्जित ।

असक्त सबको भर्ता निर्गुणी भोगने गुण १९४।

त्यो परमात्मा सब इन्द्रियले रहित भएर पनि सम्पूर्ण इन्द्रियका बिषयलाई जान्नेवाला छ । त्यस्तै आसक्ति रहित भएर पनि सबको धारण पोषण गर्नेवाला, निर्गुण भएर पनि सब प्रकारका गुणको उपभोग गर्दछ ।

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् १९५।

भिन्न वाहिर प्राणीका चराचर भई स्थिर ।

नजानिने सूक्ष्म हुँदा टाढा नजिकमा स्थित १९५।

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।

भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च १९६।

अखण्ड भै खण्डित भैं यी सबै भूतमा स्थित ।

भूत भर्ता, छ त्यै ज्ञेय सृष्टि प्रलयकारक १९६।

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् १९७।

त्यो ज्योतिको पनिज्योति टाढा अज्ञानदेखि छ ।

ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञानगम्य^२ सबैको हृदयस्थ छ १९७।

१. इन्द्रियका गुणलाई प्रकाशित गर्ने । २. ज्ञानले मात्र चिह्न, जान्न सकिने ।

इति क्षेत्रं तथा ज्ञान ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ।१८।

यस्तो संक्षेपले क्षेत्र- ज्ञान ज्ञेय छ वर्णित ।

यो मेरो भक्तले जानि मेरो नै रूप बन्दछ ।१८।

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वचनादी उभावपि ।

विकारांश्च गुणांश्चैव विद्वि प्रकृतिसम्भवान् ।१९।

पुरुष प्रकृति दुवै हुन् अनादि भनी बुझ ।

महदादि^१ र सत्त्वादि^२ जान प्रकृतिसंभव ।१९।

प्रकृति पुरुष दुबैलाई तिमी अनादि छन् हुन् भनी जान । त्यसै गरी राग द्वेष आदि विकारलाई र सम्पूर्ण पदार्थलाई प्रकृतिबाट उत्पन्न भएका हुन् भनी बुझ ।

कार्यकरणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।

पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ।२०।

शरीरेन्द्रिय व्यापार- मा छ प्रकृति कारण ।

सुख दुःखादिका भोग- मा छ पुरुष कारण ।२०।

कार्य र कारण लाई उत्पन्न गर्नुमा प्रकृति कारण भनिन्छ । जीवात्मा सुख-दुःखादिका भोगमा कारण हुन्छ । यहाँ आकाश, वायु, तेज, जल र पृथ्वी यी पाँचै सूक्ष्म महाभूत तथा शब्द, स्पर्श, रूप, रस गन्ध यी पाँच इन्द्रियका विषय समेत दशलाई कार्य शब्दले बुझएको छ । बुद्धि अहंकार-मन, चित्त यी र चार ज्ञानेन्द्रिय र वाक्, पाणि, पाद, पायु, उपस्थ यी पाँच कर्मेन्द्रिय समेत तेहलाई यहाँ कारण भनिएको छ । यी

१. महत्तत्त्व, अहंकार, तन्मात्रा आदि । २. सत्त्व, रजः, तमः ।

तेईस तत्त्व प्रकृतिबाट हुन्छन् । त्यसकारण प्रकृतिलाई कारण पनि भनिएको हो । चेतन पुरुषमा भोक्तापनको प्रतीति जस्तो हुन्छ । पुरुष र प्रकृतिको संग अनादि छ । यसकारण पुरुषलाई सुख-दुःखका भोक्तापनमा कारण भनिन्छ ।

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।

कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ।२१।

रही प्रकृतिमा त्यस्का गुण भोग्दछ पुरुष ।

सद् असद् योनिमा जन्म गुण कारणबाट छ ।२१।

प्रकृतिमा स्थित पुरुषले नै प्रकृतिबाट उत्पन्न त्रिगुणले युक्त पदार्थलाई भोग गर्छ र यी संग नै यो जीवात्मा ले असल र खराब जुनिमा जन्म लिनुमा कारण हुन्छ ।

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ।२२।

अनुमति दिने देख्छ भोग्ने पालक ईश्वर ।

परमात्मा नामको छ देहमा अन्य पुरुष ।२२।

देहमा स्थित यो जीवात्मा वास्तवमा परमात्मा नै हो । त्यै नै साक्षी हुनाले उपद्रष्टा, यथार्थ सम्मति दिनेवाला हुनाले अनुमन्ता, सबैको धारण पोषण गर्नेवाला हुनाले भर्ता, जीवरूप हुँदा भोक्ता, ब्रह्मादि देवताहरुको पनि स्वामी हुनाले महेश्वर र शुद्ध सच्चिदानन्द रूप हुनाले परमात्मा या परमपुरुष पनि भनिन्छ ।

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
 सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ।२३।
 जो बुभुक्षु गुणका साथ यस्ता प्रकृति पूरुष ।
 रहे पनि सबै गर्दै फेरी जन्मिन्न त्यो बुभु ॥२३॥
 ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
 अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ।२४।
 आत्म ध्यान गरी कोही ज्ञानका योगले कुनै ।
 कर्मयोगैवाट गर्छन् आत्म - दर्शन आफु मै ॥२४॥
 अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
 तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ।२५।
 यस्तो नजान्ने कोही ता सुनी गर्छन् उपासन ।
 मृत्युलाई तर्दछन् ती गर्ने पनि सुनिकन ॥२५॥
 यावत्सञ्जायते किञ्चित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ।२६।
 स्थिर जंगम जो वस्तु उब्जिन्छन् जति पाण्डव ! ।
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञ संयोग- वाटै हुन्छ भनी बुभु ॥२६॥
 समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
 विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ।२७।
 सबैमा सम रहने मासिदा ती नमासिने ।
 परमात्मालाइ देख्छ जो, त्यै हो सत्य देखने ॥२७॥

समं पश्यन्ति सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ।२८।

सवैमा रहने ईश- लाई जो सम देख्दछ ।

नाशदै न आफुलाई र अनि सद्गति पाउँछ ।२८।

यौटै सच्चिदानन्दरूप परमात्मा सर्वत्र समभावमा स्थित छ ।

अज्ञानका कारणले नै विभिन्न थरि शरीरमा त्यसको भिन्नता भान हुन्छ । यो कुरालाई राम्ररी बुझेर प्रत्यक्ष गर्नु नै सर्वत्र

समभावमा स्थित परमेश्वरलाई सम देख्नु हो । यो कुरालाई

नबुझेर शरीरका जन्म-मरणलाई आफ्नो जन्म-मरण मान्नुको

कारणले बार-बार थरि-थरि जुनिमा जन्मिन्छन् र मर्छन् । यै नै

तिनीहरूले आफुद्वारा आफुलाई नष्ट गर्नु हो । तर जुन पुरुषले

माथि लेखिएका प्रकारले यौटा पुरुषलाई सर्वत्र समभावले स्थित

देख्छ, त्यसले न आफुलाई परमेश्वरदेखि भिन्न संझिन्छ, न

शरीरसित स्थित देख्छ, त्यसले न आफुलाई आफ्नो कुनै सस्बन्ध

नै देख्छ । सर्वत्र समभावले सच्चिदानन्द ब्रह्ममा अभिन्न भावबाट

रहने त्यो पुरुषले आफै आफ्नो बिनाश गर्दैन । यसकारण त्यो

सदैका निमित्त जन्म-मरणबाट छुटेर परंगति प्राप्त गर्दछ ।

प्रकृत्यैव च कर्माणि कियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथाऽऽत्मानमकर्तारं स पश्यति ।२९।

सवै काम प्रकृतिले गरिने र त्यसै गरी ।

आत्मालाई अकर्ता जो देख्छ, देख्दछ त्यो सही ।२९।

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।३०।

वस्तुको भिन्नतालाई यौटैमा त्यसबाट नै ।
 विस्तार देख्छ जव ता अनि वन्दछ ब्रह्म नै ।३०।
 अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
 शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ।३१।
 अनादि निर्गुण हुँदा यो आत्मा छ अनश्वर ।
 रहे पनि शरीरैमा न लेपिन्छ न गर्दछ ।३१।
 यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
 सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ।३२।
 जस्तै व्यापक आकाश सूक्ष्म भै लिप्त हुन्न त्यो ।
 त्यस्तै सबै देहवासी आत्मा लिप्त हुँदैन यो ।३२।
 यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
 क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ।३३।
 जस्तै यौटै सूर्य सारा जगत् गर्छन् प्रकाशित ।
 त्यस्तै क्षेत्रज्ञले हुन्छन् सबै क्षेत्र प्रकाशित ।३३।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
 भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ।३४।
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञले यस्तो ज्ञानले भेद, भूत र- ।
 प्रकृतिको मुक्ति जान्ने- हरु पुग्छन् परंपद ।३४।
 ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।

यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

ज्ञानमा उत्तम ज्ञान फेरि भन्छु म जो बुझी ।

पुगे परसिद्धिमा ती यहाँवाट सबै मुनि ।१।

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ।२।

यो ज्ञानको आश्रय ली मेरो साधर्म्य पाउने ।

जन्मिन्नन् सृष्टिमा हुन्नन् अन्त्यमा दुःख भोगने ।२।

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्नार्थं दधाम्यहम् ।

सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ।३।

मेरो योनि प्रकृति हो त्यस्मा राख्दछु गर्भ म ।

त्यसैवाट सबै भूत- हरुको हुन्छ सिर्जन ।३।

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।

तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ।४।

जति जो मूर्ति पाइन्छन् पार्थ ! सम्पूर्ण योनिमा ।

तिन्की आमा प्रकृति हो बीज छर्ने म हूँ पिता ।४।

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ।५।

तमो रजः सत्त्व यी हुन् गुण प्रकृति^१ - संभव ।

यिनैले देहमा नित्य आत्मा बाँधिन्छ पाण्डव ! ।५।

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वाप्रकाशकमनामयम् ।

सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ।६।

तिन्मा निर्मल भै सत्त्व छ निर्दोष प्रकाशक ।

त्यस्ले ज्ञान र सुखका संगले पार्थ ! बाँद्धछ ।६।

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।

तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ।७।

तृष्णा आसक्तिले जन्य रागात्मा^२ छ रजोगुण ।

कर्मका संगले त्यस्ले जीवात्मालाइ बाँद्धछ ।७।

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ।८।

सवैलाई मोह पार्ने तम अज्ञानजन्य हो ।

प्रमादा^३लस्य^४ निद्राले त्यस्ले बाँधिन्छ जीव यो ।८।

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।

ज्ञानमावृत्य तु नमः प्रमादे संजयत्युत ।९।

सत्त्वले सुखमा मग्न, रजले कर्ममा रत ।

तमले ज्ञान ढाकेर लापवाही गराउँछ ।९।

१. प्रकृतिबाट भएका । २. मोह पार्ने, आसक्त गराउने ।

३. लापवाही, वास्ता नराख्ने । ४. अल्छीपना ।

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ।१०।

तमो रजः सत्त्वमध्ये यौटाले दुइटाकन ।

वेला - वेलामा दवाई पाछ्छन् आफ्ना प्रभावमा ।१०।

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ।११।

यो देहमा इन्द्रियमा प्रकाश ज्ञान यी जव ।

हुन्छन् उत्पन्न तब ता वढेको जान सत्त्व छ ।११।

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।

रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ।१२।

कार्यको थालनी, लोभ, प्रवृत्ति, अशम^१, स्पृहा^२ ।

रजो गुण वढे यस्ता हुन्छन् उत्पन्न भावना ।१२।

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।

तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ।१३।

प्रमाद मोह आलस्य अज्ञानादिक भावना ।

तमो गुण वढे जाग्छन् ए अर्जुन ! मनुष्यमा ।१३।

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।

तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ।१४।

सत्त्वका बृद्धि वेलामा जव मानिस मर्दछ ।

सत्त्वज्ञहरुका शुद्ध लोकमा तब पुग्दछ ।१४।

१. अशान्ति । २. विभिन्न थरि इच्छा ।

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
 तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ।१५।
 रजो गुणं वढी मर्ने जन्मिन्छन् कर्मसंगिमा^१ ।
 तमो गुण वढी मर्ने जन्मिन्छन् तुच्छयोनिमा ।१५।
 कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
 रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ।१६।
 भन्छन् सत्कर्मको हुन्छ, फल सात्त्विक निर्मल ।
 रजको फल हो दुःख, हो अज्ञान तमः फल ।१६।
 सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
 प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ।१७।
 सत्त्वबाटै ज्ञान हुन्छ, रजको लोभ हो फल ।
 प्रमाद मोह अज्ञान हुन् तमो - गुणका फल ।१७।
 उर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
 जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ।१८।
 सत्त्वधारी माथि पुग्छ, रुक्छ राजस माझमा ।
 चुत्थो तमो - गुणी खस्छ तलको तुच्छ भावमा ।१८।
 नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
 गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ।१९।
 गुणभन्दा अन्य कर्ता जीव देख्दै न यो जव ।
 ती - भन्दा परको तत्त्व बुझ्ने हुन्छ ममा लय ।१९।

१. कर्ममा आसक्त हुनेहरूमा ।

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।

जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते । २०।

देहका यी तीन गुण यो जीव जब त्यागदछ ।

जन्म मृत्यु जरा दुःख मुक्त भै मोक्ष पाउँछ । २०।

अर्जुन उवाच

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।

किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते । २१।

अर्जुन सोधनलागे

कुन लक्षणले कृष्ण ! त्रिगुणातीत बन्दछ ।

के गर्छ ? यी तीन गुण कसरी पार गर्दछ ? । २१।

श्रीभगवानुवाच

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।

न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति । २२।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लागनुभयो

मोह प्रकाश प्रवृत्ति हुँदा गर्देन द्वेष जो ।

हराए चाह गर्देन गुणातीत भनिन्छ त्यो । २२।

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।

गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते । २३।

उदासीन सरी वस्ने गुणले अप्रभावित ।

गुण छन् व्यस्त भन्दै जो चल्दै न स्थिर वस्दछ । २३।

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः । १२४।

सुख - दुःखादिमा तुल्य, सुन, पत्थरमा सम ।

प्रिय - अप्रिय, निन्दा र स्तुतिमा धीर औ सम । १२४।

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।

सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते । १२५।

मानाऽपमानमा, मित्र- शत्रुमा सम हुन्छ जो ।

सर्वै कर्म त्याग गर्ने गुणातीत भनिन्छ त्यो । १२५।

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते । १२६।

एकाग्र भक्तिले जस्ले मेरो सेवन गर्दछ ।

यी तीन गुण नाघेर मोक्षको योग्य बन्दछ । १२६।

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।

शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च । १२७।

अविनाशी निर्विकार ब्रह्मको र सनातन- ।

धर्मको नित्य - सुखको प्रतिष्ठा हूँ म अर्जुन ! । १२७।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

उर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

तल हाँगा, माथि जरा वेद पात हुने रुख^१ ।

भनिन्छ अविनाशी त्यो जान्नेले वेद जान्दछ ॥१॥

यो संसार पीपलको रुख जस्तो छ, तर यसका जराहरु माथि र हाँगाहरु तलतिर फिजिएका छन् । यो वृक्षलाई ज्ञानिहरु कहिल्यै नाश नहुने अव्यय भन्दछन् । वेदहरु त्यो वृक्षका पात हुन् । यस्तो वृक्षको रहस्यलाई जसले जान्दछ त्यस्ता ज्ञानिलाई वेद जान्ने भन्दछन् । पीपल वृक्ष भनेको अनादि प्रवाहले चल्दै आएको यही संसार हो । यसको मूल जरो भनेको माया शक्ति अव्यक्त-प्रकृति हो । जो ज्यादै सूक्ष्म र सबैको कारण हुनाले संसारको मूल जरो माथि छ भनिएको हो । यसका हाँगा भनेका महत्तत्त्व, अहंकार, पंचतन्मात्रा र इन्द्रियहरु हुन् । माथिल्लो प्रकृतिवाट तल सृष्टि हुँदै आएकोले महत्तत्त्व आदि हाँगा तल छन् भनिएको हो । वृक्षलाई जसरी हाँगाविंगा, पात आदिले वचाउँछन् त्यस्तै उत्तरोत्तर धर्म, अधर्म र यसका कारणरूपी फलको व्याख्या गर्ने हुँदा वेदहरुलाई संसार-वृक्षका पात भनिएको हो । वेदले बताउने संसार-वृक्षलाई वेद जान्ने ज्ञानिले मात्र जान्न सक्ने हुनाले संसारको रहस्य जान्नेलाई वेद जान्ने भनिएको हो ।

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा

१. मूल पाठमा पीपलको रुख भनिएको छ ।

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।

अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि

कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ।२।

छन् फैलिएका तल माथि हाँगा

सत्त्वादि^१ पुष्टाऽर्थ प्रवालयुक्त^२ ।

ऊँधो जरा छन् सव पाँजिएका

कर्मानुसारी नरलोक - भित्र ।२।

संसाररूपी वृक्षका हाँगाहरु तल र माथि वरावर फैलिएका छन् । सत्त्व, रज, तम यी तीन गुणले वढाइएका शब्द स्पर्श आदि विषय यसका पलाइरहने पालुवाहरु छन् । माथितिर पनि धर्माऽधर्मकाकारण रागद्वेषादि वासनाहरु हाँगा जस्तै फैलिएका छन् । यस मर्त्य लोकमा पनि कर्मानुसार ती एक अर्कासित जेलिएका पाँजिएका छन् ।

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते

नान्तो न चार्दिन च सम्प्रतिष्ठा ।

अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल-

मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ।३।

भेटिन्छ त्यस्को न त रूप नै यहाँ

न छ प्रतिष्ठा^३ न छ अन्त्य आदि ।

जरा गडेको यस वृक्षलाई

कडा असङ्गास्त्र^४ लिएर काटी ।३।

१. सत्त्वादि गुणले मोटाएको । २. विषयरूपी पालुवा लागेका । ३. स्थिति ।

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं-

यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।

तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये

यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।४।

त्यस्का पछि त्यो पद^१ खोज्नुपर्छ

जहाँ पुगेकाहरु फर्किदैनन् ।

परोस् उनै ईश्वरका पिछामा

जस्वाट सृष्टि प्रलयादि चल्छन् ।४।

यसको रूप त्यस्तो टिकाए पनि पाइँदैन, देखिँदै जाने र हराउँदै जाने हुँदा यसको आदि या अन्त्य यै यस्तै हो भन्न सकिन्न । यो संसार-वृक्षलाई पुत्र-कलत्रको, धन-संपत्तिको र मायामोहको त्याग-स्वरूप बलिया हतियारले काटेर त्यो पदलाई खोज्नुपर्छ जहाँ पुगेपछि फेरि फर्केर आउनुपर्दैन । त्यो पदलाई कसरी खोज्ने ? त्यसका निम्ति ती अनादि पुरुषका शरणमा पर्नुपर्छ, जसले यो मायामय संसार चलाएको छ र यसका हाँगा-विगा फैलाएको छ ।

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा-

अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।

द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसञ्ज्ञै-

र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ।५।

धमण्ड आसक्ति र मोह छाडी

आत्मानुसंधान^२ निवृत्तकाम ।

१. ठाउँ । २. आत्माको चिन्तनमा लाग्नाले ।

ती दुःख सौख्यादिक जोड मुक्त

पुगछन् मनीषी^१ जन नित्यधाम^२ ।५।

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।

यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ।६।

न त्यस्लाइ^३ सूर्य, चन्द्र, अग्नि गछ्छन् प्रकाशित ।

जहाँ पुगेर फर्किन्नन् त्यो मेरो उच्च धाम छ ।६।

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।

मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ।७।

लोकमा जीवरूपी छ मेरो अंश सनातन ।

पाँच ज्ञानेन्द्रिय मन छःवटैलाइ खिन्छछ ।७।

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्कामतीश्वरः ।

गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ।८।

जीवले जो देह लिन्छ, त्यस्ले जस्लाइ छाड्दछ ।

वायुले गन्धलाई भैँँ लिई यिन्लाइ^४ चल्दछ ।८।

श्रोतं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।

अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ।९।

आँखा, कान, त्वचा^५, जिह्वा, मन घ्राणेन्द्रियादिको^६ ।

गछ्छ आश्रय ली भोग जीवले विषयादिको ।९।

उत्कामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।

विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ।१०।

१. योगीजन । २. परधाम । ३. सो परधामलाई । ४. इन्द्रियलाई ।

५. त्वक् इन्द्रिय । ६. सन्ने इन्द्रिय नासादि ।

छाडी जाने रहेको वा भोग्ने गुण समन्वित ।
 आत्मा देख्दै न अज्ञानी, देख्छन् तत्त्वज्ञ पण्डित १९०।
 यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
 यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः १९१।
 यत्नले योगीले देख्छन् यस्लाई^१ आफुमै स्थित ।
 यत्नले पनि देख्दै नन् ज्ञान संस्कार-वर्जित १९१।
 यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेखिलम् ।
 यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् १९२।
 प्रकाशित सर्वै लोक गर्ने चन्द्राग्निसूर्यमा ।
 जो छ त्यो तेज मेरै हो बुझ त्यो छ सर्वै ममा १९२।
 गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
 पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः १९३।
 पृथ्वीभिन्न पसी सारा वस्तुको गर्छु धारण ।
 वनेर रसिलो सोम गर्छु औषधि पोषण १९३।
 अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
 प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् १९४।
 प्राणिका देहमा वास गर्ने अग्नि वनीकन ।
 अपान^२ प्राण^३ सँग ली म पचाउँछु भोजन १९४।
 सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो-
 मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।

१. आत्मालाई । २. अधोवायु । ३. शरीरलाई जीवित राख्ने वायु ।

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो-

वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ।१५।

म हूँ सर्वैको हृदयस्थ आत्मा

मवाट हुन्छन् स्मृति-लोप^१ ज्ञान ।

हूँ जानिने वेद समस्तले म

वेदज्ञ वेदान्त बनाउने म ।१५।

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।

क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।१६।

क्षर अक्षर भनिने, लोकमा दुइ पुरुष ।

छन् सबै वस्तु क्षर हुन् , हो अक्षर अनश्वर^२ ।१६।

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।

यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ।१७।

परमात्मा नामको त अर्को छ पुरुषोत्तम ।

पसेर लोकमा नित्य ईश जो गर्छ धारण ।१७।

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ।१८।

क्षर अक्षर यी - भन्दा म छू पर र उत्तम ।

लोक औ वेदमा त्यस्ले भनिन्छु पुरुषोत्तम ।१८।

यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।

स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ।१९।

१. संशय विषय आदि हुनु । २. कहिल्यै ननाशिने ।

मलाई जो विज्ञ, यस्तो पुरुषोत्तम जान्दछ ।
 सर्वज्ञ त्यो सबै भाव ममा राखेर भन्दछ ॥१९॥
 इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।
 एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥२०॥
 यस्तो ज्यादै गोप्य शास्त्र भनें मैले तिम्रीकन ।
 बुद्धिमान् यो बुझी होला कृतार्थ बुझ अर्जुन ! ॥२०॥
 यो पन्ध्रौं अध्यायमा वर्णित जुन रहस्यमय शास्त्र मैले तिम्रीलाई बताएँ यो
 राम्ररी बुझेपछि मानिस बुद्धिमान् या कृत-कृत्य बन्दछ, अर्थात् जन्मप्राप्त
 मनुष्यले गर्नुपर्ने सबै काम यसको ज्ञान प्राप्त गरेपछि पूरा गरेको मानिन्छ ।
 ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...
 पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्याय

श्रीभगवानुवाच

अभयं सत्त्वसंशुद्धिज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ।१।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

ज्ञानमा व्यस्तता आत्म- शुद्धि निर्भय औ दम ।

सोभो हुनू र स्वाध्याय^१ यज्ञ दान तथा तप ।१।

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ।२।

अहिंसा संत्य मृदुता त्याग प्राणिविषे दया ।

छुल्याइँ - चाञ्चल्य-रिस- मद^२ - मात्सर्यहीनता^३ ।२।

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ।३।

तेज, धैर्य, क्षमा, शुद्धि, लज्जा, निर्लोभ, शान्तता ।

यस्ता सद् गुण देखिन्छन् दैवी संपत्ति - युक्तमा ।३।

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ।४।

अज्ञान, धर्मको ढोंग, शेखी, क्रोध, कठोरता, ।

घमण्ड हुन्छन् असुर- संपदा^४ - युक्त देहिमा ।४।

१. पठन-पाठन । २. घमण्ड । ३. अर्काको डाह नहुनु । ४. संपत्ति ।

दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
 मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ।५।
 दैवी संपद् मुक्तिं दिच्छ, आसुरी पार्श्वं बन्धन ।
 जन्मेका ह्यौ शोक छाड, दैवी संपत्तिं युक्तमा ।५।
 द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
 दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ।६।
 जगत्मा प्राणिका सृष्टिं दुइ छन् दैव, आसुर ।
 विस्तारले दैव भनें मवाट सुन आसुर ।६।
 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
 न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ।७।
 गर्ने छोड्ने कर्महरू चिन्दैनन् जन आसुर ।
 सत्य, शुद्धि, सदाचार हुँदैनन् तिनमा स्थिर ।७।
 असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
 अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ।८।
 असत्य र निराधार, द्वन्द्वोत्पन्न, अनीश्वर ।
 ती भन्दछन् जगत् यो हो भोगकै निम्ति केवल ।८।
 आसुरी प्रकृतिजवाला मनुष्यहरु भन्ने गर्छन्—“सृष्टिकर्ता र संहर्ता कुनै
 नभएको यो जगत् असत्य र ईश्वर-रहित छ । केवल स्त्री पुरुषका
 संयोगवाट उत्पन्न भएको हो । यसको उद्देश्य केवल सवैले आफ्ना कामना
 पूर्ति गर्नु हो । यो बाहेक यसको अरु केही साध्य छैन ।”

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ।१।

यस्तो दृष्टि हुने आत्म- हीन ती अल्पबुद्धिका ।

अहितैषी क्रूर लाग्छन् जगत्को नाश गर्नमा ।१।

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।

मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ।१०।

नपूरिने कामना ली धाक, ढोंग, घमण्ड र ।

मोहले ग्रस्त ती हुन्छन् असत् सिद्धान्तमा रत ।१०।

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ।११।

अनन्त चिन्ता बाँचुञ्ज्याल् वटुल्ने काम-भोगमा ।

सदै लम्पट, ती मात्रै संझिने ग्राह्य लोकमा ।११।

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ।१२।

आशाका पाशले बद्ध काम क्रोध परायण ।

अन्यायले भोग-निम्ति खोज्छन् धन कमाउन ।१२।

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ।१३।

यो आज पाएँ अव यो चाहेको पनि पाउँला ।

यो छ, यो पनि मेरै हो, फेरि संपत्ति आउला ।१३।

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
 ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥१४॥
 निभाएँ यो शत्रुलाई, अरुलाई निभाउँछु ।
 भोग्ने, समर्थ, सफल, सुखी र बलवान् म छुं ॥१४॥
 आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योस्ति सदृशो मया ।
 यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥१५॥
 म छू कुलीन र धनी छ अर्को म सरी कुन ? ।
 दान, पूजा, मोज गर्छु यस्तो अज्ञान लीकन ॥१५॥
 अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
 प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥१६॥
 स्थिर चित्त नभै भ्रान्त मोह-जाल नियन्त्रित^१ ।
 काम भोगादिमा मस्त पर्छन् नरक गर्हित ॥१६॥
 आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
 यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥१७॥
 ठुला वन्ने मूढहरू मातेका धनमानले ।
 नामका यज्ञ ती गर्छन् विधि छाडेर दम्भले^२ ॥१७॥
 अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
 मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥१८॥
 काम, क्रोध, अहंकार, बलको धाग लाउने ।
 सवैमा रहने मेरो द्वेष, ईर्ष्या सदै लिनै ॥१८॥

१. बाँधिएका । २. अरुलाई देखाउनका निम्ति ।

तानहं द्विषतः कूरान्संसारेषु नराधमान् ।
 क्षिपाम्यजस्त्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु । १९।
 संसारका क्रुर त्यस्ता नराधम र दुर्जन- ।
 हरूलाई असुरका जुनिमा फ्याँक्छु अर्जुन ! १९।
 आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
 मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् । २०।
 आसुरी जुनि पाएका मूढ प्रत्येक जन्ममा ।
 नपाएर मलाई ती पर्दै जान्छन् क्योनिमा । २०।
 त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
 कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् । २१।
 काम क्रोध तथा लोभ यी तीनै आत्मघातक- ।
 ढोका हुँदा नरकका यी तीनै त्याग्नपर्दछ । २१।
 एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
 आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् । २२।
 यी तीनै पापका द्वार- देखि मुक्त भईकन ।
 गर्ह आफ्नो हित अनि गति पाउँछ उत्तम । २२।
 यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
 न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् । २३।
 जस्ले छाडी शास्त्रविधि मन - माफिक गर्दछ ।
 त्यस्ले न सिद्धि या शान्ति न परंगति पाउँछ । २३।

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
 ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि । १२४।
 के गर्न हुन्छ, के हुन्न यिन्मा शास्त्र प्रमाण छ ।
 शास्त्रको विधि जानेर यहाँ कर्म तिमी गर । १२४।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु
 दैवआसुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्याय

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ।१।

अर्जुन सोध्नलागे

जो शास्त्र-विधि छाडेर श्रद्धाले, यज्ञ गर्दछ ।

के हुन्छ त्यसको श्रद्धा सत्त्व या रज या तम ।१।

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।

सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ।२।

श्री भगवान् आज्ञागर्न लाग्नुभयो

श्रद्धा हुन्छन् तीन थरि स्वभावैले मनुष्यका ।

सात्त्विकी, राजसी त्यस्तै तामसी तीन नामका ।२।

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ।३।

अन्तःकरण जस्तै नै हुन्छ श्रद्धा मनुष्यको ।

हुँदा श्रद्धालु पुरुष श्रद्धा माफिक वन्छ त्यो ।३।

यहाँ पुरुष शब्द देहाभिमानी पुरुषका निम्ति पढिएको छ । त्यसकारण

मानिस जुन प्रकृतिको छ । त्यस्तै नै त्यसको श्रद्धा पनि हुन्छ । अर्थात्

सात्त्विक अन्तःकरणवालाको सात्त्विक, राजस अन्तःकरणवालाको राजस,

तामस अन्तःकरणवालाको श्रद्धा तामस हुन्छ र जस्तो श्रद्धा छ, मानिस पनि त्यस्तै हुन्छ ।

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।

प्रेतान्भूतगणाँश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ।४।

द्यौता सात्त्विकले पूज्छन् , यक्ष राक्षस राजस ।

पूज्दछन् प्रेत भूतादि जो छन् मानिस तामस ।४।

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

दम्भाहङ्कारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ।५।

अशास्त्रीय तपो घोर गर्ने ढोंग , घमण्ड र ।

मूढे बल अहंकार कामना रागले युत ।५।

कर्शयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।

मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ।६।

देह - स्थित मलाई र रक्तमांसादि देहका - ।

सुकाउने मूढलाई जाने असुर भावका ।६।

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।

यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ।७।

आहार पनि सबका हुन्छन् तीन थरि प्रिय ।

दान त्यस्तै तपस्या र यज्ञ यी भेद छन् बुझ ।७।

आयुःसत्त्वबलारोग्य-

सुखप्रीतिविवर्धनाः ।

रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या-

आहाराः सात्त्विकप्रियाः ।८।

बल, आयु, सुख, स्वास्थ्य, उत्साह, प्रेम - बर्धक ।

दरिला रसिला भोज्य हुन्छन् सात्त्विकका प्रिय ।८।

कट्वम्ललवणात्युष्णतिक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।

आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ।९।

अमिलो नुनिलो धेरै रुखो पीरो र पोलने ।

राजसी खाद्य हुन् दुःख, रोग शोक बढाउने ।९।

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।

उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ।१०।

वमौकाका वेरसका, जूठो, वासी गन्हाउने ।

विटुला खाद्य हुन् पार्थ ! तामसीले रुचाउने ।१०।

अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।

यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ।११।

गर्नुपर्छ भनी चित्त लगाई विधिपूर्वक ।

त्यागी फलाशा गरिने यज्ञ हो बुझ सात्त्विक ।११।

अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।

इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ।१२।

देखाउन र फलको आश राखी गरिन्छ जो ।

पार्थ ! त्यस्तो यज्ञ हुन्छ बुझ राजस नामको ।१२।

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
 श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥१३॥
 विधि मन्त्रादिले हीन दक्षिणा अन्य दान र ।
 श्रद्धा - रहितको यज्ञ भनिन्छ वृष्ण तामस ॥१३॥
 देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
 ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥१४॥
 द्यौता विद्वान् विप्र गुरु पूजनू, शुद्धि साधुता, ।
 ब्रह्मचर्य अहिंसादि तपस्या हुन् शरीरका ॥१४॥
 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥१५॥
 साँचो पीर नपर्ने र मीठो अनि हुने हित ।
 बोल्नु, नित्यै पाठ गर्नु यी हुन् वचनका तप ॥१५॥
 मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
 भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥१६॥
 आफुलाई रोक्नु, चित्त-शुद्धि, मौन^१ र सौम्यता^२ ।
 भावनाका शुद्धि आदि भनिन्छन् तप चित्तका ॥१६॥
 श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
 अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥१७॥
 फलको आश नगरी श्रद्धा ली युक्त^३ भैकन ।
 गरिने तीन थरि हुन् तप सात्त्विक अर्जुन ! ॥१७॥

१. चुप । २. प्रसन्नता । ३. आसक्तिले रहित भैकन ।

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
 कियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमधुवम् ।१८।
 देखाउन र सत्कार पूजा सम्मान - खातिर ।
 गरिने त्यो तपस्या हो अनित्य चल राजस ।१८।
 मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया कियते तपः ।
 परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ।१९।
 आफुलाई सताएर मूढे बल गरीकन ।
 विगान् अरुको या हो गरिने कर्म तामस ।१९।
 दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
 देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ।२०।
 दिनुपर्छ भनी दान जो दिइन्छ कुनै हित- ।
 नगर्ने सत्पात्र, तीर्थ, पर्वमा हुन्छ सात्त्विक ।२०।
 यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
 दीयते च परिवर्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ।२१।
 साटो दिन, लिना-निम्ति फलको आश फेरि ली ।
 गाह्रो मानेर दिइने दान हो बुझ राजसी ।२१।
 अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
 असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ।२२।
 सत्पात्र पर्व तीर्थादि छाडी हेला गरीकन ।
 विना- सत्कार दिइने दान त्यो हुन्छ तामस ।२२।

ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
 ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ।२३।
 ॐ तत्सत् तीन थरि यी ब्रह्म - बोधक शब्द हुन् ।
 वेद ब्राह्मण औ यज्ञ सिर्जेका यिनवाट हुन् ।२३।
 तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
 प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ।२४।
 ॐ उच्चारणले तस्मात् सदै नै ब्रह्मवादिका ।
 विधि-माफिकका हुन्छन् यज्ञ, दान, तपःक्रिया ।२४।
 तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
 दानक्रियाश्च विविधाः कियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ।२५।
 नराखी फलको आश तत् भन्दै दान, यज्ञ र ।
 तपस्या गर्दछन् नित्यै मुक्तिका निमित्त मानव ।२५।
 सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
 प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ।२६।
 प्रयुक्त हुन्छ सत् शब्द सत्य औ साधुभावमा ।
 जोडिन्छ सत् शब्द पार्थ ! शुद्ध उत्तम काममा ।२६।
 यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
 कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ।२७।
 यज्ञ, दान, तपस्यामा- आस्थालाई भनिन्छ सत् ।
 तिन्का निमित्तको कर्म पनि पार्थ ! भनिन्छ सत् ।२७।

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।

असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रत्य नो इह ।२८।

अश्रद्धाले यज्ञ, दान, तप कर्म गरिन्छ जो ।

असत् भनिन्छ, न यहाँ न मरे काम लाग्छ त्यो ।२८।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु

श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथ अष्टादशोऽध्याय

अर्जुन उवाच

सन्न्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।

त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ।१।

अर्जुन सोऽनलागे

इन्द्रियाधिपते^१ ! कृष्ण ! संन्यास^२ अनि त्यागका^३ ।

पृथक् पृथक् तत्त्व जान्न चाहन्छु अहिले म ता ।१।

श्रीभगवानुवाच

काम्यानां कर्मणां न्यासं सन्न्यासं कवयो विदुः ।

सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ।२।

श्री भगवान् आज्ञागर्नलाग्नभयो

काम्य कर्महरु त्याग्न- लाई संन्यास भन्दछन् ।

सवै कर्म फल त्याग्न- लाई त्याग बताउँछन् ।२।

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ।३।

दोष - युक्त हुँदा कर्म कोही त्याज्य बताउँछन् ।

यज्ञ दान तपस्या त न त्याग्न अरू भन्दछन् ।३।

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।

त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ।४।

अव सो त्यागका वारे मेरो निश्चय लौ सुन ।

त्यो त्याग तीन थरिको भनिन्छ बुझ अर्जुन ! ।४।

१. अन्तर्यामी । २. ज्ञान-योग । ३. निष्काम कर्म योग ।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
 यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ।१।
 यज्ञ, दान, तपस्या यी न त्याग्नू गर्नुपर्दछ ।
 यज्ञ, दान, तपस्याले हुन्छन् कर्ता पवित्रित ।१।
 एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
 कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ।६।
 यी कर्म पनि आसक्ति- फल त्यागेर अर्जुन ! ।
 गर्नुपर्छ छ यो मेरो मत निश्चित उत्तम ।६।
 नियतस्य तु सन्न्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
 मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ।७।
 वर्णानुसारको नित्य कर्म बन्दैन छाडन ।
 मोहले तिनको त्याग गर्नु मानिन्छ तामस ।७।
 दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
 स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ।८।
 देहलाई दुःख हुन्छ भनी छाड्दछ कर्म जो ।
 त्यो राजस त्यागवाट फल पाउन्न त्यागको ।८।
 कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं कियतेऽर्जुन ।
 सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ।९।
 गर्नुपर्ने भनी कर्म जो गरिन्छ निरन्तर ।
 फल आसक्ति त्यागेर त्याग त्यो हुन्छ सात्त्विक ।९।

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
 त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥१०॥
 सत्त्व^१ मेधा^२ युक्त त्यागी हुन्छ संशय हीन जो ।
 सत्कर्ममा सक्त हुन्न असत्मा द्वेष लिन्न त्यो ॥१०॥
 न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
 यस्तु कर्मफत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥११॥
 सबै कर्म त्याग गर्ने देह - धारी असक्त छ ।
 कर्मको फल त्याग्ने नै त्यागी मानिन्छ मानिस ॥११॥
 अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
 भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु सन्न्यासिनां क्वचित् ॥१२॥
 मन पर्ने नपर्ने र मिसोट कर्मका फल ।
 नत्याग्नेले मरे भोग्छ भोग्दैन त्यागिले फल ॥१२॥
 पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
 साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥१३॥
 सबै क्रिया-सिद्धि निम्ति ए ! महाबाहु अर्जुन ! ।
 सांख्य^३ सिद्धान्तमा उक्त जान यी पाँच कारण ॥१३॥
 अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
 विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥१४॥
 भोग्ने शरीर औ कर्ता विभिन्न थरि इन्द्रिय ।
 धेरै प्रकारका चेष्टा दैव हुन् पाँच कारण ॥१४॥

१. सत्त्व गुण । २. संकिराख्ने बुद्धि । ३. ज्ञान योगको प्रतिपादन गर्ने सांख्यशास्त्र ।

माथिल्लो श्लोकमा सवै प्रकारका क्रिया-सिद्धिका लागि पाँच कारण हुन्छन् भनिएको छ । यस विषयमा अर्थात् क्रिया या कर्मसिद्धिमा अधिष्ठान शरीर, कर्ता, विभिन्न थरि करण (साधन या उपादान कारणहरु) अनेक प्रकारका चेष्टा र पाँचौं कारण दैव (पूर्वजन्मकृत शुभाऽशुभ कर्मको संस्कार) मानिएको छ ।

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।

न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥१५॥

शरीर मन वचन द्वारा वेठीक या ठिक ।

जो कर्म गर्छ पुरुष त्यस्मा छन् पाँच कारण ॥१५॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।

पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥१६॥

यस्तो हुँदाहुँदै कर्ता- स आफु मात्र हुँ भनी ।

ठान्ने विवेकले हीन त्यो क्यै देख्दैन दुर्मति ॥१६॥

यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥१७॥

जस्मा अहंकार छैन जस्को बुद्धि अलिप्त छ ।

यी लोकलाई मारी त्यो न बाँधिन्छ न मार्दछ ॥१७॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।

करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः ॥१८॥

ज्ञान ज्ञाता ज्ञेय तीन कर्म प्रेरक तत्त्व छन् ।

त्यस्तै करण और कर्ता कर्म संग्रह^१ तीन छन् १९८।

कुनै कुराको निश्चय गर्नेलाई ज्ञाता, जो वृत्तिद्वारा निश्चय गरिन्छ त्यसलाई ज्ञान र निश्चय गरिने कुरा ज्ञेय भनिन्छन् । कुनै काम पनि यी तीन कुराका संयोगवाट मात्र गरिन्छन् । त्यसकारण यी तीनलाई कर्मप्रेरक (कर्ममा लगाउने) भन्दछन् । कुनै पनि क्रिया गर्नेवालालाई कर्ता, त्यो क्रिया गर्ने साधन (देख्ने सुन्ने आँखा, कान आदि) लाई करण र क्रिया (देख्नु, सुन्नु आदि) लाई कर्म भन्दछन् । यी तीनै कर्ता, करण र क्रियालाई यहाँ कर्म-संग्रह भनिएको छ । उपर्युक्त कर्म-प्रेरक तीन र कर्म-संग्रह तीनको मेलवाट नै कुनै पनि क्रिया सिद्ध हुन्छ, यी नभै हुन सक्दैन ।

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।

प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि १९९।

गुणका भेदले कर्म कर्ता र ज्ञान सांख्यमा ।

भनिएका तीन थरि यथार्थ सुन लौ यहाँ १९९।

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।

अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् १२०।

विभिन्न वस्तुमा यौटै अविभक्त^२ र अव्यय ।

देख्छ जस्तै आत्मभाव ज्ञान त्यो हुन्छ सात्त्विक १२०।

माथिल्लो श्लोकमा ज्ञान कर्म र कर्ताका जो सात्त्विक, राजस तामस भेद हुन्छन् भनिएको छ, तदनुसार सात्त्विक आदि ज्ञानका लक्षणद्वारा सम्पूर्ण चराचर जगत्मा यौटै अविनाशी परमात्मभावलाई देख्छ, भिन्न-भिन्न रूपमा देख्दैन । जस्तै— घटाकाश, महाकाश सबैलाई यौटै आकाश मान्दछ, यस प्रकार विभिन्न वस्तुमा यौटै ईश्वर-भाव देख्ने ज्ञान सात्त्विक ज्ञान हो ।

१. समूह । २. नबाँडिएको ।

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् । १२१।
विभिन्न थरिका भाव- लाई वेग्लै भनीकन ।

अनेक देख्ने सवमा ज्ञान हो बुझ्नु राजस । १२१।

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहेतुकम् ।

अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् । १२२।

सवैमा भैँ एकमा नै जो वेकारण सक्त छ ।

तत्त्वार्थ-हीन त्यो अल्प- ज्ञान मानिन्छ तामस । १२२।

जो मानिसले यो कार्यरूप शरीरमा नै या शरीरलाई नै सम्पूर्ण जस्तो मानेर
आशक्त हुन्छ अर्थात् जसले शरीर सुखी हुँदा सुखी, शरीर दुःखी हुँदा दुःखी
संझिन्छ । आत्मालाई शरीरभन्दा अलग ठान्दै, जो विना-हेतुको तात्पर्य
रहित छ, त्यस्तालाई तामस ज्ञान भन्दछन् ।

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।

अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते । १२३।

राग द्वेष फलाशा र त्यागि आसक्ति पाण्डव ! ।

सदै गरिन्छ जो कर्म भनिन्छ बुझ्नु सात्त्विक । १२३।

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्गारेण वा पुनः ।

कियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् । १२४।

गाहो मान्दै फलाशा र अहंकार लिईकन ।

गारिन्छ फेरि जो कर्म राजसी हुन्छ अर्जुन ! । १२४।

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
 मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ।२५।
 नसोंची खर्च सामर्थ्यं हिंसा र परिणामं यी ।
 मोहले थालिने कर्म बुझ तामस हो भनी ।२५।
 मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
 सिद्धयसिद्धयोर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ।२६।
 आसक्ति र अहंकार छोडेको धीर साहसी ।
 असिद्धि सिद्धिमा तुल्य कर्ता हो बुझ सात्त्विकी ।२६।
 रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
 हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ।२७।
 रागी, लोभी, फलाकांक्षी, परपीडक, फोहरी ।
 हर्ष, शोक लिने कर्ता भनिन्छ बुझ राजसी ।२७।
 अयुक्तः प्राकृतःस्तब्धःशठोऽनैष्कृतिकोऽलसः ।
 विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ।२८।
 अयोग्य लट्ठकी ठाडो अल्छी शठ र वैगुनी ।
 जुम्सो फिक्री लिने कर्ता भनिन्छ बुझ तामसी ।२८।
 बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
 प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ।२९।
 गुणले तीन छन् भेद बुद्धि औ धैर्यका सुन ।
 पृथक् पृथक् गरी सारा भनिन्छन् अव अर्जुन ! ।२९।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ।३०।

प्रवृत्ति विनिवृत्ती र कार्याऽकार्य भयाऽभय ।

बन्धऔ मोक्ष जान्ने हो सात्त्विकीबुद्धि पाण्डव ! ।३०।

जो बुद्धिले बन्धनको हेतुरूप कर्म मार्ग प्रवृत्तिलाई र (मोक्षको हेतुरूप निवृत्तिमार्ग संन्यास) लाई, कर्तव्य र अकर्तव्यलाई, दृष्ट र अदृष्ट विषयक भय र निर्भयलाई, हेतुसहित बन्धन र मोक्षलाई जान्दछे त्यो सात्त्विक बुद्धि हो ।

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ।३१।

अकार्य कार्यको जस्ले धर्मको र अधर्मको ।

यथार्थ ज्ञान राख्दै न राजसी बुद्धि हुन्छ त्यो ।३१।

अधर्म धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।

सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सापार्थ तामसी ।३२।

अज्ञानले ढाकिएर अधर्मकन धर्म हो- ।

भन्ने, सबै कुरा उल्टो- ठान्ने तामस बुद्धि हो ।३२।

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।

योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ।३३।

मन प्राणेन्द्रिय क्रिया गरी एकाग्र योगले ।

धृति जो धारणा गर्छे सात्त्विकी धृति त्यो बुझे ।३३।

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
 प्रसङ्गेन फलकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ।३४।
 प्रसंगले^१ फलाशा ली धर्मार्थ- कामनाकन- ।
 गर्ने धारण धृति हो राजसी बुझ अर्जुन ! ।३४।
 यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
 न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ।३५।
 दुर्बुद्धिले^२ शोक, भय, विषाद^३, स्वप्न औ मद ।
 त्यागदै न जो धृतिद्वारा तामसी धृति त्यो बुझ ।३५।
 सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
 अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ।३६।
 सुख हुन्छन् तीन थरि मवाट सुन पाण्डव ! ।
 अभ्यासले जहाँ रन्छ दुःखवाट त छुट्दछ ।३६।
 यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
 तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ।३७।
 पहिले विष जस्तो भै पछाडि अमृतै सम ।
 आत्म - ज्ञानोत्पन्न सुख हुन्छ सात्त्विक निर्मल ।३७।
 विषयेन्द्रियसंयोगाच्चत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
 परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ।३८।
 विषयेन्द्रियसंपर्क- वाट पैल्हे सुधा सरी- ।
 छ अन्त्यमा विष सरी सुख त्यो हुन्छ राजसी ।३८।

१. फल मिले पनि बेशै छ नमिले पनि हानि छैन भन्ने आशयले । २. दुर्बुद्धि

भयको मापिसमे । ३. निन्दा फिर्की ।

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ।३९।

आफुलाई अघि पछि लट्ठ पार्ने र मोहक ।

प्रमाद- आलस्य - निद्रा- जन्य हो सुख तामस ।३९।

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ।४०।

त्यस्तो कुनै छँदै छैन पृथ्वी स्वर्ग र देवता- ।

हरुमा यी प्रकृतिका गुणले मुक्त सत्त्व^१ ता ।४०।

ब्राह्मणक्षेत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ।४१।

ब्राह्मण, क्षत्र औ वैश्य, शूद्रका ए पृथासुत ! ।

स्वभावजन्य गुणले कर्म हुन्छन् विभाजित ।४१।

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।

ज्ञान विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।४२।

तपः सरलता शान्ति शुद्धि ज्ञान दम^२ क्षमा ।

विज्ञान आस्तिक्य^३ कर्म हुन् स्वाभाविक विप्रका ।४२।

शौर्य तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ।४३।

शून्याई तेज चातुर्य युद्धबाट नभागनु ।

ईश्वरास्था, धैर्य, दान क्षेत्रिका कर्म जाननु ।४३।

१. प्राणी । २. इन्द्रियलाई बशमा राख्ने । ३. ईश्वरमा विश्वास, श्रद्धा राख्नु ।

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
 परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ।४४।
 पशु-पालन व्यापार खेती हुन् कर्म वैश्याका ।
 बल औ सीपका सेवा हुन् स्वाभाविक शूद्रका ।४४।
 स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
 स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ।४५।
 आ-आफ्ना काममा लागी सिद्धि पाउँछ मानिस ।
 आफ्नो कर्म गरी सिद्धि जसरी मिल्छ त्यो सुन ।४५।
 यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
 स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ।४६।
 जस्वाट यो सृष्टि चल्छ, जस्ले यो सब व्याप्त छ ।
 कर्मले उनको पूजा गर्नेले सिद्धि पाउँछ ।४६।
 श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
 स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ।४७।
 अन्य राम्रो धर्मभन्दा आफ्नो निर्गुण वेश छ ।
 आफ्ना स्वभावका कर्म गर्दा लाग्दैन पातक ।४७।
 सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
 सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ।४८।
 दोषी होस् कर्म सहज छान्न हुन्न पृथासुत ! ।
 धूवाँले अग्नि भैं सारा कर्म छन् दोषले युत ।४८।

वर्ण, आश्रम, स्वभाव र परिस्थिति अनुसार जसका निमित्त जस्का कर्मको विधान गरिएको छ त्यस्ता कर्म दोषयुक्त देखिए पनि त्याग्न हुँदैन । किनभने संसारमा उत्तम जुनकुनै कर्म पनि कुनै न कुनै रूपमा दोषयुक्त हुन्छन् । आगोलाई धूवाँले ढाकेभैं सवै कर्मलाई कम वेसी रूपमा दोषले ढाकेको हुन्छ ।

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।

नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां सन्न्यासेनाधिगच्छति ।४९।

जिती मन, अनासक्त हुँदै, छाडी स्पृहा^१ सब ।

नैष्कर्म्यको^२ परं सिद्धि सन्न्यासैवाट^३ पाउँछ ।४९।

कुनै कुरामा पनि आसक्ति नभएको, कुनै प्रकारका आशा अभिलाषा नराख्ने आफ्नो अन्तःकरणलाई वश गरेका पुरुषले यी साधनाद्वारा कर्म-बन्धनबाट छुटेर सांख्यशास्त्रानुकूल ज्ञान मार्गद्वारा नै सच्चिदानन्दरूप परमात्माको यथार्थ ज्ञान प्राप्तिरूप “नैष्कर्म्य सिद्धि”लाई प्राप्त गर्दछ ।

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।

समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ।५०।

सिद्धि पाए ब्रह्म-प्राप्ति जसरी हुन्छ त्यो कुरा ।

भन्छु संक्षेपले जो हो ज्ञानको परिपूर्णता ।५०।

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।

शब्दादीन्विषयांक्त्यस्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ।५१।

बुद्धि शुद्ध गरी आफू- लाई रोकेर धैर्य ली ।

शब्दादि विषय द्वेष रागलाई पनि त्यजी ।५१।

१. इच्छा कामना । २. ईश्वरत्व । ३. ज्ञानयोगबाट ।

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
 ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ।५२।
 रोकी वाणी तन मन थोरै खाएर एकलै- ।
 वसी सदै ध्यान गर्दै वैराग्य मनमा लिदै ।५२।
 अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
 विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।५३।
 बल गर्व अहंकार काम क्रोध र संग्रह ।
 ममत्व छाडी भै शान्त ब्रह्मत्व प्राप्त गर्दछ ।५३।
 ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
 समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ।५४।
 जीवन्मुक्त प्रसन्नात्मा कामना शोक छाड्दछ ।
 सम हुन्छ सबैमा त्यो मेरो सद्-भक्ति पाउँछ ।५४।
 भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
 ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ।५५।
 जति जे छु , जान्दछ त्यो भक्तिले तत्त्वपूर्वक ।
 मलाई तत्त्वले जानी अनि मैसित मिल्दछ ।५५।
 सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
 मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ।५६।
 सदै मेरो आश्रय ली सबै कर्म गरे पनि ।
 मेरा प्रभावले नित्य पद पाउँछ त्यो मुनि ।५६।

चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्परः ।
 बुद्धियोगमुमाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥५७॥
 ममा नै मनले कर्म सौंपी मेरै गरी भर ।
 ज्ञान योगाऽऽश्रय गरी सदै होऊ ममा रत ॥५७॥
 मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
 अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥५८॥
 मत् - चित्त भै सवै दुर्ग तछौ मेरा प्रसादले ।
 विग्रिनेछौ यदि तिमी सुन्दैनौ अभिमानले ॥५८॥
 यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
 मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥५९॥
 जो लिएर अहंकार तिमी भन्छौ म लड्दिनँ ।
 खटाउलिन् प्रकृतिले, त्यो भन्नू ठीक होइन ॥५९॥
 स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
 कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥६०॥
 मोहले गर्न चाहन्नौ जे, तिमी ती स्वभावज- ।
 कर्मले बद्ध भै पार्थ ! गर्नेछौ करले वुझ ॥६०॥
 ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
 भ्रामयन्सर्वभूता यन्त्रानिरूढानि मायया ॥६१॥
 मायाद्वारा देह यन्त्र- स्थित प्राणि सवैकन ।
 घुमाउँदै, सवैभित्र वस्छन् ईश्वर अर्जुन ! ॥६१॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
 तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ।६२।
 सबै प्रकारले जाऊ उन्कै शरण भारत !।
 उन्कै कृपाले मिल्नेछु शान्ति र स्थान शाश्वत ।६२।
 इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद् गुह्यतरं मया ।
 विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ।६३।
 यस्तो अत्यन्त नै गोप्य ज्ञान मैले भनें सब ।
 सबै विचारी चाहन्छौ जस्तो त्यस्तै तिमी गर ।६३।
 सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
 इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ।६४।
 सबैभन्दा गोप्य मुख्य मेरो फेरि कुरु सुन ।
 मेरा परं मित्र हुँदा भन्दछु हित अर्जुन ! ।६४।
 मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
 मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिज्ञाने प्रियोऽसि मे ।६५।
 मेरै प्रणाम पूजा र भक्ति गर्दै ममा मन- ।
 लगाऊ मैमा पुग्नेछौ, प्यारा छौ सत्य भन्छु म ।६५।
 सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
 अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।६६।
 त्यागी सबै धर्म मेरा मात्रै शरणमा पर ।
 म पार्नेछु सबै पाप- मुक्त, शोक न क्यै गर ।६६।

माथि विभिन्न ठाउँमा वताइएका कर्म, योगसाधनहरु गर्न सक्दैनौं भने
तिनका पछि लाग्न छाडेर या सम्पूर्ण कर्तव्य कर्मलाई ममा (ईश्वरमा)
त्याग-समर्पण-गरेर तिमी केवल एक सर्वाधार सर्वशक्तिमान् परमेश्वर
मेरा शरणमा आऊ या पर । तिमीले कुनै कुराको फिकी गर्नुपर्दैन । मैले
तिमीलाई सवैथरि पापवाट शुद्ध पारी उत्तम पदमा पुऱ्याउनेछु ।

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ।६७।

तप भक्ति नगर्ने र सुन्न चाख नराखने ।

मेरो ईर्ष्या लिनेलाई यो होइन सुनाउने ।६७।

यइमं परमं गुह्यं मदभक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ।६८।

ममा ठुलो भक्ति राखी जस्ले अत्यन्त गोप्य यो ।

सुनाउला भक्तलाई ममा पुग्ला अवश्य त्यो ।६८।

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृतमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ।६९।

मेरो हित बढी गर्ने त्यो-भन्दा न कुनै जन ।

हुनेछ न कुनै प्यारो त्यो-भन्दा अरु अर्जुन ! ।६९।

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ।७०।

हाम्रो यो धर्म्य - संवाद पढ्ने मानिसवाट म ।

पूजिनेछु ज्ञान यज्ञ द्वारा मेरो छ यो मन ।७०।

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् । ७१।

ईर्ष्या नराखी श्रद्धाले जो यो सुन्नेछ मानिस ।

त्यो पापमुक्त भै पुग्ला पुण्यात्माका परंपद । ७१।

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्व यैकाग्रेण चेतसा ।

कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय । ७२।

एकाग्र भै के तिमिले सुन्यौ अर्जुन ! यो सब ? ।

तिम्रा ती मोह अज्ञान हराए के सबै अव ? । ७२।

अर्जुन उवाच

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।

स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव । ७३।

अर्जुन भन्नलागे

हराए मोह प्रभुका कृपाले तत्त्व बोध भो ।

निःशंक भै उठें, गह्रु, आज्ञा-पालन् हजुरको । ७३।

सञ्जय उवाच

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् । ७४।

संजय भन्नलागे

यस्तो मैले महात्मा ती कृष्ण अर्जुनको सब ।

कुराकानी सुनें रोम- हर्ष आश्चर्यकारक । ७४।

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
 योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् । ७५।
 साक्षाद् योगेश श्रीकृष्ण- वाट वर्णित योगको ।
 परं गोप्य सुनें तत्त्व कृपाले वेदव्यासको । ७५।
 राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिदमद्भुतम् ।
 केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः । ७६।
 संझी संझी महाराज ! यो श्रीकृष्ण र पार्थको ।
 आश्चर्य पार्ने संवाद हुन्छ उत्पत्ति हर्षको । ७६।
 तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
 विस्मयो मे महान्राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः । ७७।
 संझी संझी महाराज ! कृष्णको रूप अद्भुत ।
 अति विस्मित छु वारं- वार हुन्छु म हर्षित । ७७।
 यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
 तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्धुवा नीतिर्मतिर्मम । ७८।
 जता योगेश छन् कृष्ण जता पार्थ धनुर्धर ।
 त्यतै श्रीसम्पत्ति जय मान्छु छन् नीति-निश्चित । ७८।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिसत्सु ...

मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

ॐ तत्सद् ब्रह्मविद्या-रूप उपनिषद्को योगशास्त्रमा श्रीकृष्ण
 र अर्जुनकोसंवाद यो भगवद्गीता समाप्त भयो ॥

प्रार्थना

श्री कृष्ण कृष्ण प्रभुका चरणारवृन्द-

को, ध्यानमा मनरहोस् अहिल्यै निमग्न ।

प्राण् निस्कने समयमात असह्य बाधा-

होला, म याद प्रभुको कसरी गरूँला ॥१॥

ए चित्त चिन्तन तँ गर् प्रभुका चरणको ।

होलास् तँ पार जसले भवसिन्धुवाट ॥

हुन्नन् सहाएक कुनै सुत औ जहान ।

तृष्णासमान मृगका सवलाई जान ॥२॥

खायौ अंगुर मिश्रि दूध गउको घोटेर वाक्लो पियौ ।

पुगी स्वर्गपुरी सुधारस सितै सीठा अरु रस् पियौ ॥

मेरा जीव वताउ सत्य तिमिले धेरै थरी रस् पियी ।

श्रीकृष्णाक्षरमा छ जो मधुरता पायौकि त्यस्तो कहीं ॥३॥

धाउ पातल या हिमालचढ वा स्वर्लोकमानै पुग ।

तृष्णा शान्त हुँदैन बावु कहिल्यै या सागरै नै तर ॥

चिन्तारोग बुढ्याइँ पीडित हुँदा चाहिन्छ शान्ती भने ।

श्री कृष्णामृतपानमा रत रहू यै नै छ शान्ती दिने ॥४॥

अच्युताच्युत हरे परमात्मन् ।
रामकृष्ण पुरुषोत्तम विष्णो ॥
वासुदेव भगवन् अनिरुद्ध ।
श्रीपते सकल दुःख हटाउ ॥५॥

परमात्मन् कृष्ण हरे गोविन्द पुरुषोत्तम ।
भक्तका दुःख हर्ने ए वासुदेव नमो नमः ॥
जस्का नामस्मरणले सवै पाप कटाउँछ ।
प्रणामले दुःख हर्छ ढोग ती हरिलाई छ ॥६॥

हजूर माता र पिता हजूर ।
हजूरनै बन्धु शखा हजूर ॥
हजूर विद्या धन नै हजूर ।
मेरा परम् प्राप्य प्रभो हजूर ॥७॥

ॐ परमात्मने नमः
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

माथि प्रयोग गरिएका अर्थ जान्नुपर्ने केही शब्दहरू—

- अज : नजन्मिने, नजन्मेको ।
- अजन्मा : नजन्मिने, नजन्मेको ।
- अद्वैत : एकत्व, परमेश्वरको एकत्व, परमात्मा एक छ भन्ने भाव ।
- अध्यात्म : आत्मामा, आत्मासित सम्बन्धित, आत्माका विषयमा ।
अनिर्देश्य: देखाउन, बुझाउन, इशारा गर्न नबन्ने, नसकिने ।
- अपरा : प्रकृति, परमात्मापछिको संसारको दोस्रो मूल तत्त्व ।
- अप्रमेय : कुनै प्रमाणद्वारा सिद्ध गर्न नसकिने, कुनै प्रमाण दिएर
बुझाउन नसकिने, कुनै उपमा नभएको ।
- अव्यक्त : अस्पष्ट, कुनै इन्द्रियद्वारा प्रत्यक्ष गर्न नसकिने, प्रकृति ।
- अव्यय : देश काल परिस्थिति आदि कुनै कारणले पनि थपघट,
हेफेर, नाश नहुने, सदैव एकनास रहेको र रहने ।
- असत् : नभएको, नरहेको, असत्य, अभाव ।
- अहिंसा : मन वचन कर्मद्वारा कसैलाई कुनै प्रकारको दुःख, वाधा र
अपठ्यारो नपार्नु, प्राण हरण नगर्नु, दुःख आदि नदिनु ।
- अक्षर : नाश नहुने, परब्रह्म परमात्मा, अ, आ, क, ख इत्यादि वर्ण ।
- आत्मा : जीवात्मा, जीव, प्राणिभिन्न रहने जीवात्मादेखि अर्को साक्षी
रूप परमेश्वर, अन्तःकरण, मन, आफु ।
- आसक्ति : कुनै कुराप्रति खिंचिनु, आकृष्ट या मोहित हुनु, लागिरहनु,
छोड्न नसक्नु ।
- इन्द्रिय : इन्द्रिय ११ छन् । ज्ञान गर्ने—आँखा, कान, नाक, जिब्रो,
त्वक् (छाला) । यी पाँचलाई ज्ञानेन्द्रिय र काम गर्ने—हात,
गोडा, मुख, मलद्वार यी पाँचलाई कर्मेन्द्रिय भन्दछन् ।
मनलाई कर्मेन्द्रिय ज्ञानेन्द्रिय दुवै भनिन्छ ।

- उपासन : नजीकमा वस्नु, ब्रत वस्नु, देवी देवताको पूजा आराधना गर्नु ।
- कर्मेन्द्रिय : काम गर्ने (हात, गोडा, मुख, मलद्वार) इन्द्रिय ।
- कूटस्थ : कूट भैं एकनास रहने (लोहार या सुनारले भाँडा या गहना पिट्दा राख्ने लोहाको लिहीलाई कूट भन्दछन् । कूटमा राखेर सयकडौं भाँडा गहना बनाउँदा कूटमा घटीवढी परिवर्तन केही हुँदैन, सदै एकनास रहन्छ) । सो कूट भैं सदै एकनास रहने हुनाले साधरण मानिसलाई बुझाउनका निम्ति परं ब्रह्म परमात्मालाई पनि कूटस्थ भन्ने गर्दछन् ।
- केशव : कपाल पालेका, भगवान् कृष्णले वालक अवस्थामा कपाल पालेका हुनाले वहाँको नाम केशव : - (कपाल) वा (धारी) रहेको छ ।
- केशीनिषूदन : केशीलाई मार्ने भगवान् कृष्ण ।
- गुण : स्वभाव-मनुष्यमा रहने तीन प्रकारका गुण (मनःस्थिति, स्वभाव) हुन्छन् । तिनलाई सत्त्व, रजस्, तमस् या सत्त्वगुण, रजोगुण, तमोगुण भन्दछन् । शब्द, स्पर्श आदि इन्द्रियका विषय पनि गुण भनिन्छन् ।
- चौध भुवन : पृथ्वी र त्यसदेखि माथि भएका भूर, भुवर, स्वर र महर, जन, तप, सत्य यी सात र पृथ्वीदेखि तल रहेका अतल, वितल, सुतल, महातल, तलातल, रसातल, पाताल यी सात समेत चौध भुवन या चतुर्दश लोक भनिन्छन् ।
- जनार्दन : भगवान् कृष्ण, यो शब्दको यौगिक अर्थ ता जनतालाई सताउने भन्ने हुन्छ, तर यसको रुढ अर्थ जनताको कल्याण गर्ने भन्ने मानी भगवान् विष्णु र वहाँका अवतारहरुका निम्ति प्रयोग गरिन्छ ।

- जितेन्द्रिय : इन्द्रियहरुलाई जितेको, तिनलाई आफ्ना वशमा राख्न सकेको ।
- जीव : प्रत्येक प्राणीको शरीरमा वेगलावेगलै रुपमा रहेको व्यापक तत्त्व, कर्ता, भोक्ता, जीवात्मा, परमेश्वर ।
- तत्त्व : रहस्य, मर्म, शुद्ध वस्तु, पाँच ज्ञानेन्द्रियद्वारा पृथक्-पृथक् ग्रहण गरिने गुण जेमा रहन्छन् तिनलाई पनि तत्त्व भन्दछन् । जस्तै— श्रोत्र, इन्द्रिय, कानद्वारा ग्रहण गरिने शब्द-गुण, आकाशमा रहने हुनाले आकाश पहिलो तत्त्व मानिन्छ । त्वक् इन्द्रिय छालाद्वारा ग्रहण गरिने स्पर्श गुण, वायुमा र हुने हुनाले वायु दोश्रो तत्त्व मानिन्छ । चक्षु इन्द्रिय आँखाबाट ग्रहण गरिने रूप-गुण तेजमा रहने हुनाले तेजलाई तेस्रो तत्त्व मानिन्छ । रसना इन्द्रिय जिब्रोको टुप्पोबाट ग्रहण गरिने गुण रस, जलमा रहने हुँदा जल चौथो तत्त्व मानिन्छ । त्यसैगरी घ्राणेन्द्रिय नाकबाट ग्रहण गरिने गन्ध गुण, पृथ्वीमा रहने हुनाले पृथिवी पाँचौं तत्त्व मानिन्छ । तर सांख्ययोगका २४ या २५ तत्त्व यी तत्त्वसित मिल्दैनन् । आजभोलिका वैज्ञानिकहरु ठोस, तरल र ग्याँस तीन रूपमा परिवर्तन गर्न सकिने पदार्थलाई तत्त्व भनेर तिनको सयभन्दा पनि बढी संख्या पुऱ्याएका छन् । तिनको तत्त्वको परिभाषा र प्राचीन आर्यहरुले गर्ने गरेको तत्त्वको परिभाषा परस्पर मिल्दैनन् ।
- तत्त्वज्ञ : ईश्वर र संसारको रहस्य, मर्म बुझेका ।
- दम्भ : अर्कालाई देखाउने, उद्देश्यले असल कामकुरा गर्नु ।
- दिव्य : अलौकिक, स्वर्गीय, प्रशंसनीय, सुन्दर मनमोहक ।
- द्वन्द्व : परस्पर नमिल्दा दुई कुरा, (जस्तो—जाडो-गर्मी, दुःख-सुख, जीवन-मरण, स्त्री-पुरुष आदि) संघर्ष, द्वन्द्व समास ।

- द्वैत : दुइ थरि, उभयात्मक, प्रकृति पुरुष आदि ।
- धनञ्जय : अर्जुन (दिग्विजय गरेर धेरै धन जिती ल्याएका हुनाले अर्जुनलाई धनञ्जय भन्दथे), अग्नि ।
- धाम : तेज, प्रभाव, तीर्थस्थल, स्थायी वसोवास, पद आदि ।
- धार्तराष्ट्र : धृतराष्ट्रका छोरा-कौराव ।
- ध्रुव : अचल, स्थिर, ध्रुव तारा, पृथ्वीका उत्तर-दक्खिनका दुइ छेउ ।
- निर्वाण : वत्ती निभेभै निभ्नु, शान्त हुनु, जन्म-मरणका चक्करबाट छुट्नु, ईश्वरमा मिल्नु, मुक्ति ।
- निष्ठा : श्रद्धा, स्थिति, साधना मार्ग, ईश्वर या मुक्ति प्राप्तिको वाटो ।
- पण्डित : सत्य-असत्य, सही-गलत, ठीक-वेठीक छुट्याउन सक्ने बुद्धि 'पण्डा' भनिन्छ । सो पण्डाले युक्त मानिस 'पण्डित' कहिन्छ । बुद्धिमान्, विद्वान् ।
- पर : टाढा, अर्को, श्रेष्ठ, उत्तम ।
- परम् : श्रेष्ठ पद या स्थान, मुक्ति, मोक्ष ।
- परम : श्रेष्ठ पद या स्थान, मुक्ति, मोक्ष ।
- परा : प्रकृति, ईश्वरीय शक्ति, माया आदि ।
- पार्थ : अर्जुन ।
- पाण्डव : अर्जुन ।
- पाण्डुपुत्र : अर्जुन ।
- पृथासुत : अर्जुन ।
- पुराण : पहिलेको, जीर्ण, अनादि, सृष्टि, प्रलय, वंश, मन्वन्तर र वंशको चरित्र वर्णन गर्ने शास्त्र व्यास आदिबाट रचित महापुराण, उपपुराण, उपोपपुराण आदि ।

पुरुषोत्तम : पुरुषमा उत्तम । यो शब्दको प्रयोग केवल भगवान् विष्णुमा मात्र हुन्छ । यहाँ उनैको मूल रूप मरमात्मा, या अवतार रूप भगवान रूप कृष्णमा भएको छ ।

प्रकृति : स्वभाव, संसारकी आमा, ईश्वर-पछिको संसारको दोस्रो कारण ।

प्रतिष्ठित : रहेको, अडेको, राखिएको, स्थापित ।

प्राणायाम या प्राणायाम :

भिन्न वाहिर पस्ने निस्कने श्वासलाई नियन्त्रण गर्नु, वूढी औँलाले नाकको दाहिने प्वाललाई थिचेर जति सक्थो धेरै श्वास खिंच्नुलाई पूरक, श्वास खिंचिसकेपछि कान्छी र साहिली औँलाले वायाँ प्वाल समेत थिचेर श्वासलाई भित्र रोकिराख्नुलाई कुम्भक र रोकेको श्वासलाई दाहिने प्वालबाट निकाल्नु रेचक भन्छन् । यी तीनै थरि क्रियाको सामूहिक नाम 'प्राणायाम या प्राणायाम' हो । यी तीन क्रियाको समयलाई दिन-दिनै वढाउँदै लाने अभ्यास गर्नुपर्छ ।

प्राणी : प्राण भएको वस्तु । पानी नपाए जो ओइलाउँछन्, वाँच्न सक्दैनन्, ती प्राणी भनिन्छन् ।

ब्रह्म : परमेश्वर, परंशक्ति, संसारको एक मात्र कारण र अन्त्यमा संसार विलीन हुने ठाउँलाई 'ब्रह्म' भन्दछन् ।

ब्रह्मचर्य : शरीरका रक्तमांसादि धातुको आखिरी सारलाई 'विर्य' भन्छन् । त्यसलाई वाहिर निस्कन नदिएर शरीरमै धारण गरिराख्नु र त्यसका साथै अनेक व्रत नियम पालन गर्नुलाई ब्रह्मचर्य' भन्दछन् ।

ब्रह्मा : सृष्टि, पालन र संहार गर्ने परमेश्वरका तीनरूपमध्ये सृष्टिगर्ने रूपलाई ब्रह्मा भन्दछन् र ती चार मुख चार हात भएका मानिन्छन् ।

- भाव, भावना : स्वभाव, आशय, अभिप्राय, वस्तुस्थिति, भक्तिभाव आदि ।
- भरतर्षभ : भरत वंशीमा श्रेष्ठ, अर्जुन ।
- भारत : भरतका वंशमा पैदा भएका अर्जुन ।
- भूत : पदार्थ, पञ्चतत्त्व, संसारका सबै वस्तुहरु, निम्नस्तरका देवता-विशेष र वितेको ।
- मधुसूदन : भगवान्, कृष्ण ।
- महाभूत : पृथिवी, जल, तेज, वायु, आकाश, भूत, पञ्चतत्त्व आदि ।
- माधव : कृष्ण, विष्णु, मा(लक्ष्मी) का धव(पति), विष्णु ।
- माया : भ्रम, मिथ्याज्ञान गराउने ईश्वरीय शक्ति, अविद्या, मोह आदि ।
- मुक्ति : मोक्ष, छुट्टी, जन्म-मरणको चक्रबाट छुटकारा, परमानन्द, परमेश्वरमा मिल्नु ।
- मोह : भ्रम, आकर्षण, अज्ञान ।
- मोक्ष : हेर्नुस्-मुक्ति ।
- लोक-संग्रह : समाजको मर्यादा । समाजलाई संगठित पार्ने उद्देश्य ।
- वार्षोय : वृष्णिवंशी भगवान् कृष्ण ।
- विकार : विकृति, महत्तत्त्व (बुद्धि), अहंकारं, पञ्चतन्मात्रा, एघार इन्द्रिय र तिनका विषय शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्ध यिनलाई प्रकृतिका विकार या विकार मात्रै भनेर बुझाउने गरिन्छ ।
- विकारी : परिवर्तन हुने, विग्रिने, विकारमा प्राप्त हुने प्रकृतिका उपयुक्त विकारहरु ।
- विभु : व्यापक, सामर्थ्ययुक्त ।
- विभूति : अंशावतार, वैभव, शक्ति, प्रभाव आदि ।
- विज्ञान : अनुभव र प्रयोगबाट प्राप्त हुने विशिष्ट ज्ञान । सूक्ष्म ज्ञान
- विरक्त : संसारका सबै कुराबाट मोह, आकर्षण छुटेको ।

- विषय : पाँच ज्ञानेन्द्रियले ग्रहण गरिने शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्धा
- विज्ञ : सूक्ष्म ज्ञान भएको मानिस, सिपालु ।
- वेद : आर्य जातिका मुख्य धार्मिक ग्रन्थ, ज्ञानका भण्डार, ऋक्, यजु : साम र अथर्व यी चार थरि वेद छन् । यिनका अधि धेरै शाखा प्रशाखा थिए, अब थोरै मात्र वचेका छन् । प्रत्येक वेदका संहिता, ब्राह्मण र आरण्यक ३३ मार्ग छन् ।
- व्यापक : सबै पदार्थ र सबै ठाउँमा रहने ।
- व्यापी : व्यापक ।
- शाश्वत : सनातन, नित्य, सदैव एकनास रहेको र रहने ।
- सत् : सत्य, सद्भाव रहने, ईश्वर, उत्तम ।
- समाधि : ध्यान, एकाग्र चिन्तन, चित्तवृत्तिको निरोध, कुनै कुरामा एकमन हुनु ।
- संकल्प : मानसिक कर्म, मनका इच्छा, मनको निश्चय ।
- संग्रह : जुटाउनु, जम्मा गर्नु, संग्रह गर्ने काम ।
- संन्यास : त्याग, कर्मका फलको आश र कर्तापनको अभिमान (म कर्ता हुँ भन्ने भावना) लाई मेटाएर परमात्मैमा समर्पित हुनु, संसारका नियम, बन्धनलाई त्याग्नु, चौथो आश्रम ।
- संयमी : संयम गर्ने, दण्ड दिने ।
- संयुक्त : मिलेको, मुक्त भएको, जोडिएको ।
- सांख्य : सांख्य योग भनेको महर्षि कपिलले प्रतिपादन गरेको यौटै प्राचीन दर्शनशास्त्र हो । त्यसको ज्ञानमार्ग चिन्तनलाई सांख्य, प्रक्रियामार्गलाई योग भनेर पनि छुट्याइन्छ । यहाँ योग भनेर आत्मचिन्तन, समत्व बुद्धिलाई अपेक्षा गरिएको छ ।
- यति : मुनि, योगी, साधु, व्रत-नियममा रहेको मानिस, मौनी ।

यज्ञ : यज्ञ, पूजा, आराधना । यज्ञ अनेक प्रकारका हुन्छन् । जस्तै :- भूतयज्ञ, मनुष्ययज्ञ, देवयज्ञ, स्वाध्याय यज्ञ आदि । आफ्ना परिवार, आश्रित, पशु-पंक्षी आदिलाई पालन-पोषण गर्नु 'भूतयज्ञ' हो । अतिथिसत्कार, गरीब दुःखी, बेरामी आदिको सहायता सेवा गर्नुलाई मनुष्ययज्ञ भन्दछन् । तर्पण, पिण्डदान, पितृसूक्तादिको पाठ 'पितृयज्ञ' भनिन्छ । नित्य गरिने देव-पूजन, हवन, अग्निहोत्र श्रवण आदि देवयज्ञ भनिन्छ । त्यस्तै वेदादिको पाठ, अध्ययन, पुराणादि श्रवण, आध्यात्मिक चिन्तन आदि स्वाध्याय यज्ञ मानिन्छ । यस्तै द्रव्ययज्ञ, तपोयज्ञ, योगयज्ञ, स्वाध्याय यज्ञ आदि नै गीतामा पनि वर्णित छन् ।

योग : सामान्य अर्थ चित्तवृत्तिलाई रोक्नु हो । तर गीतामा प्रसंगाऽनुसार यसको विभिन्न अर्थमा प्रयोग भएको छ । जस्तै :- २।५३ मा योग शब्दको परमात्माप्राप्ति या परमात्मा मिल्नु गरिन्छ । २।४८ मा समभाव राख्नु समत्त्व योग, ४।२८ मा अष्टांग योग, ६।३ मा कर्मयोग, ६।१९मा ध्यानयोग, ९।५ मा शक्ति अथवा प्रभाव, १४।२६ मा भक्तियोग र १३।२४ मा सांख्ययोग भन्ने अर्थ हुन्छ ।

योगी : सामान्य अर्थ योग साधना गरेको भन्ने हो, तर यहाँ विभिन्न अर्थमा प्रयोग भएको छ ! ५।११ मा कर्मयोगिका निमित्त, ५।२४ मा सांख्ययोगिका निमित्त, ६।१० मा ध्यानयोगिका लागि, ६।३२ मा आत्मज्ञानिका लागि, ६।४५ मा साधक योगिलाई बुझाउन, ८।१४ मा भक्तियोगिलाई बुझाउन, ८।२५ मा सकाम कर्म गर्नेका निमित्त, १०।१७ मा परमेश्वरका लागि, १२।१४ मा सिद्धिभक्तलाई बुझाउन योग शब्दको प्रयोग गरिएको छ ।

- योगक्षेम : नपाएको कुरा पाउनु (जुटाउनु) योग र जुटाएका कुराको
संरक्षण गर्नु क्षेम भनिन्छ, जुटाउनु संरक्षण गर्नु । .
राग : कुनै कुरापट्टि लगाव, आकर्षण, मोह, प्रेम ।
ज्ञानेन्द्रिय : कान त्वचा (छाला), आँखा, जिब्रो र नाक यी ५ ज्ञानेन्द्रिय
भनिन्छन् ।
ज्ञय : जान्नुपर्ने ।

Acc. 869 / 671

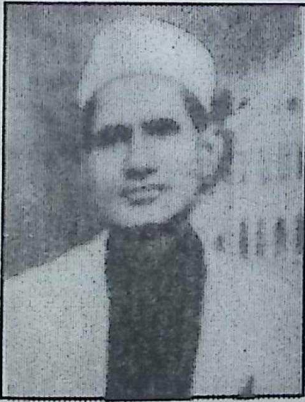

Handwritten text in Devanagari script, appearing to be a signature or a date. The text is written in a cursive style and is located in the lower right quadrant of the page.

जेष्ठ क्रमले लेखकका दाजु, दिदी र स्वयम्

श्री रामप्रसाद गोतामे
(वि.सं. १९५०-२०२५)

श्री मित्रलाल गोतामे
(वि.सं. १९५६-२००८)

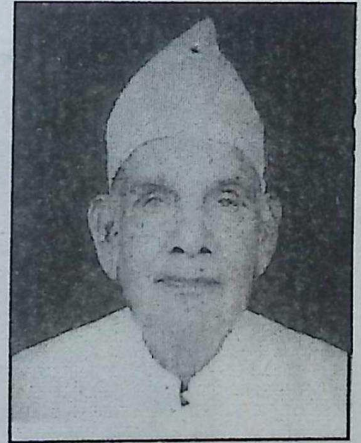
श्री नन्दप्रसाद गोतामे
(वि.सं. १९५९-१९९०)

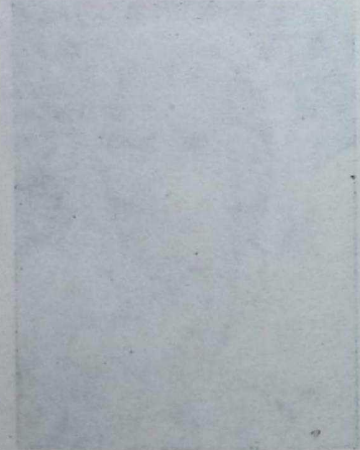
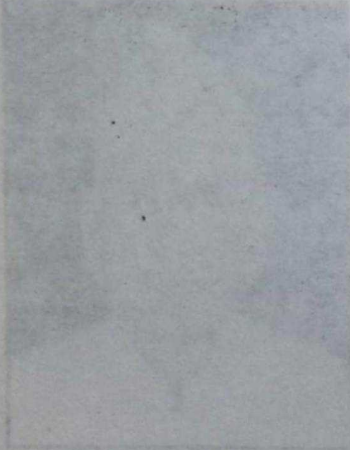
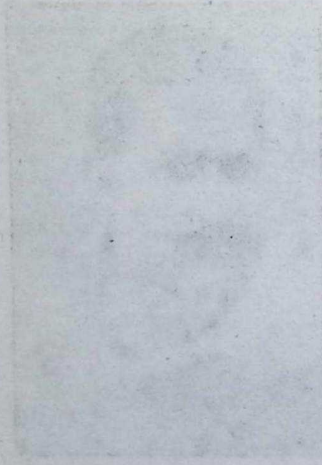
पं. शालिग्राम गौतम
(वि.सं. १९६३-२००५)

श्रीमती पोषादेवी आचार्यानी
(वि.सं. १९७१-२०५४)

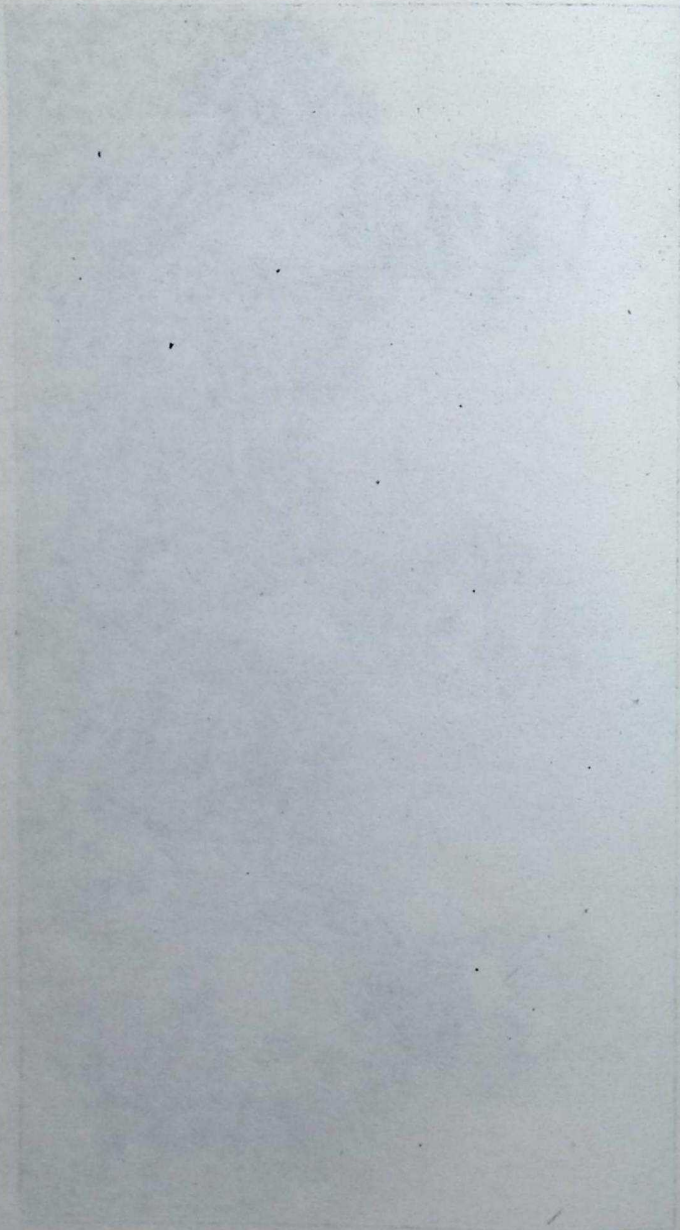

लेखक
टेकनाथ गौतम
(वि.सं. १९७५)

लेखकलाई माया गर्ने लेखकका आदरणीय व्यक्तिहरू-
दायँतर्फबाट बायाँतर्फ पं. वासुदेव शर्मा घिमिरे, पं. दामोदर शर्मा घिमिरे र श्री भीमवहादुर शाह (माहिला काजी) तेघरा, दाङ

लेखकका केही मित्रहरू

माननीय पं. दत्तात्रेय शर्मा, दाङ

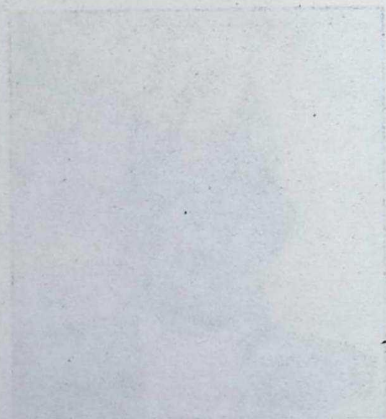

राजकुमार पं. मीनराज शर्मा
नेपालगञ्ज

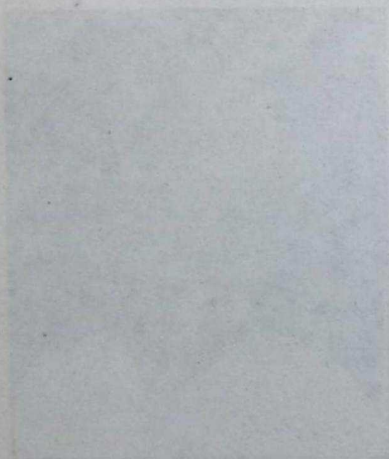

श्री प.प.हाई स्कूल एवं महेन्द्र इन्टर
कलेज भरतपुर, दाङका हेडमास्टर
तथा प्रिन्सिपल श्री रामसूरत त्रिपाठी
एम्.ए., एल्.टी. गोरखपुर

संस्कृत विश्वविद्यालय

संस्कृत विश्वविद्यालय

संस्कृत विश्वविद्यालय

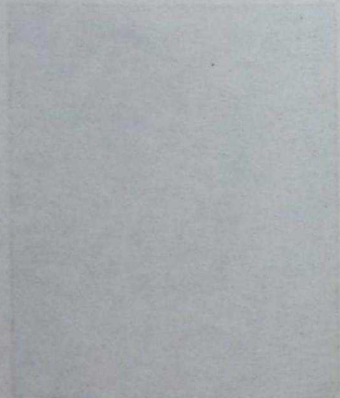
संस्कृत विश्वविद्यालय

संस्कृत विश्वविद्यालय

संस्कृत विश्वविद्यालय

संस्कृत विश्वविद्यालय

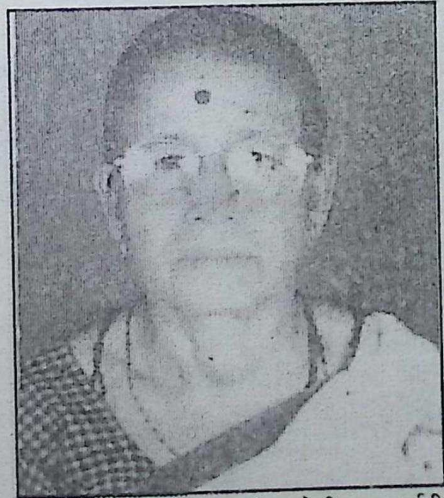
संस्कृत विश्वविद्यालय

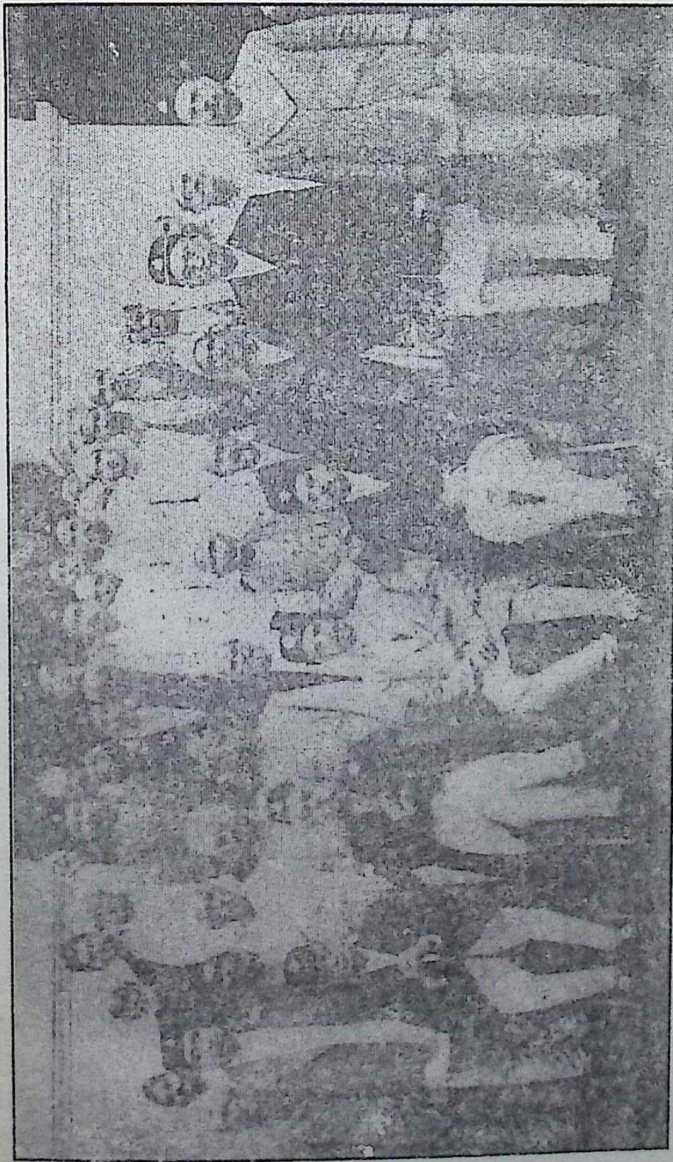
दाडका संस्कृतका विशिष्ट विदूषीहरू

व्याकरणाचार्या श्रीमती सरस्वती पोखरेल

साहित्याचार्या श्रीमती राधिकादेवी आचार्यानी

श्री सम्वत् २००२/२००३ सालमा श्री ३ पद्म समशेर ज.व. राणाले बोलाएको सभा सकिए पछिको श्री प.प. मिडिल स्कुल खोल्ले प्रमाइगी प्राप्त गर्नुमन्दा केहि अधिको दृश्य । अधिल्ला पत्तिमा बायाँतर्फबाट उठेका श्री शान्त समशेर, बसेका केशर समशेर, प्रधानमन्त्री एवं श्री ३ पद्म समशेर, ववर समशेर, कृष्ण समशेर, उठेका रत्नमान काजी र सदरि सोमप्रसाद उपाध्याय ।

लेखकको परिचय

नाम : टेकनाथ गौतम
जन्ममिति : १९७५ ज्येष्ठ १५ गते
जन्मस्थान : बगिया, हापुर, दाङ
हालको निवास : गौतमनगर, काटेकोहल, घोराही, दाङ
शिक्षा : शुक्ल यजु-आयुर्वेद शास्त्री, आई ए.अंग्रेजी

कृतिहरू:-

१. पुनर्बिवाह विमर्श
२. खशजातिको विवेचन
३. थारुजातिको इतिहास तथा संस्कृति
४. रापती अञ्चलको इतिहास र केही संस्मरणहरू
५. दुर्गा सप्तशती समश्लोकी नेपाली
६. नेपाली छन्दशतक
७. श्रीमद्भगवद्गीता समश्लोकी नेपाली
८. हिन्दुधर्म र बुद्धधर्म एउटै आर्य धर्म हुन्
९. हाम्रो धर्म र धन लुटाइदै छ बचाऊँ
१०. Hinduism and Buddhism are the same Aryan religion
११. हिन्दु समाजमा मातृ जाति
१२. विचारणीय कुराहरू
१३. दाङलाई बचाऊँ
१४. खश, मगर र किरात भनिने को हुन् ?
१५. गोतामे वंशको परिचय